

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS INSTITUTAS

JURGITA JURGELEVIČIŪTĖ
MAGISTRANTŪROS STUDIJOS
VERSLUMO EDUKOLOGIJA
VEmis0-01 GRUPĖ

VERSLUMO KOMPETENCIJOS UGDYMO YPATUMAI
MOKYKLOJE

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė
prof dr. Rita Bieliauskienė

Vilnius, 2013

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS INSTITUTAS

VERSLUMO KOMPETENCIJOS UGDYMO
YPATUMAI MOKYKLOJE

Verslumo edukologijos magistro baigiamasis darbas

Studijų programa 621X20020

Vadovė

prof. dr. Rita Bieliauskienė

2013- 04-23

Recenzentas

2013-04-

Atliko

Vemis0-01 gr. Stud.

J.Jurgelevičiūtė

2013-04-23

Vilnius, 2013

TURINYS

SĄVOKŲ ŽODYNAS	4
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS	5
LENTELIŲ SĄRAŠAS	6
ĮVADAS	7
1. VERSLUMO SAMPRATOS TEORINIAI ASPEKTAI.....	9
1.1. Verslumo raiškos teorinės interpretacijos	9
1.2. Verslumo ugdymo samprata ir esmė.....	12
1.3. Kompetencijų samprata ir jų svarba ugdant verslumą	16
2. VERSLUMO UGDYMAS LIETUVOS ŠVIETIMO SISTEMOJE	24
2.1. Teisinės verslumo ugdymo prielaidos.....	24
2.2. Verslumo ugdymo metodai, modeliai, programos.....	27
2.3. Kritinis mąstymas ugdant verslumą.....	40
3. VERSLUMO UGDYMO YPATUMŲ VERTINIMAS: X PROFESINĖS MOKYKLOS ATVEJIS	43
3.1. Verslumo ugdymo ypatumų X profesinėje mokykloje tyrimo metodika.....	43
3.2. Tyrimo imties apžvalga.....	44
3.3. Bendrasis verslumo ugdymo vertinimas	45
3.4. Verslumo ugdymo vertinimas pagal specialybes.....	51
IŠVADOS	70
REKOMENDACIJOS	72
LITERATŪRA.....	73
SANTRAUKA	80
SUMMARY	81
1 PRIEDAS.....	83

SAVOKŲ ŽODYNAS

Verslumas - tai asmens mąstymo būdas ir vadybinės bei asmeninės kompetencijos, leidžiančios turimas žinias pritaikyti savo kasdieniam gyvenimui, tai yra konkretūs gebėjimai, teikiantys galimybę ne tik organizuoti savo veiklą, bet ir prisiimti riziką už padarytus sprendimus (Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004).

Verslumo ugdymas - verslumo nuostatų ir įgūdžių mokymo koncepcija, kuri sujungia tam tikrų asmeninių savybių ugdymą, labiau siejamą su tiksliniu mokymu, kaip pradėti savo verslą. (Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004).

Kompetencija - perteikiamas daugiafunkcinis žinių, gebėjimų ir nuostatų derinys, būtinas visiems asmenims, kad galėtų siekti asmeninio pasitenkinimo ir augimo, įtraukimo ir darbingumo (Kompetencijomis grįsto ugdymo prielaidos Vilniaus mokyklose, 2008).

Bendrosios kompetencijos – tai plačios paskirties ir didelio panaudojimo diapazono žmogaus gebėjimai, kurių ugdymas daugiausia paremtas asmeninėmis savybėmis (Lietuvos nacionalinės kvalifikacijų sistemos metodologija, 2008).

Profesinės kompetencijos - visi gebėjimai, žinios ir mąstymo metodai, kuriuos žmogus įgyja per savo gyvenimą ir taiko savo veikloje (Lietuvos nacionalinės kvalifikacijų sistemos metodologija, 2008).

Verslumo kompetencija – asmens gebėjimas idėjas realizuoti veikloje. Ši kompetencija apima kūrybiškumą, atvirumą naujovėms, gebėjimą rizikuoti, taip pat – gebėjimus planuoti ir vadovauti (Bankauskienė, 2006, Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004).

Gebėjimas – mokymosi/studijų išdavoje išlavintas atitinkamas gabumas, tam tikrų intelektualinio ir/ar fizinio pobūdžio veiksmų atlikimas konkrečioje veiklos srityje (Laužackas, 2005).

Mokymo metodas - tai vadovavimo mokymuisi veiksmų ir būdų visuma apibrėžtam mokymo tikslui pasiekti (Šiaučiukėnienė, Visockienė, Talijūnienė, 2006, p. 89).

Aktyvaus mokymo priemonės (kai kur įvardijami kaip metodai) – tai pedagogikos įrankiai, kuriais remiantis siekiama paskatinti ugdomųjų psichinę, fizinę, profesinę, intelektualinę raidą.

Pasyvaus mokymo priemonės (kai kur įvardijami kaip metodai) - tai pedagogikos įrankiai, skirti teorinei informacijai perteikti.

Verslumo ugdymo programa, modelis charakterizuojamas institucijos indėliu lavinant asmens įgūdžius, ugdant jo savybes ir vertybes (Župerka, 2009, p. 74).

Kritinis mąstymas - gebėjimas įvairiapusiškai analizuoti ir įvertinti situaciją bei idėjas, norint pasirinkti protingą ir pagrįstą poziciją (Tolūtienė, 2010, p. 65).

Profesinė mokykla – pirminio profesinio rengimo įstaiga, kurioje be sudėtingoms profesijoms reikalingų kvalifikacijų, teikiamas ir bendrasis išsilavinimas (Laužackas 2005, p. 37).

PAVEIKSLŲ SARAŠAS

1 pav. Verslumo sąvokų teorinės definicijos.....	9
2 pav. Verslumo ugdymo sistemos sąveikos elementai.....	14
3 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį, proc.....	43
4 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal specialybę, proc.....	44
5 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal amžių, proc.....	44
6 pav. Respondentų nuomonės apie verslumą pasiskirstymas, proc.....	45
7 pav. Respondentų nuomonės apie ugdomasias savybes ir gebėjimus pamokose pasiskirstymas.....	46
8 pav. Respondentų nuomonės apie ugdymo priemones ir metodus, taikomus pamokose, pasiskirstymas.....	47
9 pav. Respondentų nuomonės, apie ribojančius verslumą veiksnius, pasiskirstymas, proc.....	47
10 pav. Respondentų nuomonės apie verslumo ugdymo efektyvumo priemones, pasiskirstymas.....	48
11 pav. Respondentų nuomonės, apie taikomas verslumo programas mokykloje, pasiskirstymas, proc.....	49
12 pav. Respondentų nuomonės, apie verslumo ugdymo integraciją, pasiskirstymas, proc.....	49
13 pav. Respondentų nuomonės apie mokykloje organizuojamus verslumo būrelius pasiskirstymas, proc.....	50
14 pav. Respondentų nuomonės apie mokykloje organizuojamas mugės, parodas pasiskirstymas, proc.....	50
15 pav. Ugdomos savybės pamokose. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės vertinimas.....	51
16 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	52
17 pav. Verslumo ugdymą ribojantys veiksniai. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	52
18 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	53
19 pav. Ugdomos savybės pamokose. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	54
20 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	55
21 pav. Verslumo ugdymą ribojantys veiksniai. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	55
22 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių.....	56
23 pav. Ugdomos savybės pamokose. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	57
24 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	58
25 pav. Verslumo ugdymą mokykloje ribojantys veiksniai. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	58
26 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	59
27 pav. Ugdomos savybės pamokose. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	60
28 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	61
29 pav. Verslumo ugdymą mokykloje ribojantys veiksniai. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	61
30 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	62
31 pav. Ugdomos savybės pamokose. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	63

32 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	63
33 pav. Verslumo ugdymą mokykloje ribojantys veiksniai. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	64
34 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas.....	64

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Verslumo raiškos teorinės interpretacijos.....	8-9
2 lentelė. Kompetencijos raiškos teorinės interpretacijos.....	16
3 lentelė. Kompetencijų samprata ir klasifikacija.....	18-19
4 lentelė. Du požiūriai į verslumo kompetenciją.....	20
5 lentelė. Verslumo kompetencijos dedamosios.....	20
6 lentelė. Verslumo mokymo(si) metodai.....	28
7 lentelė. Verslumo ugdymo priemonės.....	30
8 lentelė. Konceptualus požiūris į mokymo metodus ir technikas.....	32
9 lentelė. Verslumo ugdymo metodų, priemonių ir modelių sąveika.....	38
10 lentelė. Kritinio mąstymo mokymo metodų pasiskirstymas literatūroje trijų dešimtmečių laikotarpyje.....	40
11 lentelė. Ugdomų savybių, taikomų ugdymo priemonių, ugdymą ribojančių veiksnių ir priemonių, galinčių padidinti verslumo ugdymo efektyvumą vertinimas pagal specialybes.....	65-66
12 lentelė. X mokyklos verslumo ugdymo efektyvumo didinimo planas.....	67

IVADAS

Temos aktualumas. Šiandien gyvename dinamiškame pasaulyje, nuolat kintančioje socialinėje, politinėje, kultūrinėje, ekonominėje aplinkoje. Globalizacijos bei technologijų sparta skatina naujoves, pokyčius, todėl egzistuoja reali būtinybė prisitaikyti ir išlikti naujomis gyvenimo sąlygomis. Šiame nuolatinių pokyčių, kintančios aplinkos kontekste jaunų žmonių profesinis ir gyvenimiškas pasirengimas priklauso nuo jų sugebėjimų, požiūrio, asmeninių savybių. Todėl, įvertinant aplinkybes, būtinas verslumo ugdymas, kuris suteikia ne tik geresnes profesines galimybes, tačiau didesnę lankstumą darbo rinkoje, sugebėjimą persikvalifikuoti ir persiorientuoti į kitą sritį.

Viena iš pagindinių sričių, gvildenamų Europos Komisijos nutarimuose, Lisabonos strategijoje (2000), ES „2020“ strategijoje yra verslumas ir verslumo ugdymas. Tai visapusiškai susiję su jaunų žmonių švietimu, ugdymu, bei jų įtraukimu į darbinę, kultūrinę bei socialinę gyvenimo terpę. Kadangi Lietuva yra Europos Sąjungos narė, ji taip pat privalo laikytis šių nutarimų bei padėti įgyvendinti programų tikslus.

Norint organizuoti veiksmingą, naujausiais metodais pagrįstą jaunimo ugdymą, švietimas yra viena iš tų sričių, kuri reikalauja naujų pokyčių ir konkrečių sprendimų. Šiuo metu įsigaliojusi nauja, 2012 m. gruodžio 13 d. patvirtinta, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 – 2016 metų programa Nr. XII – 51, Valstybės ilgalaikė raidos strategija Nr. XI – 1187, kuriose akcentuojama, jog būtina pradėti ugdyti verslumą dar mokykloje. Siekiant, kad ekonominio raštingumo pradmenis įgytų visi pagrindinės mokyklos mokiniai, šio raštingumo pagrindai ir verslumo įgūdžiai būtų suteikti mokiniams 2004 metų birželio 2 d. buvo patvirtinta „Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija“, kuria remiantis pedagogų profesinės raidos centras įgyvendino programą, pagal kurią buvo paruošti verslumo konsultantai.

2005 metais patvirtintos „Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės“, kuriose įtrauktas ir verslumo ugdymas verslumo integruojamojoje programoje. Jose nurodoma verslumo ugdymo tikslas, uždaviniai, kokie gebėjimai, turi būti išugdomi bei kaip ir kokiuose dalykuose verslumas bus integruojamas.

Verslumo ugdymo tema kalbama daug ir plačiai, parašyti moksliniai darbai (Strazdienė, 2009; Župerka A., 2011; Jelagaitė A., Lukoševičius V., 2011; Župerka A., Župerkienė E., 2011; Hytti, O'Gorman, 2004; Jocienė J., 2007; Sanchez, 2010; Kozlinska, 2011; Arasti et al, 2011; Nab et al., 2010; Junior Achievement model; Strazdienė, Garalis, 2008; Strazdienė, Geležinienė, 2007 ir kt.), šia tematika atlikti tyrimai šalies mastu (Sprinter tyrimai, 2005), vykdomi projektai, įvairūs seminarai (<www.keiciuveikla.lt>, „Kaimo vietovių darbo jėgos persiorientavimo iš žemės ūkio į kitas veiklas skatinimas Lietuvoje“), konferencijos, sukurtos ugdymo programos bei strategijos (Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004, Integruojamųjų programų gairės, 2005 ir kt.), tačiau

temos aktualumas ir ištirtumas vis dar nėra pakankamas. Ypač tai sakytina apie įvairius jaunimui įtakos turinčius procesus. Viena iš tyrėjų dėmesio reikalaujančių švietimo erdvių – jaunimo darbinės kompetencijas ugdančios mokyklos.

Galima pasakyti, kad verslumas tai nauja jėga, kurią reikia diegti nuo mažens, įtraukiant į ugdymo procesą kuo daugiau naujų, aktyvių ugdymo metodų, bei verslumą integruoti į visas gyvenimiškas sritis, todėl šis darbas yra labai aktualus, aiškinantis verslumo kompetencijos ugdymo ypatumus mokykloje.

Darbo objektas – teoriniai ir praktiniai verslumo ugdymo mokykloje aspektai.

Darbo tikslas – ištirti verslumo kompetencijos ugdymo mokykloje ypatumus.

Darbo uždaviniai:

1. atskleisti verslumo sampratos teorinius aspektus;
2. atskleisti praktinius verslumo ugdymo aspektus, taikomus Lietuvos švietimo sistemoje;
3. ištirti verslumo ugdymo ypatumus X profesinėje mokykloje.

Darbo metodai:

1. mokslinės literatūros analizė;
2. teisės aktų analizė;
3. kiekybinis tyrimo metodas – apklausa.

Mokslinė darbo problema – verslumo kompetencijų profesinėje mokykloje ugdymo galimybių pagrindimas, įvertinant ugdymo mokykloje ypatumus.

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys dalys. Pirmojoje darbo dalyje analizuojama verslumo samprata, jos klasifikacija, verslumo ugdymo samprata ir esmė, ugdymo aspektai, kompetencijų sąvoka ir svarba, ugdant verslumą. Antrojoje darbo dalyje apžvelgiamas teisinis tarptautinis ir nacionalinis reglamentavimas, tiesiogiai arba kompleksiskai liečiantis verslumą, aptariami pagrindiniai verslumo ugdymo metodai, priemonės ir vykdomos programos. Trečiojoje darbo dalyje atlikta X profesinėje mokykloje vykdytos apklausos analizė. Remiantis ja, pateikiamos išvados ir rekomendacijos.

Hipotezė: X profesinėje mokykloje menkai ugdomos bendrosios kompetencijos, taikomi pasyvūs mokymo metodai, trūksta aiškios mokyklos verslumo ugdymo krypties.

1. VERSLUMO SAMPRATOS TEORINIAI ASPEKTAI

1.1. Verslumo raiškos teorinės interpretacijos

Kai kalbame apie verslumą, susiduriame su keliomis nuomonėmis. Dažnai omenyje turime verslo sukūrimą ir vystymą, tačiau plačiaja prasme verslumas vertintinas kaip sugebėjimų, įgūdžių, tam tikrų savybių ir kompetencijų visuma, kuri suteikia platesnes galimybes įvairiose socialinėse sferose.

Verslumo tema buvo nagrinėta tiek lietuvių autorių (Župerkos, 2010, Strazdienės, 2009; Čiburienė ir J. Guščinskienė, 2009 ir kt.), tiek užsienio autorių (Arasti, Falavarjani, Imanipour, 2012; Mwasalwiba, 2010; Organisjana ir Koke, 2012; Lans, 2008 ir kt.) mokslinėje literatūroje. Verslumo sąvoka klasifikuojama pagal įvairius požymius ir yra atskleisti įvairūs šio proceso (reiškinio) aspektai. Verslumo sąvoką autoriai skirsto į dvi kategorijas – viena atspindi siaurąją verslumo sampratą esmę, t.y. verslumas traktuojamas kaip sugebėjimas vystyti verslą ir antroji, kuri atspindi verslumą, kaip reiškinį plačiaja prasme, t.y. verslumas vertinamas kaip mąstymo būdas ir tam tikros jį apibrėžiančios kompetencijos.

Autoriai pateikia skirtingus verslumo sąvokos apibrėžimus (žr. 1 lentelę). Ekonominio raštingumo ir verslumo strategijoje (2004) ir J. Čiburienės bei J. Guščinskienės (2009) verslumas traktuojamas kaip asmens mąstymo būdas ir įvairių kompetencijų rinkinys, kurie reikalingi kuriant ne tik verslą, tačiau panaudojami ir kitoje profesinėje srityje. Hisrich ir Peters (1998), J. Henderson (2002), S. Wenekers ir R. Thurik (1999) akcentuoja inovatyvumo svarbą, naujų galimybių įgyvendinimą, kūrybinį verslumo proceso aspektą. L. Juozaitienė ir J. Staponkienė (2003), G. Strazdienė ir A. Garalis (2006), akcentuoja verslininkystės aspektą, kuris paremtas tam tikromis verslininkui būdingomis asmeninėmis ir profesinėmis savybėmis bei įgūdžiais.

1 lentelė. Verslumo raiškos teorinės interpretacijos

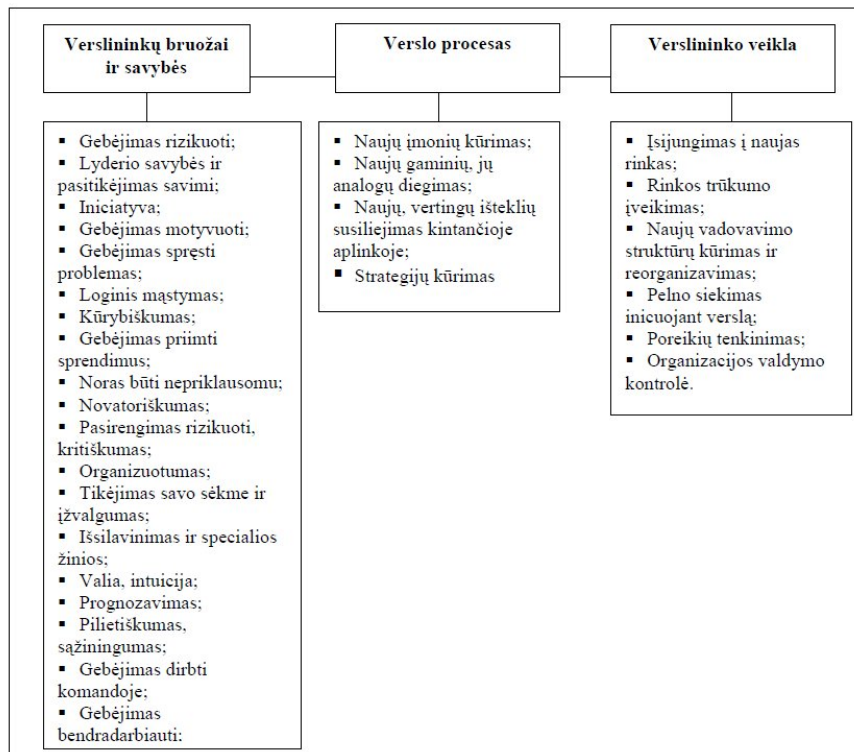
Autorius	Teiginys
Ekonominio raštingumo ir verslumo strategija, 2004	Verslumas – tai asmens mąstymo būdas ir asmeninės socialinės, vadybinės bei asmeninės kompetencijos, leidžiančios turimas žinias pritaikyti savo kasdieniam gyvenimui, t.y. konkretūs gebėjimai, teikiantys galimybę ne tik organizuoti savo verslą, bet ir prisiimti riziką už padarytus sprendimus.
Hisrich ir Peters, 1998	Verslumas yra kažko kito kūrimas, kuriam skiriama laiko ir pastangų, įvertinant finansinius, socialinius ir psichologinius rizikos veiksnius ir iš kurio gaunamas piniginis bei asmeninis pasitenkinimas.
Lydeka, 2001	Verslumas – tai ne tik norėjimas, bet ir mokėjimas, taip pat galėjimas novatoriškai mąstyti ir aktyviai bei rizikingai veikti ūkiniame gyvenime. Verslumas reiškia sugebėjimą panaudoti vidinį potencialą bei situacijos palankumą naudoti sukūrimui (turto gausinimui).
J. Henderson, 2002	Verslumas - procesas, kurio metu yra atskleidžiama arba vystoma galimybė sukurti vertę inovatyvumo dėka.
J. Čiburienė, J. Guščinskienė, 2009	Jaunimo verslumas plačiaja prasme – tai jauno žmogaus požiūris, įgūdžiai ir žinios, kurie leidžia atpažinti galimybę kurti pridėtinę vertę (tiek socialinę, tiek ekonominę), ir veiksmai, skirti šiai galimybei panaudoti. Siaurąja prasme verslumas apibūdinamas kaip pridėtinės vertės kūrimas.

1 lentelės tęsinys kitame puslapyje

Autorius	Teiginys
S. Wenekers ir R. Thurik, 1999	Verslumas - individų gebėjimo ir noro patiems, grupėse, esamose arba naujose organizacijose pirmiausia pastebėti ir realizuoti naujas galimybes (naujus gaminius, gamybos metodus, organizavimo schemas ir gaminių bei rinkų derinius), įgyvendinti idėjas rinkoje, esant neapibrėžtumo sąlygoms, įveikti kitas kliūtis, priimant sprendimus dėl išteklių naudojimo ir įmonės vietos bei formos.
L. Juozaitienė ir J. Staponkienė, 2003	Verslumas – sudėtinga savybė, kuri lemia verslininkystės gyvavimą ir labiau yra kokybinė gebėjimų ir savybių išraiška, būdinga pavieniams žmonėms, kurie pasižymi aktyvumu, iniciatyvumu, žiniomis ir smalsumu, tvirta vidine motyvacija, polinkiu į naujoves, taupumu, siekiu rizikuoti.
Z. Gineitienė ir kt., 2003	Verslumas - gamybos veiksnys, kurio turinys - sujungti kapitalą, darbą ir gamtos išteklius (žemę), organizuoti verslą, kurti ir diegti naujoves, rizikuoti savo turtu ir gerove siekiant pelno.
Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės. Integruojamoji verslo programa, 2005	Verslumas – viena iš žmogaus kompetencijų, kuri bene labiausiai aktuali asmenybės personalizacijai, skatindama jos saviraišką kasdieniame gyvenime
G. Strazdienė ir A. Garalis, 2006	Verslumas suprantamas kaip sugebėjimai, reikalingi verslui pradėti ir vystyti. Tam reikalingi asmeniniai ir dalykiniai gebėjimai, tokie kaip vaizduotė, kūrybinis mąstymas, rizika, iniciatyva, inlumas inovacijoms, intuiicija, vadybos įgūdžiai ir kiti gebėjimai.

Šaltinis: autorizuota lentelė pagal: Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004; Strazdienė G., 2009; Župerka A. ir Župerkienė E., 2011; Župerka A., 2010; Ribašauskienė E., Šalengaitė D., 2010; Čiburienė J., Guščinskienė, 2009; Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės, 2005.

Remiantis pateikta medžiaga, verslumo sąvokas, dominuojančias mokslinėje literatūroje, galima suskirstyti į tris grupes (žr. 1 Pav.)

1 pav. Verslumo sąvokų teorinės definicijos

Šaltinis: A. Župerka, 2010, p. 21.

Župerkos A. (2010) pagal Kaufman ir Dant (1998), Turner (2001), Lydeką (2001) ir kt. autorius suformuota teorinių verslumo sąvokų apibrėžimų klasifikacija rodo, jog yra trys charakteringos verslumą apibūdinančios, apibrėžiančios sąvokų grupės – verslininkų bruožai ir savybės; verslo procesas ir verslininko veikla. Šią klasifikaciją pagrindė ir mūsų sudaryta verslumo sąvokų teorinių interpretacijų lentelė.

Iš nagrinėtų autorių verslumo sąvoką, įvertinant verslininko savybes atskleidė - J. Čiburienė ir J. Guščinskienė (2009); Lydeka (2001); Ekonominio raštingumo ir verslumo strategija (2004); L. Juozaitienė ir J. Staponkienė (2003); G. Strazdienė ir A. Garalis (2006); Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės. Integruojamoji verslo programa (2005). Autoriai verslumą vertina, kaip tam tikrų kompetencijų ir savybių, įgūdžių kompleksą, kuris panaudojamas ne tik sėkmingai kuriant ir vystant verslą, tačiau ir kasdienėje veikloje.

Verslumo sąvoką, akcentuojant verslo proceso aspektą, atskleidė - Hisrich ir Peters (1998); J. Henderson (2002); S. Wennekers ir R. Thurik (1999), kuriems buvo svarbus naujų gaminių įvedimas į rinką, naujų galimybių išnaudojimas, inovacijų diegimas, novatoriškos idėjos.

Verslumo sąvoką verslininkystės kontekste akcentavo Z. Gineitienė ir kt. (2003), kuri verslumą vertina, kaip sėkmingą išteklių panaudojimą sėkmingai veiklai.

Analizuojant ne verslumo sampratą, o žvelgiant į ją, kaip į reiškinį, sudarytą iš tam tikrų dedamųjų, galime remtis K. Oganisjana ir T. Koke (2012, p. 82) pateiktu verslumo modeliu. Autorės išskyrė devynias verslumo sudedamąsias dalis: asmenybės bruožai, gebėjimai, mokymasis, motyvacija, emocijos, poreikiai, pažinimas, elgsena. Šios sudedamosios dalys rodo, kad verslumas turi daugiau elementų, kurie sudaro asmenybės prigimtį, savybes, patyrimą, motyvaciją, elgseną - tai nei tik verslumo žinios, gebėjimai, požiūriai. Autorės, nagrinėdamos ir formuodamos holistinį struktūrinį funkcinį verslumo modelį nustatė, jog verslumas nėra tik atskirų sudėtinių dalių mechaninis junginys, greičiau dinaminė sistema, kurios elementai tarpusavyje susiję ir remiasi sudėtinėmis funkcijomis.

Taigi verslumo samprata nėra vienareikšmė ir autorių yra nagrinėjama įvairiais aspektais, akcentuojant asmens savybes, verslo procesą ir rezultatą. Šie traktuotės skirtumai neleidžia suformuoti vienintelio verslumo apibrėžimo, kadangi jis priklauso nuo konteksto, kuriame verslumas yra nagrinėjamas. Įvertinant tai, jog analizuojamu atveju vertiname verslumo ugdymą mokyklose, tinkamiausiu laikome Ekonominio raštingumo ir verslumo strategijoje pateiktą verslumo apibrėžtį. Verslumas kaip reiškinys yra vertintinas, kaip dinaminė holistinė sistema, kurios elementai tarpusavyje sąveikauja, kinta ir remiasi sudėtinėmis funkcijomis. (Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija (2004))

1.2. Verslumo ugdymo samprata ir esmė

Verslumo samprata, kokiame kontekste bebūtų nagrinėjama yra neatskiriama nuo mokymosi proceso, t.y., verslumas yra ugdomas ir svarbus kaip mokymosi procesas. Todėl ir vystant verslumo teoriją reikia pagrįsti mokymo(si) teoriją (verslumas ir jo vystymosi galimybės vertinamos neatsiejamai nuo verslumo ugdymo proceso).

Verslumo ugdymo sampratai atsirasti įtakos turėjo diferencijuota nuomonė dėl verslumo ugdymo galimybių. A. Adero, R. Wills, S. Dhaliwal (2004) teigimu, vadybos studijos gali išmokyti techninių gebėjimų, bet negali daryti įtakos prigimtinėms verslumo savybėms. (Garalis, Strazdienė, 2006).

Užsienio autoriai (Fayolle, 2007; Arasti, Falavarjani, Imanipour, 2012; Garavan, O'Conneide, 1994; Raposo, de Paco, 2011; Kozlinska, 2011), nagrinėdami verslumo ugdymo tematiką, akcentuoja verslumo ugdymo tikslus, kurie gali būti klasifikuojami į tris kategorijas: mokymo metodų, technikų efektyvumo didinimas, situacijos įvertinimas ir projektų organizatorių rėmimas. (Fayolle, 2007; Arasti, Falavarjani, Imanipour, 2012, p. 3). Analizuojant verslumo ugdymo tikslus bendraja prasme, autoriai (Garavan, O'Conneide, 1994; Raposo, de Paco, 2011; Kozlinska, 2011) išskyrė šiuos:

- siekis įgyti reikiamų žinių verslumui;
- siekis gauti įgūdžių, analizuojant verslo situacijas ir kuriant veiksmų planus;
- siekis identifikuoti ir skatinti verslumo įgūdžius ir kompetencijas;
- analitinių sugebėjimų vystymas;
- empatijos plėtojimas ir verslo projektų rėmimas;
- požiūrio į pokyčius formavimas;
- siekis paskatinti naujų verslo įmonių kūrimą.

Arasti, Falavarjani, Imanipour (2012, p. 3-4) trumpojo laikotarpio verslumo ugdymo tikslais įvardija sąmoningumo, žinių ir suvokimo apie verslumą formavimą, siekiant įgauti individualius verslumo įgūdžius, sugebėjimus ir požiūrį, siekiant didinti pasitikėjimą savim ir savo galimybes, formuoti verslumo idėjas, motyvuoti ir paskatinti jaunas žmones tinkamai pasirinkti profesiją, paskatinti kūrybos procesus, vystyti pagrindines verslumo kompetencijas (bendrieji gebėjimai, susiję su asmeninių savybių tobulinimu ir profesiniai gebėjimai), kurti kertinius verslui reikalingus asmeninius bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius, suformuoti laisvai mąstančią asmenybę, galinčią savarankiškai pradėti verslą. Ilgojo laikotarpio verslumo ugdymo tikslai yra požiūrio, kultūros, pagalbos ir įtakos verslui sistemos kitimas ir tobulinimas.

Tuo tarpu Mwasalwiba (2010) atlikta mokslinių straipsnių analizė parodė, jog autoriai paprastai pagrindiniais verslumo ugdymo tikslais išskiria šiuos: požiūrio, kultūros, suvokimo apie verslumą

visuomenėje kūrimas ir formavimas (34 proc.), naujų įmonių ir darbo vietų kūrimas (27 proc.), pagalba visuomenei arba tam tikrai jos daliai (24 proc.), verslumo įgūdžių skatinimas (15 proc.)

Taigi verslumo ugdymas skirtas formuoti visuomenės požiūrį plačiaja prasme, kartu sudarant sąlygas vystytis jaunų žmonių kompetencijoms ir jomis remiantis sukurti realias ekonomines vertes.

Nors Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (toliau - OECD) (2005) teigia, kad nėra numatyto vieningo modelio verslumo ugdymui ir praktiniam parengimui, todėl iki šiol neaišku, kaip verslumas galėtų būti ugdomas geriausiai, tačiau teorinį holistinį struktūrinį funkcinį modelį, tiriant ryšį tarp verslumo elementų, pateikė Organįsjana ir Koke (2012, p. 82). Jame atskleidžiami šie aspektai:

- 1) verslumo struktūra;
- 2) mechanizmas, kaip verslumo elementai veikia kaip sistema;
- 3) kaip kuriama nauja ekonominė vertė, kuri yra pagrindinis verslumo veiksnys;
- 4) kaip galima ugdyti studentų verslumą, vykstant studijų procesui, remiantis jų patyrimu ir žiniomis apie realaus gyvenimo problemas.

Modelį sudaro 16 uždarų mokymosi ciklų, kurie yra bet kokio eksperimentinio mokymosi pagrindas. Trumpiausias mokymosi ciklas yra: „Elgsena" → „Rezultatas" → „Elgsena". Šis ciklas rodo, kad studentų elgsena skatina rezultatą, kuris sukelia naują elgseną, o elgsenos skirtumas yra tai, ko jie tuo metu išmoko.

Didžiausias mokymosi ciklas yra: „Kontekstas" → („Pažinimas" → „Poreikiai" → „Jausmai") → „Motyvacija" → „Elgsena" → „Rezultatai" → „Kontekstas". Ciklas sudarytas iš visų verslumo komponentų. Šią grandinę galima paaiškinti taip: remiantis kontekstu, studentams sudaroma galimybė ir tai gali motyvuoti studentus ją įgyvendinti, tai jie daro pirmiausiai remdamiesi savo patirtiniu pažinimu, po to lygina laukiamus rezultatus su savo poreikiais ir priima idėją. Tada seka veiksmai, kurie remiasi tam tikrais gebėjimais. Studentų elgesys suformuoja tam tikrus rezultatus. Šie rezultatai bandomi ir įvertinami realaus gyvenimo sąlygomis, suformuojama nauja motyvacija ir pažinimas, poreikiai, emocijos. Visa tai skatina kitas mokymosi formas. Šis verslumo modelis yra universalus, nes jis gali būti taikomas, ugdant įvairaus amžiaus studentus ir moksleivius (Organįsjana ir Koke, 2012, p. 82).

Pasak Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijos (2004), verslumo mokymas apima du elementus: plačią verslumo nuostatų ir įgūdžių mokymo koncepciją, kuri sujungia tam tikrų asmeninių savybių ugdymą ir labiau siejamą su tiksliniu mokymu, kaip pradėti savo verslą. Šiuo atveju verslumo ugdymas apima žinių taikymą, įgūdžių ugdymą, nuostatas ir asmenines savybes, atitinkančias mokinių amžių ir suvokimo lygį:

- Pagrindinės ir pradinės mokyklos lygmeniu verslumo mokymo tikslas yra ugdyti mokiniams tokias asmenines savybes, kaip kūrybiškumas, iniciatyvumas ir nepriklausomybė, kurios

skatina verslumo nuostatų ugdymą, bus naudingos mokiniams ateityje, nepaisant to, kokia veikla jie užsiimtų. Be to, šis mokymas suteiks ankstyvasias žinias ir ryšį su verslo pasauliu ir tam tikrą pradinį verslininkų vaidmens visuomenėje supratimą. Galima veikla apima projektus, mokymąsi žaidžiant, paprastas dalykines situacijas ir ekskursijas/ vizitus į verslo įmones.

- Vidurinės mokyklos lygmeniu išlieka anksčiau minėtų asmeninių savybių ugdymo aktualumas. Verslumo ugdymas apims supratimo apie darbą savo nuosavoje įmonėje kaip būsimos karjeros galimybę (pagrindinė mintis, kad ateityje galima būti ne tik darbuotoju, bet ir verslininku (darbdaviu) gilinimą; mokymąsi veikiant (angl. *learning by doing*) – pavyzdžiui, mokinių bendrovių veikla; techninių ir verslo žinios, mokant jas pritaikyti, kuriant naują įmonę (ypač profesinėse mokyklose ir kolegijose).

Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, apibendrintai, pateikia pradinės, pagrindinės ir vidurinės mokyklos tikslus, kurie orientuoti į asmeninių savybių ugdymą, suteikia pradinės žinias apie verslumą. Vidurinės mokyklos lygmenyje, t.y. vyresnėse klasėse, tikslas formuoti moksleivių savimonę, padėti pasirinkti profesiją, suteikiant verslo žinių.

O pagrindiniai verslumo ugdymo uždaviniai apibrėžti verslumo gebėjimų ugdymo 9-10 klasėse metodinėse rekomendacijose (p. 7) yra šie:

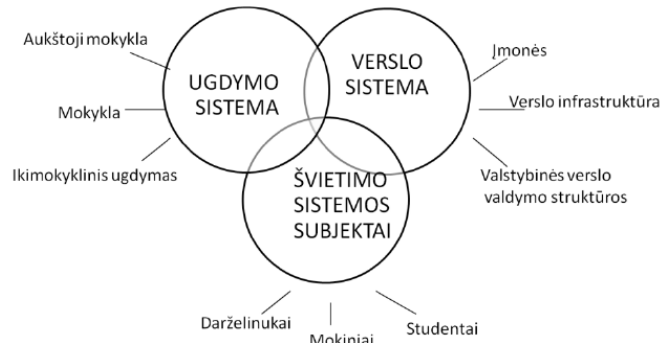
- siekiant įtraukti jaunus žmones į konstruktyvią savo krašto ūkinę ir kultūrinę veiklą, sudaryti galimybes susipažinti su tradicijomis, verslo kaita savo regione, šalyje, Europos Sąjungoje, pasaulyje;
- suteikti ekonominių, teisinių, kultūrinių žinių, reikalingų ne tik verslui organizuoti, bet ir dalyvaujant jame kaip darbuotojui;
- ugdant kūrybingumo, atsakingumo, darbštumo, sąžiningumo, numatyto tikslo siekimo vertybines nuostatas, reikalingas tiek versle, tiek asmeniniame gyvenime, mokyti argumentuotai išreikšti savo poreikius, realiai vertinti aplinkybes, rizikuoti priimant sprendimus, planuoti, organizuoti ir kokybiškai įgyvendinti numatytus darbus.

Mokinių verslumo gebėjimų ugdymo 9-10 klasėse metodinėse rekomendacijose išdėstyti uždaviniai iš esmės atitinka Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijoje (2004) iškeltus tikslus. Rekomendacijose numatyta formuoti visapusišką, plačiai mąstančią, kritišką, kūrybišką asmenybę, kuriai išugdytos savybės padėtų prisidėti prie ūkinės ir kultūrinės veiklos vystymo.

Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, ES rekomendacijos, verslumo gebėjimų ugdymo 9-10 klasėse metodinės rekomendacijos ir kt. numato tikslus bei pagrindines gaires, kryptis, kuriomis verslumas turi būti ugdomas.

[vertinant tai, jog verslumo ugdymas turi būti įgyvendinamas skirtingose mokymo(si) pakopose, į ugdymą reikia žiūrėti sistemiškai (žr. 2 pav). Šią sistemą sudaro trys sudedamosios dalys – ugdymo ir verslo sistemos bei jų vartotojai – švietimo sistemos subjektai. Verslumo ugdymo sistemoje

tarpusavyje sąveikauja ir vieni kitiems daro įtaką trys pagrindiniai sistemos elementai: ugdymo sistemos darbuotojai (ikimokyklinio, pradinio, pagrindinio, vidurinio ugdymo ir aukštojo mokslo), švietimo sistemos subjektai (ugdytiniai) ir verslo sistema (verslo subjektai).

2 pav. Verslumo ugdymo sistemos sąveikos elementai

Šaltinis: Jelagaitė A., Vijeikis J., 2012, p. 42.

Pasak A. Župerkos (2009, p. 301), ikimokyklinio ir pagrindinio ugdymo sistemos užima reikšmingiausią vietą formuojant ir stiprinant jaunų žmonių vertybes, žinias, įgūdžius ir požiūrį. Jaunystėje sukaupta individo patirtis lemia jo tikėjimą, kuris tęsiasi visą žmogaus gyvenimą. Autorius teigia, jog tam tikros žinios apie verslą, ekonominius procesus, reikalingi įgūdžiai gali būti įgyjami įvairiuose gyvenimo ir mokymosi (studijų metu, darbinėje veikloje) periodais, tačiau požiūris į verslumą, polinkis į verslą suformuojamas prieš universitetinių studijų laikotarpį. Mokinio–mokytojo–tėvų triada svarbi, vystant jauno žmogaus asmenines savybes, todėl, ugdant verslumą, mokyklų programose dėmesys turi būti skiriamas tiek procesui, tiek ir turiniui. Subalansuota ugdymo sistema jungia žinių įgijimą ir jų analizę.

Tuo tarpu A. Jelagaitė ir J. Vijeikis (2012) taip pat pastebi, jog Lietuvoje verslumo ugdymas ikimokykliame ir pradiniam ugdyme nėra reglamentuotas. Kaip teigia autoriai, vos vienas kitas Lietuvos vaikų lopšelis-darželis ir pavienės pradinės mokyklos vykdo su verslumu susijusius projektus. D. Augienė (2011) teigia, jog ankstyvasis ugdymas karjerai ir verslumui yra svarbi socialinės kompetencijos dalis, todėl svarbu formuoti savarankiško ekonominio gyvenimo pagrindus jau vaikystėje.

5–8 klasėse ekonomikos ir verslumo, kaip savarankiško dalyko, ugdymo planuose nėra. Ekonomikos ir verslumo žinios ir gebėjimai šioje ugdymo pakopoje integruojami į kitus dalykus kaip ir pradiniam mokyme. 11 ar 12 klasėse ekonomikos ir verslumo programa mokykloje dėstoma kaip pasirenkamas dalykas, jei mokykla gali jį pasiūlyti. Todėl vyresnėse klasėse verslumas ugdomas tik pavienių mokytojų iniciatyva (A. Jelagaitė ir J. Vijeikis, 2012, p. 44).

Kaip numatoma Profesinio rengimo ir verslumo ekspertų grupės galutinėje ataskaitoje (2009), pagal nacionalinius profesinį mokymą reglamentuojančius dokumentus, verslumo ugdymas turėtų būti integruotas į visas programas, tačiau nėra praktinių šių dokumentų įgyvendinimo gairių. O tai reiškia,

jog analizuojant daugelio profesinių mokyklų konkrečius dokumentus (strategijas, veiklos planus ir kt.) verslumas minimas tik epizodiškai. Kitaip tariant, kai kurios mokyklos ugdo bendriausius verslumo įgūdžius, tačiau profesines mokyklas baigę moksleiviai paprastai nebūna įgiję jokių konkrečių verslumo gebėjimų.

A. Župerka, nagrinėdamas studentų verslumo ugdymo plėtrą Lietuvoje (2010), pabrėžia, jog mokymo programos turėtų būti sudaromos vengiant teorinio žinių modelio, akcentuojant praktinį darbą, sąsajas su realia aplinka.

Apibendrinami pabrėžiame, jog verslumas yra neatsiejamas nuo nuolatinio mokymosi koncepcijos, todėl verslumo ugdymas turi būti pradamas įgyvendinti dar ikimokykliniam amžiuje tokiu būdu formuojant vaiko socialinius įgūdžius, į verslumą orientuotą mąstymą. Šiuo metu verslumo ugdymas yra apibrėžtas ir aiškiai reglamentuotas tik 9-10 klasėms, tuo tarpu pradinėms, 5-8 klasėms verslumas nėra reglamentuotas ir siūlomas mokytojams integruoti į socialinį ugdymą, todėl praktiškai yra neįgyvendinamas. 11-12 klasėse verslumas (tik kai kuriose mokyklose) yra kaip pasirenkamas dalykas, kuris dažniausiai nesirenkamas dėl mokytojo kvalifikacijos stokos. Profesinėje mokykloje verslumo ugdymas taip pat nėra sistemiškas, nuolatinis, aiškiai apibrėžtas ir vystomas. Aukštojoje mokykloje verslumas yra orientuotas į teorinių kompetencijų vystymą, nepritaikant gautų žinių praktiškai. Verslumo ugdymo sistema reikalauja kryptingo, sisteminio požiūrio, kad būtų įgyvendinta visais lygiais, pasitelkiant tinkamai paruoštus kvalifikuotus mokytojus, dėstytojus, atitinkamas valstybines ir verslo struktūras, formuojant ir įgyvendinant ugdymo programas.

1.3. Kompetencijų samprata ir jų svarba ugdant verslumą

Neatsiejamai verslumo ugdymo koncepcija analizuojama, suvokiant kompetencijų, įgūdžių ir sugebėjimų suvokimo svarbą, kadangi galutinis verslumo ugdymo tikslas – išugdyti asmenybę, gebančią savarankiškai ir atsakingai veikti profesinėje srityje. Bendrojo lavinimo ugdymo turinio strategijoje (2007) išskeltas tikslas – pritaikyti ugdymo turinį taip, kad kiekvienas mokinys pagal savo poreikius ir išgales bręstų kaip asmenybė, ugdytųsi pilietinė ir tautinė savimonė, įgytų kompetencijų, būtinų tolesniam mokymuisi ir prasmingam, aktyviam gyvenimui šiuolaikinėje visuomenėje. Svarbiausias ugdymo turinio prioritetas – pritaikyti ugdymo turinį svarbiausioms asmens kompetencijoms ugdyti, ypač mokėjimo mokytis, žinių pritaikymo veikloje, pilietiškumo, verslumo, skaitmeninio raštingumo.

Kad aiškiai suvoktume, kas yra verslo kompetencija, kuo ji pasižymi ir kodėl ją reikia ugdyti pirmiausiai reikia išsiaiškinti „kompetencijos“ sąvoką.

Kompetencijos sampratą išsamiai analizavo P. Jucevičienė ir D. Lepaitė (2000), kurios apibrėžė kvalifikacijos bei kompetencijos sampratų santykį, išryškino holistinį kompetencijos pobūdį. Autorės

remdamosi Jacikevičiaus (1994) termino „kompetencija“ analize priėjo prie išvados, jog kompetencijos sąvoka artimesnė veiklos pasaulio aplinkai ir labiau pabrėžia žmogaus profesines galias praktinėje veikloje. Kvalifikacijos sąvoka vartotina, kai kalbama apie tai, ką žmogus rengiasi arba įgyja švietimo sistemoje. Analizuojant „kompetencijos“ termino struktūrą, autorės pažymėjo, jog žinios, mokėjimai, įgūdžiai sąlygoja kvalifikacijos suteikimą, taip pat įvertinus gabumą, kurie veikia gebėjimų formavimąsi, svarbą bei žmogaus vertybes ir asmenines savybes, sukuriama kompetencijos šerdis ir visuminis (holistinis) pobūdis.

Kompetencijos sampratą analizavo ir Stoof et al. (2002), Laužackas (2005), Oleinikova (2001), Jucevičienė (2007), apibrėžimas nurodytas ir LR Švietimo įstatyme. Susistemindami autorių poziciją, pateikiame 2 lentelę.

2 lentelė. Kompetencijos raiškos teorinės interpretacijos

Autorius	Teiginys
P. Jucevičienė ir D. Lepaitė, 2000	Kompetencija – tai žmogaus kvalifikacijos raiška arba gebėjimas veikti, sąlygotas individo žinių, mokėjimų, įgūdžių, požiūrių, asmenybės savybių bei vertybių
Laužackas ir kt, 2005	Kompetencija – tai funkcinis gebėjimas adekvačiai atlikti tam tikrą veiklą
Oleinikova, 2001	Kompetencijos samprata apima integruotų žinių, gebėjimų ir santykių žinomose ar nežinomose veiklos situacijose panaudojimą.
Kompetencijomis grįsto ugdymo prielaidos Vilniaus mokyklose, 2008	Kompetencija yra perteikiamas daugiafunkcinis žinių, gebėjimų ir nuostatų derinys, būtinas visiems asmenims, kad galėtų siekti asmeninio pasitenkinimo ir augimo, įtraukimo ir darbingumo.
Jucevičienė, 2007	Kompetencija traktuojama kaip gebėjimas įvertinti naują situaciją, pasirinkti jai esant tinkamus veiklos metodus ir nuolat integruoti dalykines ir profesines žinias.
LR Švietimo įstatymas, 2011	Kompetencija – gebėjimas atlikti tam tikrą veiklą, remiantis įgytų žinių, mokėjimų, įgūdžių, vertybinių nuostatų visuma.
Tuning, 2006	Kompetencija – tai dinamiškas pažintinių gebėjimų, žinių ir supratimo, tarpasmeninių, intelektinių, praktinių ir etinių gebėjimų derinys.
Mirabile, 1997, p. 75	Kompetencija yra žinios, įgūdžiai, gebėjimas ar charakteristika, susijusi su kokybiškai atliekamu darbu, pvz., problemų sprendimas, analitinis mąstymas, lyderiavimas. Taip pat kompetencija gali apimti ir motyvus, įsitikinimus ir vertybes.
Parry, 1996, p. 50	Kompetencija yra: susijusių žinių, įgūdžių ir požiūrių rinkinys, kuris tiesiogiai veikia atliekamą darbą (vaidmenį arba atsakomybę), kuris koreliuoja su darbo našumu, matuojamu pagal priimtus standartus ir kuris gali būti tobulinamas per mokymąsi ir tobulėjimą.
Spencer & Spencer, 1993, p. 9	Kompetencija yra pagrindinė individo savybė, kuri priežastiniais ryšiais susijusi kriterijais išmatuojamu darbo našumu, o tai reiškia, jog kompetencija yra tam tikro elgesio priežastis.

Šaltinis: autorizuota lentelė pagal: Jucevičienė P. ir Lepaitė D., 2000; Laužackas ir kt., 2005; Jocienė J., 2007; LR Švietimo įstatymas, 2011; Jakiūnienė R., Rekašiūtė L., 2011; Stoof et al. , 2002

Apibendrinant lentelėje pateiktus kompetencijos sąvokos apibrėžimus, galima teigti, jog vieni autoriai kompetenciją vertina, kaip gebėjimą vykdyti veiklą, remiantis įgūdžiais, žiniomis, patirtimi ir kt. (P. Jucevičienė ir D. Lepaitė, 2000; Jucevičienė, 2007; Laužackas ir kt., 2005, LR Švietimo įstatymas, 2011), kiti – kaip gebėjimus, žinojimą, charakteristikas, panaudojant jas esant tam tikroms aplinkybėms (Oleinikova, 2001; Kompetencijomis grįsto ugdymo prielaidos Vilniaus mokyklose, 2008; Tuning, 2006).

Kompetencijų vertinimas priklauso ir nuo mokslinės tradicijos. JAV mokyklos vartojamas kompetencijos terminas, susijęs su įgūdžiais, reikalingais sėkmingai kurti ir valdyti verslą, o UK mokykla kompetencijos terminą naudoja apibrėžiant būtiniausius standartus papildomose srityse, tokiu būdu atskiriant kompetencijas nuo valdymo kompetencijų (Gimbuta, 2010).

Amerikiečių tradicija pabrėžia, jog asmeninės kompetencijos teoriškai yra pagrįstos asmenybės psichologija. Šioje tradicijoje kompetencija yra pagrindinė charakteristika (motyvas, bruožas, įgūdis, ivaidžio aspektas, socialinis vaidmuo arba žinios), kurių rezultatas darbo našumas (Lans et al., 2008).

Antroji kompetencijos vertinimo mokykla yra UK. Šiame kontekste kompetencijos vertinamos kaip specifiniai darbo rezultatai ir įgyvendinamos per "funkcinę analizę", darbo vietų analizę, jas klasifikuojant į skirtingus lygius, remiantis pagrindiniais tikslais, vaidmenimis, kompetencijų vienetais ir kompetencijų elementais (Lans et al., 2008). Taigi JAV požiūrį į kompetenciją galima vertinti kaip "orientuotą į darbuotoją", o UK, kaip "orientuotą į darbą".

Tačiau daugelis autorių sutinka, jog kompetencija nėra vienadimensė sąvoka ir negali būti tik žinios, tik įgūdžiai arba tik elgesys, tačiau tai yra skirtingų elementų, kurie būtini vykdant veiklą, funkcionuojant organizacijai ar sprendžiant situaciją, integruota visuma.

Kaip nurodo, Vázquez-Burgete et al. (2012, p. 29-30) kiekvienoje kompetencijoje yra identifikuojami trys komponentai:

- koncepcinis komponentas įgytas per specifinės srities teorines žinias;
- procedūrinis komponentas, kuris remiasi praktinių įgūdžių, besiremiančių koncepcinėmis žiniomis plėtojimu;
- požiūrio komponentas, kuris remiasi sukurtomis vertėmis, taisyklėmis ir asmeninėmis savybėmis.

Mansfield (2004, p. 304) kompetenciją nagrinėja trimis skirtingais aspektais:

- kaip rezultatus (profesinių standartų aprašymas, ką jie turi atlikti darbe);
- kaip užduotis (apibūdina, kas šiuo metu vyksta);
- kaip asmenybės savybes ir charakteristikas (apibūdina patį individą)

Tuo tarpu Le Deist, Winterton (2007) išskiria devynis būdus, kaip gali būti vertinama ir interpretuojama kompetencija: bendrieji pažintiniai gebėjimai, specializuoti pažintiniai gebėjimai; modifikuotas kompetenciją apibūdinantis modelis; objektyvios ir subjektyvios asmeninės sąvokos; motyvuotų veiksmų tendencijos; veiklos kompetencija; pagrindinės kompetencijos; meta kompetencijos,

Greta įgyjamų žinių, įgūdžių ir gebėjimų juos taikyti veikloje yra labai svarbus vertybinis pamatas ir asmeninės charakteristikos (savybės). Taigi kompetencijos koncepcija prasminiu požiūriu skaidoma dar į smulkesnes dalis – kompetencijas, t.y. individas atlieka daug skirtingų funkcijų, todėl turi daug skirtingų kompetencijų (Žadeikaitė L., Railienė A., 2009).

Analizuojant kompetencijų sampratą, klasifikaciją ir esmę, sudaryta 3 lentelė.

Visi autoriai išskiria bendrąsias kompetencijas ir dalykines (profesines) kompetencijas, kurias skaido į smulkesnes grupes, akcentuodami skirtingas savybes. Tradiciškai mokslo sistema skirta dalykinėms kompetencijoms, vadinamoms „kietosiomis“, formuoti; o „minkštosiomis“ kompetencijoms (asmeninėms, socialinėms, emocinėms) skiriamas mažesnis dėmesys. Tačiau būtent pastarosios kompetencijos yra strategiškai aktualios sparčiai besikeičiančiam verslo pasauliui ir sudaro prielaidas verslumui ugdyti. Būtina pažymėti, kad verslo sėkmę lemia ne individo kompetencijų gausa, bet tam tikrų esminių (svarbiausių) kompetencijų turėjimas bei jų ugdymas (Savanevičienė A. ir kt., 2008).

3 lentelė. Kompetencijų samprata ir klasifikacija

Autorius	Teiginys
Lietuvos nacionalinės kvalifikacijų sistemos metodologija, 2008	<p>Bendrosios kompetencijos – tai plačios paskirties ir didelio panaudojimo diapazono žmogaus gebėjimai, kurių ugdymas daugiausia paremtas asmeninėmis savybėmis. Bendrosios kompetencijos skirstomos į 5 grupes:</p> <ul style="list-style-type: none"> • formaliosios pažintinės kompetencijos: gebėti analitiškai, kritiškai mąstyti, sistemaiškai samprotauti, būti kūrybingam, gebėti spręsti problemas, naudotis informacinėmis technologijomis, gebėti mokytis ir pan.; • formaliosios psichomotorinės kompetencijos: demonstruoti greitą reakciją, būti koncentruotam ir pan.; • asmeninės kompetencijos: <ul style="list-style-type: none"> - veiklos atžvilgiu: būti tiksliam, atsakingam, kruopščiam, inovatyviam ir pan., - savęs atžvilgiu: būti iniciatyviam, sąžiningam, savarankiškam, savikritiškam, pasitikėti savimi, būti optimistu ir pan.; • socialinės kompetencijos: būti komunikabiliam, tolerantiškam, partneriškam, gebėti korektiškai bendrauti, būti socialiai aktyviam, versliam, gebėti dirbti grupėje, gebėti valdyti transakcinius ryšius, gebėti vadovauti ir pan.; • etinės kompetencijos susijusios su gebėjimu laikytis priimtų elgesio ir bendravimo normų. <p>Funkcinės kompetencijos turėtų apibrėžti asmens gebėjimą atlikti konkrečias profesinės veiklos užduotis, operacijas, funkcijas. Pažintinės kompetencijos galėtų būti įvardijamos kaip gebėjimas profesinėje veikloje panaudoti specialiąsias žinias (žinias apie medžiagas, veiklos operacijų atlikimo technologijas ir kt.), plačios paskirties bendrojo lavinimo žinias (ekonomikos, informatikos ir kt.) ar gebėjimas profesinėje veikloje pritaikyti žinias apie profesinės veiklos procesų planavimą ir valdymą, veiklos rezultato (produkto, paslaugos) vartojimo charakteristikas ir pan.</p>
R. Žirgulevičienė, 2002	<p>Profesinės veiklos kompetencijos:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Techninės kompetencijos apima žinias ir praktinius gebėjimus spręsti/atlikti specifines profesinės veiklos užduotis darbo vietoje. • Metodinės kompetencijos remiasi procedūrinėmis žiniomis ir gebėjimais pritaikyti tinkamus darbo metodus bei technikas skirtinguose kontekstuose. • Specialiosios metodinės kompetencijos apibrėžiamos kaip problemų sprendimo gebėjimai, analitinis ir sisteminis požiūris į veiklos uždavinius, gebėjimas struktūruoti ir klasifikuoti naują informaciją. • Socialinės kompetencijos aprašomos kaip bendravimo ir bendradarbiavimo gebėjimai.
L. Žadeikaitė ir A. Railienė, 2009	<ul style="list-style-type: none"> • Bendrosios (perkeliamosios) kompetencijos — tai žinios, įgūdžiai, gebėjimai, vertybinės nuostatos, kitos asmeninės savybės, reikalingos bet kuriai žmogaus veiklai ir galimos perkelti iš vienos rūšies veiklos į kitą. • Funkcinės kompetencijos - tai kompetencijos, būtinos atlikti tam tikrai konkrečiai veiklai • Pažintinės (interdisciplininės) kompetencijos — tai kompetencijos, integruojančios kelių skirtingų sričių žinias, gebėjimus, įgūdžius ir vertybines nuostatas.

Autorius	Teiginys
Laužackas, 2005	Bendrosios kompetencijos: A. asmeninės (atsakingumas, kūrybingumas, savarankiškumas ir kt.), B. socialinės (bendravimas ir bendradarbiavimas, komunikabilumas ir kt.), C. metodinės (verslumas, planavimas ir kt.)
D. Lipinskienė, 2002	Bendrieji gebėjimai: 1. Asmeniniai gebėjimai (adekvatus savęs vertinimas, pasitikėjimas savimi, tolerantiškumas, atsakomybės ėmimasis). 2. Socialiniai ir komunikaciniai gebėjimai (sugyvenimas ir mokėjimas dirbti kartu su kitais, palaikyti tarpasmeninius santykius, komunikuoti įvairiomis formomis, dalyvauti diskusijose, dirbti bendradarbiaujant). 3. Kritinio mąstymo ir problemų sprendimo gebėjimai (suvokti pasaulį kaip sistemą, suvokti ryšius, kelti ir spręsti problemas). 4. Darbiniai ir tiriamosios veiklos gebėjimai (naudotis informacinėmis technologijomis, ieškoti, tvarkyti, pateikti, analizuoti, interpretuoti, kritiškai vertinti ir panaudoti informaciją, tyrinėti, klausinėti ir sugebėti papildomas koncepcijas ir kategorijas susieti su jau turimomis koncepcijomis ir tarpusavyje). 5. Veiklos planavimo ir organizavimo gebėjimai (išskirti prioritetus, susikurti gerą studijų aplinką, planuoti laiką) ir gebėjimas mokytis savarankiškai. 6. Reflektyvusis ir kritinis mąstymas. Kritinis mąstymas (gebėjimas įvairiapusiškai analizuoti ir įvertinti situaciją ir mintis, kad būtų pasirenkama protinga ir pagrįsta pozicija) yra reflektinio mąstymo, leidžiančio įvertinti, ką reiškia tai, kas sužinota, pamatyta, patirta, savaime neatsiranda ir nesireiškia, pagrindas.
Delamare Le Deist and Winterton, 2005	Profesinės kompetencijos, pvz., verslumo: <ul style="list-style-type: none"> • pažinimo kompetencija (su darbu susijusios žinios ir supratimas); • funkcinė kompetencija (su darbu susiję įgūdžiai, know-how); • elgsenos kompetencija ("žinojimas, kaip elgtis")
Cheetham, Chivers, 1996	1.Kognityvinė kompetencija: 1.1. Tikslinė/praktinė 1.2. Techninė/teorinė; 1.3. Procedūrinė; 1.4. Kontekstinė 2.Funkcinė kompetencija: 2.1. Specifinė profesinė; 2.2. Organizacija/procesas; 2.3. Racionali; 2.4. Psichomotorinė. 3.Asmeninės arba elgsenos kompetencijos: 3.1. Socialinė/profesinė; 3.2. Tarpprofesinė 4. Vertės/etinė kompetencija: 4.1. asmeninė; 4.2. profesinės

Saltinis: autorizuota lentelė sudaryta pagal: Lipinskienė D., 2002; Laužackas, 2005; Žadeikaitė L., Railienė A., 2009; Žirgulevičienė R., 2002; Lietuvos nacionalinės kvalifikacijų sistemos metodologija, 2008; Vázquez-Burgete et al., 2012; Cheetham, Chivers, 1996.

Taip pat reikėtų išskirti Cheetham, Chivers (1996) holistinį kompetencijos modelį, kurį sudaro keturios kompetencijų grupės – kognityvinės (pažintinės) kompetencijos, t.y. su darbu susijusių žinių bei galimybių turėjimas ir veiksmingas jų panaudojimas; funkcinės kompetencijos, t.y. gebėjimai atlikti konkrečias užduotis, pateikti rezultatus; asmeninės arba elgsenos kompetencijos, t.y. sugebėjimas priimti reikiamus sprendimus darbinėse situacijose; vertės/etinės kompetencijos, t.y. asmeninių ir profesinių savybių turėjimas, reikalingų įvairiose darbinėse situacijose. Remiantis teoriniu

kompetencijų vertinimu, galima teigti, jog bendrųjų kompetencijų ugdymas yra būtina verslumo ugdymo sąlyga.

Lentelėje parodyti du skirtingi požiūriai į verslumo kompetenciją, pirmasis „prijungiamasis“ modelis parodo fiksuotą, šablonišką, kryptingą mąstymą, tuo tarpu antrasis modelis pabrėžia susijusį su kontekstu, socialiniais konstruktais, dinamišką judėjimą.

4 lentelė. Du požiūriai į verslumo kompetenciją

Radikalusis „prijungiamasis“ verslumo kompetencijos modelis	Radikalusis „interpretacinis/integracinis“ verslumo kompetencijos modelis
Tiksiai Nepriklausomas kontekstas Detalizuotas Požymiai (savybės) yra atspirties taškas Uždaras	Formuojamas socialiniu pagrindu Priklausomas kontekstas Integruotas Sampratos (sąvokos) yra atspirties taškas Atviras

Šaltinis: Lans et al, 2008, p. 370

Taigi ugdant verslumo kompetenciją, yra ugdomos skirtingos kompetencijos. Įvertinant tą faktą, jog verslumo samprata yra daugiadimensė, Vázquez-Burgete et al. (2008) pateikė verslumo kompetencijos struktūrinių dalių lentelę (žr. 5 lent.):

5 lentelė. Verslumo kompetencijos dedamosios

Žinios	Ilgūdžiai	Nuostatos
Prieinamos galimybės asmeninei, profesinei ir/ar verslo veiklai; Organizacinės galimybės ir pokyčiai; Įmonių etinė pozicija; Sąžininga prekyba ir socialinis verslumas	Aktyvūs vadybiniai projektai (gebėjimas planuoti, organizuoti, valdyti, vadovauti ir deleguoti, analizuoti, komunikuoti, įvertinti ir aprašyti); Pristatymas ir derybos; Autonomiškas ir bendradarbiavimu grįstas darbas; Savarankiškas rizikos prisiėmimas ir įvertinimas	Iniciatyva; Aktyvumas; Nepriklausomybė; Inovatyvumas; Motyvacija ir ryžtingumas pasiekti tikslus

Šaltinis: Vázquez-Burgete et al., 2012, p. 30.

Tuo tarpu Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija (2004) verslumą įvardija kaip kompetenciją, kuri padeda:

- Spręsti problemas, t. y. ugdyti mokinių gebėjimus tokiose srityse kaip planavimas, sprendimų priėmimas, komunikavimas ir atsakomybės prisiėmimas;
- Užmegzti ryšius, įtraukti į veiklą skirtingų interesų asmenis, bendradarbiauti, dirbti komandoje, mokytis prisiimti naujus vaidmenis;
- Pasitikėti savimi, motyvuotai veikti, kritiškai ir nepriklausomai mąstyti, ryžtingai ir savarankiškai mokytis;
- Rodyti asmeninę iniciatyvą, aktyviai ir kūrybingai veikti, būti pasiruošusiam susidurti su rizika ir jos pasekmėmis įgyvendinant idėjas. (Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, 2004)

Verslumo kompetencija yra sudėtinė ir susieta su bendrosiomis asmenybės kompetencijomis (gebėjimais), tokiomis kaip — savikontrolė; klausymo gebėjimai; ryžtas; kritiniai analizavimo

gebėjimai; problemų sprendimo gebėjimai; sisteminis mąstymas; planavimo, organizavimo gebėjimai; pokyčių valdymo gebėjimai, tolerancija; komandinio darbo ir bendradarbiavimo gebėjimai ir kt.

Šie įgūdžiai sistemai turi būti lavinami pradedant ikimokykliniu amžiumi ir tęsiami iki pat studijų baigimo, kur vėliau orientuojamasi daugiau į profesinių gebėjimų tobulinimą. 2011 metais patvirtintose Švietimo ministerijos Bendrosiose ugdymo programose pabrėžiama, kad ekonomikos ir verslumo elementai privalo būti įtraukti į šių dalykų ugdymo programas: dorinio, gamtamokslinio, geografijos, istorijos, informacinių technologijų ir komunikacinių technologijų, matematikos ir technologijų (Jelagaitė, Vijeikis, 2012, p. 43). Tai reiškia, jog siekiant perteikti ir integruoti verslumą į savo mokomąjį dalyką, būtinas pačių mokytojų suinteresuotumas ir susipažinimas su verslumo pagrindais, bei tinkamas kvalifikacinis pasirengimas. Tačiau net ir atliktos apklausos bei tyrimai parodė, jog mokytojai neturi pakankamai verslumo žinių arba įgūdžių tas žinias perteikti. Zaleskienė (2008) atliktas tyrimas parodė, jog dauguma mokytojų (74,6 proc.) jaučiasi nepasirengę verslumo ugdymo procesui. Gerai pasirengę ugdyti mokinių verslumą yra (38,9 proc.) socialinio ugdymo ir ekonomikos mokytojų. Pasak autorės, verslumą į savo dėstomą dalyką integruoja socialinių mokslų (27,8 proc.) ir matematikos (14,3 proc.) pedagogai. Galime daryti išvadą, jog verslumo kompetencijos ugdymo, kaip ir darnaus vystymosi bei mokymosi mokyti, neįmanoma sutalpinti į vieno kurio nors dalyko programą. Todėl suprantama, kad ugdant verslumo kompetenciją, verslumo programai įgyvendinti būtinos įvairių mokslo sričių žinios, gebėjimai, bendrieji gebėjimai, vertybinės nuostatos, kurios pateiktos Bendrosiose programose.

Kaip pastebi Jelagaitė ir Lukoševičius (2011, p. 89), Ekonomikos ir verslumo programos kaip savarankiško dalyko bendrojo ugdymo mokyklose mokoma tik 9 ir (arba) 10 klasėje. Verslumui skiriant 34 valandas. Vėliau „Ekonomikos ir verslumo“ programa kaip pasirenkamasis dalykas dėstomas 11 arba 12 klasėse, tam skiriant ne mažiau kaip 130 valandų. Tiek 9-10, tiek 11-12 klasių, taip pat ir integruojamųjų dalykų programų gairėse, ekonomikos ir verslumo problemoms gvildinti skiriamos santykinai atskiros, bet ugdymo procese integruojamos penkios ekonomikos ir verslumo programos turinio dalys: orientavimosi rinkoje veiklos sritis, asmeninių finansų tvarkymo veiklos sritis, verslo organizavimo ir verslumo gebėjimų ugdymosi veiklos sritis, valstybės vaidmens ekonomikoje ir ekonomikos rodiklių nagrinėjimo bei vertinimo veiklos sritis ir dalyvavimo tarptautinėse rinkose veiklos sritis.

Ugdant verslumą, svarbios tampa ir mokytojų kompetencijos, kadangi būtent jos sudaro sąlygas plėtotis ir vystytis mokinių verslumo ir kitoms kompetencijoms. Būtent tinkamas mokytojų pasirengimas dažnai stipriai įtakoja mokinių susidomėjimą, iniciatyvas, profesinį pasirinkimą. Mokytojo profesijos kompetencijos aprašas (2007) numato šias kompetencijas:

1. Mokytojo profesinės kompetencijos: informacinių technologijų naudojimo; ugdymo/si aplinkų kūrimo; dalyko turinio planavimo ir tobulinimo; mokymo/si proceso valdymas; mokinių

pasiekimų ir pažangos vertinimo; mokinių motyvavimas ir parama jiems; mokinio pažinimas ir jo pažangos pripažinimas; profesinis tobulėjimas.

2. Mokytojo bendrosios kompetencijos: komunikacinė ir informacijos valdymo; bendravimo ir bendradarbiavimo; tiriamosios veiklos; reflektavimo ir mokymosi mokytis; organizacijos tobulinimo bei pokyčių valdymo.

Tiek dėstant bet kurį mokomąjį dalyką, tiek integruojant verslumą arba bendrai plėtojant verslumo koncepciją, mokytojai turi sugebėti naudotis informacinės technologijomis, kurti tolerantišką, pokyčiams palankią ugdymo aplinką, kurioje būtų įmanoma visapusė mokinio raida; formuoti mokymo planus, uždavinius, atrinkti ir taikyti tinkamus mokymosi metodus; tikslingai taikyti šiuolaikines ugdymo/si technologijas ir mokymo/si metodus; dalyvauti kuriant ir įgyvendinant integruotų specialiųjų poreikių mokinių ugdymo/si programas; skatinti geranorišką ir atvirą bendravimą tarp mokinių ir mokytojų. Taip pat skatinti mokinių iniciatyvas, tarpusavio bendradarbiavimą; lavinti savo žinias ir atnaujinti įgūdžius.

Vertinant verslumą, ne tik kaip konkretų, kartu su ekonomika dėstomą mokomąjį dalyką, tačiau kaip savybių visumą, mokytojų kompetencijų vystymas ir sėkmingas pritaikymas įgauna didelės prasmės. Minėtame apraše išvardintų bendrųjų ir profesinių kompetencijų sėkmingas įgyvendinimas, stipriai įtakotų ir netiesioginį verslumo ugdymą.

Apibendrinami pastebime, jog verslumo ugdymas neatsiejamai nagrinėjamas nuo kompetencijų ugdymo ir vystymo, tai akcentuojama ir Bendrojo lavinimo ugdymo turinio strategijoje. Kompetencija autorių yra vertinama dvejopai – kaip įvairių įgūdžių, savybių ir gebėjimų rinkinys ir kaip gebėjimas vykdyti veiklą, remiantis turimais ir įgytais įgūdžiais, tačiau visi autoriai pabrėžia holistinį kompetencijos pobūdį. Kompetenciją kaip visumą sudaro smulkesnės dalys – kompetencijos, kurias autoriai įvairiai klasifikuoja. Lietuvos švietimo sistemoje paprastai yra ugdomos dalykinės kompetencijos, tačiau vis labiau programose ir strategijose, taip pat ir ugdant verslumą, pabrėžiama bendrųjų kompetencijų svarba, formuojant asmenybę ir atskleidžiant tokias savybes kaip iniciatyvumas, kritinis mąstymas, organizuotumas, gebėjimas mokytis ir kt. Nors verslumo ugdymas teoriškai yra integruotas į mokyklų programas, tačiau praktiškai yra mokomas tik 9-10 klasėje, kadangi pradinėms ir 5-8 klasėms rekomenduojama verslumo pradmenis integruoti į socialinį ugdymą, o 11-12 klasėje tai yra tik pasirenkamas dalykas. Mokytojų kompetencijas verslumo ir, apskritai, ugdymo procese aprašo Mokytojo profesijos kompetencijos aprašas, kuris numato bendrąsias ir profesines kompetencijas. Tačiau nors yra numatytos programos ir strategijos verslumo kompetencijai ugdyti, mokytojų kompetencijų aprašas, tačiau vis dar trūksta aiškaus plano, mokytojų pasirengimo, valstybinių struktūrų dėmesio ir sisteminio požiūrio į verslumo ugdymą.

2. VERSLUMO UGDYMAS LIETUVOS ŠVIETIMO SISTEMOJE

2.1. Teisinės verslumo ugdymo prielaidos

Siekiant įvertinti verslumo ugdymo programos ir koncepcijos pritaikymą Lietuvos švietimo sistemoje, tikslinga įvardinti pagrindinius tai reglamentuojančius Europos Sąjungos ir Lietuvos teisės aktus ir vystomas programas.

Reikmė gerinti piliečių verslumo ir inovacinius gebėjimus pabrėžta ir trijose darbo vietų kūrimo ir tvaraus ekonomikos augimo strategijos „Europa 2020“ pavyzdinėse iniciatyvose – „Inovacijų sąjunga“, „Judus jaunimas“ ir „Naujų įgūdžių ir darbo vietų kūrimo darbotvarkė“:

- įgyvendindamos iniciatyvą „Inovacijų sąjunga“ nacionaliniu lygmeniu valstybės turės užtikrinti pakankamą mokslo, matematikos ir inžinerijos absolventų skaičių, mokyklų mokymo programose dėmesį sutelkti į kūrybiškumą, naujoves ir verslumą;
- įgyvendinant iniciatyvą „Judus jaunimas“, Europos Komisija sieks tirti būdus, kaip judumo programomis skatinti jaunų specialistų verslumą, nacionaliniu lygmeniu sieks gerinti švietimo rezultatus, kiekvienam segmentui (darželis, pradinė, vidurinė, profesinė ir aukštoji mokykla) parengti integruotą metodą, kuris aprėptų pagrindinius gebėjimus ir kuriuo būtų siekiama sumažinti mokyklų nebaigusių asmenų skaičių; didinti švietimo sistemų atvirumą ir tinkamumą kuriant nacionalines kvalifikacijų sistemas ir geriau pritaikant įgytas kvalifikacijas prie darbo rinkos poreikių. (ES „2020“ strategija)

Tuo tarpu Europos Sąjungos 2020 m. strategijos įgyvendinimo nacionalinių rodiklių tarpusavio suderinamumo ir atitikimo nacionaliniams strateginiams tikslams tyrimo ataskaitoje nurodoma, jog atsižvelgiant į iškeltus tikslus ES „2020“, taip pat Europos Komisijos pateiktas rekomendacijas, yra pateikiami šie Lietuvos nacionalinės reformų programos (NRP) prioritetai šalinant ekonomikos augimo kliūtis, susijusias su verslumu:

- skatinti naujų įmonių kūrimąsi;
- gerinti verslo aplinką;
- palengvinti verslo subjektų priėjimą prie finansų;
- įgyvendinti verslo subjektų skundų nagrinėjimo mechanizmą;
- padidinti verslo ir valstybės subjektų partnerystės efektyvumą;
- sukurti naują į šeimos verslą orientuotą įmonės teisinę formą – „mikroįmonė“;
- tobulinti visuomenės informavimą ir švietimą verslumo klausimais (Europos Sąjungos 2020 m. strategijos įgyvendinimo nacionalinių rodiklių tarpusavio suderinamumas ir atitikimas nacionaliniams strateginiams tikslams)

Daugumoje Europos šalių vis aktyviau remiamas verslumo ugdymas. Šiuo metu aštuonios šalys įgyvendina specialias strategijas, dar 13 verslumo ugdymo veiklą yra įtraukusios į savo

nacionalines mokymosi visą gyvenimą, jaunimo ir ekonomikos augimo strategijas. (Europos bendradarbiavimo jaunimo reikalų srityje atnaujintos sistemos (2010–2018 m. ES jaunimo strategijos) įgyvendinimo 2012 m. Tarybos ir Komisijos bendros ataskaitos projektas)

2006 m. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendacijoje dėl bendrųjų visą gyvenimą trunkančio mokymosi gebėjimų verslumas yra vienas iš aštuonių bendrųjų gebėjimų. 2011 m. lapkričio mėn. Komisija įsteigė verslumo ugdymo darbo grupę. Grupę sudaro 24 šalių ekspertai bei verslo ir profesinių sąjungų atstovai. Šios grupės tikslas – paremti valstybių narių pastangas įgyvendinant verslumo ugdymo programas ir konsultuoti Komisiją verslumo ugdymo klausimais. Iki 2013 m. pabaigos ši grupė turėtų parengti verslumo ugdymo politikos vadovą (Verslumo ugdymo pozicijos tvirtėja, 2012).

Taip pat būtina paminėti ES Švietimo strategiją, kurioje nurodytos ir Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje 2012–2014 m. prioritetinės sritys, viena iš jų - stiprinti kūrybiškumą ir novatoriškumą, įskaitant verslumą, visuose švietimo ir mokymo lygmenyse. Šiam tikslui pasiekti, akcentuojama partnerystės su verslo įmonėmis, mokslinių tyrimų įstaigomis ir pilietinės visuomenės organizacijomis svarba, taip pat skatinamas svarbiausių universaliųjų gebėjimų, verslumo ugdymas, elektroninis raštingumas, žiniasklaidos priemonių naudojimo raštingumas, novatoriška mokymosi aplinka.

Tam tikri jaunimo užimtumo, neformaliojo mokymosi, kokybiškos stažuocių sistemos, judumo galimybės ir kt. klausimai aptarti ES jaunimo strategijoje.

Remdamasi ES dokumentais, nurodančiais pagrindines tobulinimo kryptis, Lietuva formuoja savo švietimo politiką, įtraukdama ir pabrėždama ir verslumo ugdymo svarbą.

Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. liepos 4 d. nutarimu priimtos Valstybinės švietimo 2003-2012 m. strategija, artimiausiu metu turėtų pakeisti Valstybinė švietimo 2013-2022 metų strategija, kurios projektas atiduotas svarstyti Seimui. Pirmasis šio dokumento strateginis tikslas yra - pasiekti tokį pedagoginių bendruomenių lygį, kai jų kritinę masę sudaro reflektuojantys, nuolat tobulėjantys ir rezultatyviai dirbantys mokytojai ir dėstytojai. Viena iš priemonių, galinčių padėti įgyvendinti šį tikslą įvardinta reikalingų kompetencijų, ypač susietų su kūrybiškumu, technologiniais praktiniais žinių pritaikymo gebėjimais, bendravimu, verslumu, organizuotumu ir t.t., neugdoma įvertinimo ir pripažinimo mechanizmų sukūrimas. Taip pat visuomenės informavimas ir įtraukimas į naujausių ugdymo tikslų, siekiamų išugdyti kompetencijų, įteisintų oficialiuose dokumentuose, formavimą.

Lietuvos Respublikos Seimo 2011 m. kovo 17 d. priimtas Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XI-1281, numato švietimo sistemos koncepciją.

Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimu Nr. IX-1187 (Žin., 2002, Nr. 113-5029), numatyta parengti ir į vidurinio ugdymo, kolegijų ir universitetų mokymo programas įtraukti žinių apie verslą ir verslininkystę

modulius. Švietimo ir mokslo ministerija įgyvendino kelis projektus, susijusius su verslumo ugdymo diegimu į profesinį rengimą (PHARE fondo lėšomis į visas profesinio mokymo programas buvo integruotas ekonomikos ir verslo pagrindų kursas) ir verslumo ugdymo medžiagos leidimu (kartu su Britų taryba įgyvendinant projektą parengtas verslumo pradmenų vadovėlis).

Lietuvos Respublikos Vyriausybės programa Nr. XII-51, priimta 2012 m. gruodžio 13 d., numato, jog bus siekiama ugdyti verslumą jau mokyklose, taip pat ypač daug dėmesio bus kreipiama į jaunimo verslumą ir užimtumą.

Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 163, priimtas 2010 m. vasario 17 d. „Dėl Lietuvos inovacijų 2010-2020 metų strategijos“, akcentuoja inovacijų ir kūrybiškumo svarbą, kuris neatsiejamas nuo verslumo ir jo apraiškų.

Nacionalinė jaunimo politikos 2011–2019 metų plėtros programa, kurioje verslumo skatinimas išskiriamas plačioje kompleksinėje daugelį jaunimo politikos sričių apimančioje programoje. Pvz., programoje įvardijama, jog Lietuvoje nepakankamai ugdomas jaunimo profesinis orientavimas bei verslumo ir profesiniai įgūdžiai.

Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ numato vieną iš galimų uždavinių - pozityvios viešosios nuomonės apie verslą ir verslumą formavimas bei verslumo skatinimas.

Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 m. ilgalaikėje strategijoje taip pat akcentuojama, jog šalies verslumo potencialas nėra pakankamo lygio: dalis verslininkų neturi atitinkamo išsilavinimo ir būtinos patirties, nepakankamai veiksmingi rinkos infrastruktūros institutai, žema verslo etika ir kultūra, didelė dalis gyventojų priešišškai žiūri į verslininkus, kaip visuomenės sluoksnį, verslumo ištekliai aktyviai panaudojami ne vien legalioje, bet ir šešėlinėje ekonomikoje. Tai taip pat pabrėžia verslumo ugdymo svarbą.

2004 m. buvo patvirtinta Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, kurioje atlikta Lietuvos ir tarptautinė verslumo bei ekonominio raštingumo ugdymo praktikos analizė, taip pat pristatytas ugdymo modelis, strateginis planas.

Detaliau verslumo ugdymo mokyklose aspektus atskleidžia:

- Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos, kurioje paminėta, jog socialinio ugdymo srityje įtraukta Verslumo ir ekonomikos integruojamoji programa, kuri įgyvendinama per matematikos, geografijos, technologijų ir kitų dalykų pamokas. Ekonomikos ir verslumo ugdymas susistemintas privalomame ekonomikos kurse 9–10 klasėje.
- Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės, kuriose verslumas išskirtas kaip viena iš integruojamųjų programų, nurodytos rekomendacijos integruojant verslumo ugdymą į privalomų dalykų turinį.

- Jaunimo neformalusis ugdymas, apibrėžtas Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatyme (Žin., 2003, Nr. 119-5406), daug prisidedantis prie praktinių ir bendrųjų gebėjimų lavinimo, Lietuvoje yra išplėtotas ir remiamas tiek savivaldybių, tiek valstybės lygmenimis.

Labiau akcentuojant profesinių mokyklų veiklą (kadangi būtent profesinėje mokykloje buvo atliekamas tyrimas), skatinant verslumo ugdymą, galima išskirti šiuos dokumentus:

- Profesinio mokymo planas;
- Metinė veiklos programa;
- Mokyklos strateginis veiklos planas – numatomos strateginio planavimo sritis, strateginio planavimo veiksmai, planinės užduotys, lėšos, pageidaujami rezultatai;
- Ugdymo planas – apibrėžiamas mokinio individualaus mokymosi plano sudarymas, mokyklos mokymosi aplinka, ugdymo diferencijavimas, ugdymo turinio integravimas, mokinių pažangos vertinimas, neformaliojo švietimo mokykloje organizavimas ir kt.;
- Mokykloje rengiamų profesijų programas;

Šiuose dokumentuose numatomos tam tikros ir verslumo ugdymo gairės, pvz., materialinės bazės atnaujinimas, mokytojų kvalifikacijos kėlimas, įvairių programų įgyvendinimas ir pan.

Apibendrinant pastebime, jog ES vykdo aiškia socialinę ir švietimo politiką, orientuojantis į jaunimo užimtumo didinimą, nuolat besimokančios visuomenės kūrimą ir ugdymą, mokyklose dėmesys skiriamas moksleivių bendrųjų kompetencijų vystymui, ypač akcentuojant verslumą, kaip galimybę praplėsti įprastą suvokimą apie kasdienę veiklą, verslą, profesinius pasiekimus. Lietuva remdamasi pagrindiniais ES dokumentais – ES „2020“ strategija, Europos Tarybos rekomendacijos, ES švietimo strategija ir kt. formuoja savo švietimo ir socialinę politiką. Pagrindiniai aspektai pastebėti LR ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikėje strategijoje, Valstybės ilgalaikės raidos strategijoje, LR Švietimo įstatyme, detaliau verslo ugdymą reglamentuoja Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija, bendrosios mokyklų ugdymo programos, integruojamųjų programų gairės.

2.2. Verslumo ugdymo metodai, modeliai, programos

Verslumo ugdymo problematika gana plačiai nagrinėta tiek lietuvių, tiek užsienio autorių, siekiant įvertinti efektyviausius verslumo ugdymo metodus buvo atlikti tyrimai, pateiktos išvados ir galimos verslumo ugdymo tobulinimo kryptys. Šią temą plačiai nagrinėjo A. Župerka, G. Strazdienė ir kt.

Analizuojant verslumo ugdymo sampratą ir verslumo kompetencijos esmę, buvo pastebėta, jog itin svarbus ne tik profesinių, tačiau ir bendrųjų kompetencijų vystymas, kurioms vystyti nepakanka tradicinių ugdymo būdų.

Daugeliu atvejų yra sunku atsakyti, koks mokymo metodas yra geriausias, kadangi būtina atsižvelgti į moksleivių, studentų amžių, motyvus, ankstesnius įgūdžius ir kt., todėl dažnai verslumo ugdymas yra paremtas mokytojų iniciatyva ir neturi aiškaus apibrėžtumo.

Ugdymo procese metodas yra ugdytojų ir ugdytinių sąveikos būdas. Šiuo požiūriu kiekvienas ugdymo metodas apima ugdytojo ir ugdytinių veiklą, veikloje naudojamas priemones bei veiklos organizavimą. Metodas apima iškeltą tikslą, jį siekiančią veiklą, būtinas priemones, objekto kitimo procesą bei pasiektą tikslą (Jovaiša L., 1993, p. 211).

Sąlygiškai vienus ugdymo metodus galima sieti su bendraisiais asmens ugdymo tikslais, kitus – su dalyko mokymu, tačiau visus ugdymo metodus reikia derinti su bendraisiais ugdymo siekiais. Įvertinant dabartinį verslumo ugdymo modelį Lietuvos švietimo sistemoje, reikia pastebėti, jog mokytojui suteikta didelė laisvė, pasirenkant ugdymo metodus, jų kombinacijas. Tai daroma atsižvelgiant į realią situaciją: mokinių poreikius ir galimybes, paties mokytojo gebėjimus ir savybes.

B. Hynes (1996) tirdama verslumo ugdymo sampratą studentų tarpe, išskyrė ugdymo (angl. *education*) ir mokymosi (angl. *traininig*) sąvokas. Verslumo ugdymas yra procesas ar veiksmų serija, kuriais siekiama leisti individui įsisavinti ir gilinti žinias, įgūdžius, vertybes ir supratimą, kuris nesusijęs su siaura veiklos sritimi, priešingai juo siekiama nustatyti plačios apimties problemas jas analizuoti ir spręsti. Todėl turėtume akcentuoti laisvojo ugdymo paradigmą. Verslumo mokymas (praktinis) - planuotos ir sistemiškas žinių, gebėjimų vystymas, įgyjamas analizuojant rezultatyviausius veiklos srities pasiekimus. Ugdymas yra mokymosi prielaida, nes juo yra įgyjami baziniai gebėjimai ir įgūdžiai. Verslumo ugdymui netinkamas mechaniškas mokymas, verslą koncentruojantis į sistemos ir modelių rėmus. Mechaniškumo taikymas verslumo ugdyme ignoroja motyvaciją ir asmeninę kompetenciją, kurios yra svarbios vystant verslininkų gebėjimus (Župerka A., 2009, p. 37-38).

Analizuojant literatūrą, buvo pastebėta, jog autoriai išskiria tris kategorijas - verslumo mokymosi (ugdymo) metodus, verslumo ugdymo priemones ir verslumo ugdymo modelius - programas.

Verslumo ugdymo aspektus plačiai išnagrinėjo G. Strazdienė (2009) disertacijoje „Kolegijų studentų verslumo ugdymas taikant imitacinės verslo įmonės modelį“, užsienio autoriai Kolb, Arasti et al (2011), Kozlinska (2011) ir kt. išskyrė šiuos verslumo mokymosi metodus:

6 lentelėje išskirti mokymosi metodai, kiekvienas jų gali būti taikomas atskirai, ugdant tam tikrus gebėjimus arba taikomi kompleksiskai, įgyvendinant verslumo ugdymo modelius.

Strazdienė ir Garalis (2006, p. 128) analizuodami verslumo ugdymo filosofines kryptis pažymėjo, jog į efektyvią veiklą nukreipta verslumo ugdymo samprata remiasi pragmatizmo ir konstruktyvizmo filosofinėmis kryptimis. Šios krypties požiūriu, pagrindinis ugdymo tikslas remiasi patirties ir patirtinio metodo taikymu, asmens realybės konstravimu, besimokančiojo aktyviu dalyvavimu, sprendžiant problemines situacijas, kad būtų patenkinti darbo rinkos poreikiai. Taigi šios

teorijos pagrindžia esminių verslumo mokymosi metodų – mokymosi veikiant, bendradarbiaujant ir patirtinio mokymosi svarbą.

6 lentelė. Verslumo mokymo(si) metodai

Metodas	Charakteristika	Autoriai
Į galimybes orientuotas mokymasis	Į galimybes orientuoto mokymo esmę sudaro galimybės indentifikavimas, vystymas, planavimas ir įdiegimas. Vystant galimybę praeinamos keturios stadijos.	Strazdienė, 2009; Strazdienė, Garalis, 2006
Probleminis mokymasis	Probleminis mokymasis naudoja atradimą ir tyrimą nenumatytų žinių ir apima tyrinėjimo bei problemų sprendimo gebėjimų vystymą, o taip pat asmeninio augimo potencialą.	Strazdienė, 2009; Strazdienė, Garalis, 2006; Kolb, 2008
Mokymasis per patirtį	Patirtinis mokymasis – bendras terminas – skirtas naujesiems mokymosi metodams ir būdams apibūdinti. Norint, kad patirtinis mokymasis būtų efektyvus, jis turi būti tikslingas ir gerai organizuotas. Jo pagrindinis tikslas – padėti besimokantiems susikurti individualią mokymosi programą ir mokymosi aplinką.	Strazdienė, 2009; Strazdienė, Garalis, 2006; Kolb; Kozlinska, 2011
Mokymasis veikiant	Veikla parentam mokymuisi svarbu mokymasis darant (angl. Learning by doing). Norint užtikrinti efektyvų veikla parentą mokymąsi reikia keturių susijusių elementų: asmens; problemos, kurią reikia išspręsti; asmenų, su kuriais besimokantieji sąveikautu; su problema susijusios veiklos, iš kurios būtų mokomasi.	Strazdienė, 2009; Strazdienė, Garalis, 2006
Mokymasis bendradarbiaujant	Požiūris į mokymą, pagrįstas bendradarbiavimo skatinimu mažose grupėse siekiant, kad kiekvienas besimokantysis aktyviai bendraudamas, bendradarbiaudamas su kitais ir kartu atlikdamas užduotis, geriau išmoktų tam tikrų dalykų.	Strazdienė, 2009; Strazdienė, Garalis, 2006; Arasti et al, 2011
Kompetencijomis grįstas mokymas	Kompetencijomis grįstas verslumo mokymas, savo ruožtu, sujungia asmenybės ir elgesio perspektyvas, mokymosi aplinką ir pažintinį požiūrį į verslumą. Kompetencijas sudaro keletas verslumo elementų, kurie gali būti išugdomi išmokomi: motyvai ir ketinimai, savybės, savivoka (nuostatos), bruožai, žinios ir įgūdžiai.	Nab et al., 2010; Sanchez, 2010

Šaltinis: autorizuota lentelė pagal: G. Strazdienė; G. Strazdienė ir R. Geležinienė, 2007; Jocienė J., 2007; Sanchez, 2010; Kozlinska, 2011; Arasti et al, 2011; Nab et al., 2010.

Kaip teigia Strazdienė, Geležinienė (2007, p. 106) mokymasis veikti – tai grupinis procesas, kuris skatina refleksyvų mokymąsi, atsirandantį iš praktikos. Grupė padeda asmeniui mokytis ne tik žinių įgijimo požiūriu, bet taip pat per patirtį ir veiklą. Mokymasis vyksta diskutuojant, klausinėjant grupę ir vystant problemos supratimą. Šiame kontekste itin svarbų vaidmenį vaidina dėstytojo, kaip konsultanto vaidmuo, nes mokytojui aktualiau tampa ne teorinis mokomosios medžiagos išdėstymas, tačiau aktyvus, asmeninis mokymasis ir atsakomybės už mokymosi rezultatus prisiėmimas.

Tačiau reikia pastebėti, jog pvz., mokymasis veikti yra glaudžiai persipynęs su probleminiu mokymusi, mokymusi bendradarbiaujant, kadangi mokymasis bendradarbiaujant yra grindžiamas bendradarbiavimu grupėse. Ugdymo procesas grindžiamas bendru ugdytinių darbu, komandinės

dvasios pojūčiu, savitarpio papildymu ir bendra sėkme arba nesėkme. Ši mokymosi forma suteikia galimybę bendrauti tarpusavyje, gilinti savo supratimą kitų pagalba, plėtoja kritinio mąstymo gebėjimus (Župerka A., 2009, p. 43).

Patirtinio mokymosi teorija yra aktyvus mokymas, kur patirtis yra transformuojama ir kuriamos žinios, kaip socialinių praktikų visuma. Tokiu būdu mokymasis vyksta ne tik klasėje ir yra paremtas bendruomeniniu mokymusi, kuri sudaro darbu paremtas mokymasis, grupinis darbas. Patirtinis mokymas remiasi tokiomis technikomis kaip atvejų analizė, veiksmų tyrimas, problemų sprendimas ir “mokymasis veikiant”. Šiame kontekste patirtinių žinių vystymas yra pažangus procesas, vykstantis nuolat (Kozlinska, 2011). Taip pat būtina pastebėti, jog praktika grįstu mokymu iš tikrųjų bandoma išspręsti tam tikras problemas, nukreipiant dėmesį į keturius pagrindinius veiksnius: mokslo vystymo įprasminimas, asmeninis tobulėjimas, apmąstymas ir pasakojimas, darbinių įgūdžių plėtojimas (Parks et al., 2001).

Kitas konceptualus požiūris yra kompetencijomis grįstas mokymas, kuris savo esme sutampa su patirtiniu mokymusi. Autentiškas mokymas yra kompetencijomis grįsto mokymo integracinė dalis.

Taigi pasirinkti verslumo mokymo(si) metodai (arba jų sintezė) lemia ir taikomas verslumo ugdymo priemones. Verslumo ugdymo priemonių pritaikymą, efektyvumą analizavo A. Župerka, G. Strazdienė ir kiti autoriai, kurie atlikę tyrimus pateikė išvadas.

Dažniausiai verslumo ugdymo priemonės (kai kur įvardijami kaip metodai) skirstomi į aktyviusius ir pasyviuosius bei formalus ir neformalus ugdymo metodus (žr. 7 lent.).

Solomon et al. (2002) studijoje akcentuota, jog populiariausi verslumo mokymo metodai yra verslo plano kūrimas, atvejų analizė ir paskaitos.

Verslo plano kūrimas yra vienas populiariausių verslumo mokymo priemonių. Šis metodas leidžia pagilinti žinias apie produktą, konkurencinę aplinką, verslo modelį ir būsimą finansinį modelį. Verslo plano kūrimas kartu integruoja ir kitus mokymo metodus, pvz., grupinis projektas, atvejų analizė, individualus projektas, kūrybinis projektas, problemų vertinimas (Arasti et al., 2011).

Grupiniai projektai padeda vystyti kritinį mąstymą, skatina bendradarbiavimą, įsiklausymą į kitų nuomonę. Individualūs projektai skatina savarankiškumą, atsakomybę, situacijų analizės ir sprendimo įgūdžius. Atvejų analizė pateikia galimus pavyzdžius ir skatina kritinį mąstymą.

Viena iš įdomesnių priemonių yra laikomas konsultavimas arba mentorystė, tai pedagoginis metodas, kurio pagrindinis tikslas semtis patirties iš kitų. Organizuojant mokymus, pirmenybė taikoma verslininkams, kadangi būtent bendravimas su jais įgyvendina mokymosi veikiant koncepciją (Strunga, Martin, 2012).

Vienas iš konsultavimo tipų yra e.konsultavimas, kuris gali būti apibrėžiamas kaip santykiai, susiformavę tarp didesnį autoritetą turinčio asmens (mentoriaus) ir mažiau įgūdžių turinčio asmens,

visų pirma naudojant informacines komunikacijos priemones, skirtas kurti, plėtoti įgūdžius, žinias, pasitikėjimą.

7 lentelė. Verslumo ugdymo priemonės

Aktyvios ugdymo priemonės	Autoriai	Pasyvios ugdymo priemonės	Autoriai
-Tikri gyvenimo atvejai -Virtualūs atvejai -Vaidmenų žaidimai -Problemų sprendimai -Verslo planų vertinimas -Elgsenos pratimai -Kompiuterinis modeliavimas -Interviu su verslininkais -Ugdomasis vadovavimas	Fayolle, Gailly, 2008	Atvejo analizė Paskaitos Skaitymas	CoUinson, Quinn, 2002; Davies et al., 2002; Ladzani, van Vuuren, 2002
-Vaidmenų žaidimai -Vadybinės simuliacijos -„Proto šturmas“ -Grupiniai projektai -Dalyvavimas diskusijose	Rae, 2000; Fiet, 2000; Carayannis et al., 2003	Paskaitos Padalomoji medžiaga Reikalingi rodmenys Instruktažai Į turinį orientuoti tyrimai	Garavan, O'Conneide, 1994
<i>Modeliavimo – imitavimo:</i> Modeliavimas kompiuteriu Vaidmens imitavimas <i>Praktinės veiklos:</i> Vizitai verslo įmonėje; Konsultacijos; Darbas verslo įmonėje	Župerka, 2011	<i>Informacijos teikimo:</i> Knygų skaitymas; Paskaitos; <i>Mentaliteto vystymo:</i> Kritinis mąstymas; Problemų sprendimas; Tarpdisciplininis žinių taikymas	Župerka, 2011
Verslo žaidimai Verslo įmonės imitavimas Atvejo analizė Patyrimo pratimai Komandinis darbas Projektų metodas Problemų sprendimo metodai Atvira mokinių iniciatyva, diskusijos Interviu Reflektyvus mokymas Rašiniai	A. Jelagaitė, V. Lukoševičius, 2011 (sudaryta pagal E. Bagdonas, L. Mincienė, R. Čiegis, S. Skunčikienė, A. Rakickas, D. Poškienė, H. May, V. Gudėnas ir kt., A. Galkienė ir kt., N. Grigorjeva, A. Kernytė, R. Bačiulytė ir kt.)		
Verslo imitavimas Darbo grupės Konsultavimas (mentorstė) Mokomieji vizitai Verslo kūrimas Žaidimai ir konkursai Praktiniai mokymai	Strazdienė, 2009	Tradiciniai mokymo metodai: Paskaitos; Egzaminai	Strazdienė, 2009
Verslo simuliacijos Parduotuvės Konsultavimas/mentorstė Studentų vizitai Žaidimai ir konkursai Praktinis mokymas Realus dalyvavimas įmonės veikloje	Hytti, O'Gorman, 2004	Tradiciniai mokymo metodai: Paskaitos; Egzaminai; Referatų, esė rašymas	Hytti, O'Gorman, 2004

Šaltinis: autorizuota lentelė pagal : Župerka A., 2011; Jelagaitė A., Lukoševičius V., 2011; Župerka A., Župerkienė E., 2011; Strazdienė, 2009.; Hytti, O'Gorman, 2004.

Stone (2004), teigia, jog e.konsultavimą sudaro keturios pagrindinės fazės;

- 1) santykių kūrimas;
- 2) nustatyti aiškūs lūkesčiai;
- 3) stebėjimo rezultatai;
- 4) grįžtamasis ryšys (Strunga, Martin, 2012).

Vaidmenų žaidimai yra aktyvus neformalaus ugdymosi metodas, paremtas dalyvių patirtimi, pateikiant jiems scenarijų, kur kiekvienas grupės narys turi suvaidinti tam tikrą vaidmenį. Tokie žaidimai padeda analizuoti dalyvių patirtį, išankstines nuostatas, skatina toleranciją ir kt. (Tarpkultūrinis mokymasis).

Kompiuterinės imitacijos paprastai yra įmonės ar pramonės verslo žaidimai. Šiuose žaidimuose žaidėjai mokosi vadovaudami imitacinei įmonei konkuruojančioje aplinkoje. Imitacijos gali būti nukreiptos į įmonės vidinius veiksmus, sąveiką su aplinka arba gali apimti abu aspektus. Kai kuriuose žaidimuose sprendimai nukreipti į atitinkamas funkcijas ar analizes (Strazdienė, Garalis, 2008, p. 135).

Darbas grupėse, diskusijos, projektiniai darbai skatina mokymąsi bendradarbiaujant, formuoja komunikacinius, bendruosius gebėjimus.

Mokomieji vizitai pasižymi tuo, jog besimokantieji vyksta į įmones ar kitas organizacijas, o verslininkai arba kiti suinteresuoti asmenys lanko mokyklas tam, kad sustiprintų bendradarbiavimo ryšius su mokymo įstaiga ir darbo pasauliu. Pagal kai kurias programas organizuojami mokomieji vizitai į užsienį (Strazdienė, 2009).

Aktyvieji verslumo ugdymo metodai vertinami kaip reikšmingesni ugdant verslumo savybes. Iš aktyviųjų metodų kaip reikšmingi išskirti: darbas verslo įmonėje, kritinis mąstymas, problemų sprendimas. Iš pasyviųjų metodų grupės kaip reikšmingi išskirti: diskusijos, konsultacijos, paskaitos, tarpdalykinis žinių taikymas (Župerka, Župerkienė, 2011, p. 149).

Henry et al. (2005) akcentuoja įgūdžius, kuriuo būtina vystyti verslumo ugdymo metu – tokius kaip techniniai gebėjimai, įskaitant retorinius ir rašymo komunikacinius įgūdžius, verslo valdymo įgūdžius, įskaitant strateginių, marketingo, finansinių ir asmeninių įgūdžių vystymą per patirtinį mokymąsi. Tradiciniai mokymo metodai yra susiję su pasyviais mokymo metodais ir strategijomis. Higgins ir Elliot (2011) tvirtina, jog tradiciniai pasyvūs mokymo metodai gali būti naudojami tik siekiant perteikti teorinę medžiagą ir konceptualų požiūrį. Taip pabrėžiama, jog tradiciniai mokymo metodai nevysto kritinio mąstymo ir komunikacinių įgūdžių, tai apriboja sėkmės galimybes ne tik verslininkystėje, tačiau ir plačiaja prasme.

Šiek tiek kitokią mokymo metodų klasifikaciją pateikė Garavan, O'Conneide (1994, p. 9), kurie mokymosi metodus suskirstė į keturias kategorijas.

Konkrety patirtis	
<u>III Aktyvūs taikomieji</u> Pasikeitimai įgūdžiais ir nuostatomis; Vaidmenų žaidimai Simuliaciniai žaidimai Diskusijos Mokymosi dienoraščiai Lauko projektas Mokymosi grupių kūrimas Konsultavimas	<u>II Apmastomi taikomieji</u> Taikomieji pokyčiai Motyvai Taikomosios paskaitos Ribotos diskusijos Atvejai Vaidmenų žaidimai Į problemą orientuoti egzaminai Programinis mokymas, akcentuojant įgūdžius
<u>IV Aktyvūs teoriniai</u> Pasikeitimai pozicijomis Fokusuotos mokymosi grupės Argumentuotos diskusijos Eksperimentai/tyrimai Analitinė medžiaga Stebėjimas Ugdomasis vadovavimas	<u>I Apmastomieji teoriniai</u> Pasikeitimas žiniomis Teorinės paskaitos Padalomoji medžiaga Programinis mokymas, akcentuojant koncepciją Teorinė medžiaga Į turinį orientuoti egzaminai
Abstrakti konceptualizacija	

Šaltinis: Garavan, O'Conneide, 1994, p. 9

Autoriai pabrėžia, jog verslumo ugdymui tinkamiausi III ir IV bloko metodai. Taigi apibendrinami autorių išskirtus mokymo(si) metodus pastebime, jog tinkamiausi yra aktyvūs mokymo metodai, taikant kombinuotą mokymą, pagrįstą patirtimi.

Župerka (2011), analizuodamas studentų verslumo ugdymo plėtrą Lietuvoje pažymėjo, jog į verslumą orientuotos studentų vertybės turėtų būti ugdomos taikant mentaliteto vystymo, praktinės veiklos ir informacijos teikimo metodus, kuriais lavinami bendravimo, konceptualūs ir techniniai įgūdžiai.

Studentų techninių verslumo įgūdžių ugdymui tikslingiausia taikyti modeliavimo-imitavimo metodus (modeliavimą kompiuteriu, vaidmens imitavimą). Bendravimo verslumo įgūdžių ugdymui reikšmingi praktinės veiklos (vizitai verslo įmonėje, konsultacijos, darbas verslo įmonėje) ir mentaliteto vystymo (kritinis mąstymas, problemos sprendimas, tarpdisciplininis žinių taikymas) metodai. Konceptualūs verslumo įgūdžiai veiksmingiausi ugdomi mentaliteto vystymo metodais (Župerka, 2011, p. 4).

Taigi kiekvienas verslumo mokymosi metodas gali būti įgyvendinamas tam tikromis verslumo ugdymo priemonėmis – aktyviomis arba pasyviomis, integruojant į formalųjį ir neformalųjį ugdymą. Siekiant maksimalaus efektyvumo reikalingas kompleksinis, sisteminis požiūris į šių priemonių įtaką moksleivių kompetencijų vystymui ir įgūdžių tobulinimui. Šios priemonės taip pat turėtų būti taikomos, atsižvelgiant į moksleivių jau esamą pasirengimą, motyvaciją, tokiu būdu tinkamai juos paskatinant ir išnaudojant jų potencialą bei iniciatyvą.

Tokios priemonės kaip kompiuterinis – imitacinis modeliavimas, verslo žaidimai paprastai įgyvendinami taikant konkrečius projektus, programas ar modelius, kurie įgalina moksleivius panaudoti teorines žinias ir jas pagilinti praktiškai.

Verslumo skatinimu ir ugdymu užsiima nemažai organizacijų, aukštojo mokslo institucijų. Galima paminėti tokias kaip Jaunimo reikalų departamentas, Nacionalinis plėtros institutas, VšĮ „Profat“, įvairias nevyriausybinės organizacijas, dirbančias su jaunimu ir ugdančias jaunimo verslumą (Verslo angelai, Verslumo centrai, Verslumo skatinimo fondas, Versli Lietuva, JCI ir AIESEC) Verslumas skatinamas ir aukštosiose mokyklose, pvz., ISM Vadybos ir ekonomikos universiteto organizuojamas renginių ciklas „Tarptautinė verslumo savaitė“ skatina vidurinių mokyklų moksleivius, studentus, mokytojus bei verslininkus ieškoti perspektyvių komercinių idėjų, kurti bei įgyvendinti verslo planus. Šių metų verslumo savaitės renginiuose išskirtinis dėmesys buvo skiriamas įmonių vadovams ir verslininkams (Tarptautinėje verslumo savaitėje – išskirtinis dėmesys Lietuvos verslininkams, 2012).

Į aukštųjų mokyklų studijų programų dalykus įtraukiamos temos, padedančios suvokti verslumo sampratą, ugdyti verslumui (tiek ekonominiam, tiek asmeniniam ir socialiniam) reikalingas savybes ir kompetencijas, įgyti praktinių įgūdžių, kurie pagelbės jaunimui ateityje įgyvendinti savo idėjas, išvengti nedarbo baigus studijas aukštojoje mokykloje (Žiurkutė ir kt., 2011).

G. Strazdienė (2009) išskyrė šiuos verslumo ugdymo modelius:

- kompiuteriniai imitaciniai verslo žaidimai;
- Junior Achievement modelis;
- imitacinės verslo įmonės modelis;
- mokomoji parduotuvė (arba mikroįmonė).

Kompiuteriniai imitaciniai verslo žaidimai:

Kompiuterinis verslo žaidimas „Kietas riešutas“ - žaidimas skirtas verslo pradmenims įtvirtinti. Jo metu įkuriama įmonė, kurios direktoriumi yra žaidėjas. Žaidimo metu įvertinama pradinė įmonės padėtis pagal pateiktus dokumentus, nustatoma bendroji įmonės plėtros strategija, parenkami prekybiniai, gamybiniai, personalo ir finansiniai sprendimai (Strazdienė, Garalis, 2008, p. 138).

„Ecosys“ modelis apima vienos šalies vadinamos Ecoland ūkinę veiklą, kurią vykdant apibrėžiami atskirų ekonominių ir ūkinių subjektų tarpusavio veikimo principai, numatomi trumpalaikiai ir ilgalaikiai strateginiai tikslai, galintys įtakoti ekonominę - ekologinę imituojamos valstybės plėtrą. Taikant imitacinį modelį ugdomi gebėjimai dirbti komandoje, diskutuoti ir argumentuoti savo mintis ir pasiūlymus (Čiegis, Skunčikienė, Rakickas, 2005, p. 55).

Verslo mokymams naudojamas imitacinis verslo žaidimas „Merkis“. Merkis – įmonės veiklos imitavimas, kuomet dalyviai, pasidaliję į keletą komandų, naudoja įmonės modelį firmos aplinkoje ir varžosi tarpusavyje. Praktinė veikla ir planavimas yra papildyti teorinėmis žiniomis ir įgūdžiais. Greitas mokymosi efektas pasiekiamas įvertinant įgytus įgūdžius, žinias ir pritaikant tai besikeičiantiems žaidimo lygiams. Jo metu dalyviai analizuoja savo bendravimo strategijas, jeigu reikia, jas keičia, gerina (Strazdienė, Garalis, 2008, p. 138).

Kompiuteriniai imitaciniai verslo žaidimai padeda įtvirtinti ir tobulinti verslumo kompetenciją, supažindina su realia įmonės veikla, ūkinių subjektų tarpusavio veikimo principais. Šie žaidimai taip pat padeda tobulinti ir kitus įgūdžius, tokius kaip – bendradarbiavimo, diskusijų, problemų sprendimo ir kt.

Imitacinė verslo įmonė

Imitacinė verslo įmonė – tai studentų, padedant mokymo įstaigų ir verslo atstovams, įkurta verslo įmonė, veikianti mokymo įstaigų aplinkoje. Imitacinė verslo įmonės ugdo mokinių verslumo įgūdžius, kurie paprastai formuojami naudojant informacines komunikacines technologijas, vadybos priemones, marketingo, užsienio kalbos, apskaitos, finansų ir kitų dalykų teorines žinias. Imitacinė verslo įmonės tikslas sudaryti sąlygas formuoti praktiniams įgūdžiams ir žinioms, realiai imituojant veikiančios verslo įmonės veiklą. Imitacinėje įmonėje įgyvendinami realūs vykstantys prekybiniai, organizaciniai, komunikaciniai ir technologiniai procesai. Imitacinė verslo įmonė leidžia pritaikyti veiklos mokymosi, mokymosi iš patirties ir mokymosi bendradarbiaujant metodus. (Strazdienė, Geležinienė, 2007, p.105).

Taigi imitacinės verslo įmonės pagrindinis tikslas – ugdyti verslumo įgūdžius, supažindinant moksleivius su realia verslo aplinka, marketingo, finansų, vadybos principais, kartu formuoti kitus įgūdžius, naudojant informacines komunikacijos priemones, imituojant realias įmonės veiklos funkcijas.

Junior Achievement modelis

„Lietuvos Junior Achievement“ – ne pelno organizacija, jaunimo verslo ir ekonominio švietimo programų lyderė Lietuvoje, kurios misija - ugdyti Lietuvos jaunimą laisvosios rinkos dvasia, mokyti suprasti verslą ir ekonomiką, puoselėti iniciatyvą, verslumą ir lyderio savybes.

"Lietuvos Junior Achievement" šiuo metu vykdo šias ekonomikos mokymo ir verslumo ugdymo programas:

- kursas “Mano ekonomika”. Šio kurso metu moksleiviai gali įvertinti save, savo galimybes, įgūdžius, atrasti naujus pomėgius, suformuoti požiūrį į profesiją, darbo paiešką, išsilavinimą.
- kursas “Veikianti įmonė”, kurio esmė yra suteikti žinių apie šalies ekonomikos veikimo principus, tendencijas, privataus verslo vaidmenį ekonomikoje. Šio kurso metu akcentuojami šie aspektai: įmonės įkūrimas, verslo socialinė atsakomybė, vyriausybės funkcijos ekonomikoje.
- kursas “Tarptautinė rinka”, orientuotas į žinių apie tarptautinės prekybos vaidmenį ir jos sąsajas su šalimis ir kultūromis suteikimą. Analizuojama konkrečių šalių išteklių įtaka tų šalių valdymai, ekonominiams procesams, akcentuojama tarptautinės prekybos svarba šalies ūkiui. („Lietuva Junior Achievement“ programos)

Vidurinės mokyklos programą sudaro keli kursai:

- kursas "Ekonomika ir verslas", kurio pagrindas - vadovėlis ir užduotys. Programa remiasi įprastu mokymosi principu – vadovėlyje yra pateikiami ekonomikos veikimo principai, dėsniai, sąvokos, nagrinėjama laisvosios rinkos sistema ir jos veikimo įtaka visuomenei ir šalies ūkiui. Su vadovėliu kartu naudojama užduočių knyga, kurioje pateikiami vadovėlio turinį atitinkantys uždaviniai.
- kursas "Kelias į sėkmę" skirtas moksleivių bendravimo su kitais žmonėmis įgūdžiams ugdyti. Programos metu moksleiviai įvertina savo bendravimo įgūdžius, vertina įgūdžius reikalingus įsigyti profesiją, rašo savo gyvenimo aprašymus ir praktikuojasi, vaidindami pokalbį su darbdaviu. Šios programos tikslas suteikti moksleiviams realių įgūdžių, toliau iš tikrųjų ieškant darbo.
- kursas "Kaip tapti lyderiu" skatina moksleivių lyderiavimo dvasią. Šios programos metu siekiama identifikuoti ir ugdyti lyderystės bruožus, nagrinėjami ekonomikos procesai. Programos metu kuriami ir įgyvendinami įvairūs projektai.
- programa „Jaunasis kolega“ kitu aspektu parodo mokiniams ryšį tarp mokyklos ir įmonės, atsakoma į jų iškeltus klausimus, pvz. „kodėl Jūs pasirinkote šią specialybę/darbą“ ar „kokį išsilavinimą/žinias man reikia įgyti, norint čia dirbti". („Lietuva Junior Achievement“ programos)

VEMP – kompiuterinės vadybos ir ekonomikos modeliavimo pratybos. Tai- rinkos modeliavimas, kurio metu moksleiviai "tampa" gamybos įmonės vadovais ir mokosi veiksmingai ją valdyti.

"Bankų konkurencija" – tai kompiuterinio modeliavimo žaidimas, kurio metu valdomas komercinis bankas. Įvertinant tai, jog bankas veikia konkurencinėmis sąlygomis, moksleiviai susipažįsta su bankų veikimo principais, išmoksta pagrindines su bankininkyste susijusias sąvokas ir terminus - palūkanų normos, kreditai, įvairios indėlių rūšys, paskolos ir jų teikimo sąlygos.

Savanoris verslo konsultantas – vietos verslininkai konsultuoja moksleivius, atsako į jų klausimus, supažindina su ūkio veikla, pasidalija verslo patirtimi, taip pat pataria praktinėje moksleivių bendrovės veikloje.

Taip pat „Lietuvos Junior Achievement“ rengia daug įvairių verslo ir rinkos ekonomikos varžybų ir konkursų. Tai – Lietuvos VEMP čempionatas, geriausios mokinių bendrovės konkursas, investuotojo konkursas, „Bankų konkurencijos“ varžybos, Pasaulio „Hewlett–Packard“ VEMP varžybos, reklamos konkursai, vasaros stovyklos, ekskursijos į verslo įmones. Bendradarbiaujant su verslo įmonėmis kasmet rengiami įvairūs verslo, reklamos konkursai mokiniams ir studentams. (<http://www.lja.lt/naujas/programs/programos.htm>)

Junior Achievement modelis vienas labiausiai žinomų ir plačiausiai taikomų. Ši organizacija vykdo daug programų ir kursų, skirtų supažindinti su teoriniais ir praktiniais verslumo aspektais, taip

pat su šalies bei tarptautinės ekonomikos veikimo principais, bankininkystės veikla, vykdo realius susitikimus su vietos verslininkais.

Mokomoji parduotuvė (ir moksleivių mikroįmonė)

Tai mokymo įstaigoje įkurta parduotuvė, kurioje prekiaujama knygomis ir kanceliariinėmis priemonėmis. Besimokantieji dirba kaip parduotuvės tiekėjai ir pardavėjai. Kiekviena grupė turi savo parduotuvės vadovą ir buhalterį kurie yra atsakingi už parduotuvės veiklą. Mokomojoje parduotuvėje besimokantieji siekia įrodyti sau ir kitiems, kad sugeba tvarkytis savarankiškai, tobulina savo sugebėjimus ir analizuoja savo ir kitų žmonių poreikius, patikrina savo sugebėjimą dirbti komandoje, siekia gauti pelno ir plėsti parduotuvės veiklą. (Strazdienė, Garalis, 2008, p. 138).

Taip pat akcentuojamas ir mokinių mikroįmonių kūrimas. Mikroįmonės atitinka imitacinių verslo įmonių koncepciją, nes jų tikslas vykdyti tam tikrą ekonominę veiklą, atspindėti realius įmonėje vykstančius prekybinius procesus ir veiklas. Veikdami saugioje aplinkoje mokinių įmonės kuria, gamina ir parduoda realius produktus arba teikia realias paslaugas. Dalyvavimas tokiaame projekte suteikia komandinio darbo gebėjimų, didina iniciatyvumą, bendradarbiavimo ir bendravimo įgūdžius, ugdo pasitikėjimą savim, atsakomybę. Mokinių įmonė yra ugdomoji priemonė, pagrįsta praktine patirtimi vykdančią verslo projektą ir sąveiką su išorės aplinka (t.y. verslo pasauliu arba vietos bendruomene). (Mikroįmonės viduriniame mokyme)

Šalia šių išskirtų žinomų, populiarių verslo ugdymo modelių taikomi ir kiti modeliai bei programos:

Projektas: „Verslumo ugdymo modelio Junior Enterprise įgyvendinimas Lietuvoje“. Šio projekto tikslas spręsti aukštųjų mokyklų absolventų žemą užimtumo lygį. Projekto vykdymo metu bus įgyvendinamas tarptautinės organizacijos European Confederation of Junior Enterprises (tai tarptautiniu lygmeniu veikianti konfederacija, kuri vienija Europos šalyse veikiančias nacionalines konfederacijas verslumo ugdymo modelis „Junior Enterprise“). Šis modelis pasižymi tuo, kad studentai atliks praktinį mokymąsi studentų savivaldos principu valdomose ne pelno siekiančiose jaunimo įmonėse. Projekto metu įkurtose (realiose) įmonėse studentai teiks verslo paslaugas įmonėms pagal jų studijuojamas studijų kryptis. Projekto vykdymo metu tokios įmonės bus įkurtos prie aukštųjų mokyklų, o įmonių valdymą ir organizavimą vykdys patys studentai pagal „Junior Enterprise“ metodiką. Veiklos metu profesionalią paramą ir konsultacijas studentams suteiks apmokyti mentorai (konsultantai) – atskirų sričių profesionalai (Verslumo ugdymo modelio Junior Enterprise įgyvendinimas Lietuvoje).

Jaunimo verslumo konkursas PROFAS – tai tarptautinis jaunų žmonių verslo idėjų turnyras, kurį organizuoja VŠĮ „PROFAT“ Ši viešoji įstaiga taip pat organizuoja verslumo konkursą „Renkuosi verslą“ ir visos šalies 10-12 klasių moksleivius bei gimnazistus ragina susipažinti su verslu ir jo procesais iš arčiau. Moksleiviams sudaromos sąlygos valdyti įmonę ir taip susipažinti su realiai

vykdoma veikla. Konkurse kasmet dalyvauja apie 120 dalyvių, versliausi iš jų gauna galimybę atvykti į verslumo stovyklą (Informacija apie VŠĮ „Profat“ veiklą).

„Jaunimo verslumo skatinimas gerąją praktika“ - tai jau ketvirtus metus iš eilės numatomi vykdyti verslumo mentorystės užsiėmimai. Veiklos organizuojamos dviem etapais: I etapo metu vyksta vieši seminarai, kurių metu susidomėję verslu ir mentorystė supažindinami su verslo aktualijomis, verslininkais bei jų veikla. II etapo metu organizuojami mentorystės užsiėmimai, kuriuose atrinkti dalyviai suskirstomi į optimalias grupes ir susitikinėja su verslininkais – taikoma grupinė mentorystė. Susitikimuose dalyviai kartu su verslo atstovais diskutuoja, plėtoja verslo idėjas, kalba apie praktinį jų įgyvendinimą, pirmuosius realizacijos žingsnius. Šiame projekte gali dalyvauti tiek vyresniųjų klasių moksleiviai, tiek studentai, kurie domisi verslu ir jo kūrimo galimybėmis (Jaunimo verslumo mentorystė).

CREATOR EU – verslumo ir kūrybiškumo skatinimo metodika, skirta profesinio rengimo mokymo įstaigoms, tačiau ji gali būti taikoma ir kitose švietimo bei mokslo įstaigose. Ši metodika sukurta įgyvendinant Leonardo da Vinci programos naujovių perkėlimo projektą „Verslumas profesinio rengimo sistemoje“ (Entrepreneurship in Vocational Education (EVE)). Pati metodika susideda iš dviejų dalių: teorinės ir praktinės. Pirmoje dalyje apžvelgiama verslumo ir kūrybingumo ugdymo kiekvienos projekto šalies partnerės profesinio rengimo sistemoje patirtis. Antroje metodikos dalyje pateikiami konkretūs nevyriausybinių sektoriaus taikomi neformaliojo ugdymo metodai ir priemonės verslumui ir kūrybingumui ugdyti. Praktinėje metodikos dalyje pateikiami metodai suskirstyti į keturias sritis: susipažinimas ir santykių kūrimas; motyvacijos stiprinimas; verslo (projektų) idėjų plėtojimas ir palaikymas; reflektavimas, įvertinimas ir grįžtamasis ryšys. (Žiurkutė ir kt., 2011).

„TOC for Education“ – tai nauja, Lietuvos mokyklose jau pradėta diegti verslumo ugdymo programa, kurios pagrindinis tikslas atnaujinti tiek mokytojų, tiek mokinių požiūrį į verslumą, įtraukiant ir panaudojant naujas priemones ir ugdymo metodus. Šis projektas finansuojamas ES lėšomis, nes tokiu būdu norima paskatinti netradicines ugdymo formas, verslumo integravimą į bendrojo lavinimo programas vykdančias mokyklas. Projektu siekiama mokytojams, mokiniams, švietimo sistemos dalyviams, tėvams ir nevyriausybinių organizacijų atstovams suteikti žinių apie inovatyvių verslumo metodų švietimo sistemoje taikymą. Projekto metu bus parengtos verslumo ugdymo kvalifikacijos tobulinimo programos, didinama verslumo ugdymo konsultantų kvalifikacija, pedagogai mokomi integruoti verslumą į formalųjį ir neformalųjį ugdymą. (ESF Projektas „TOC for education „metodikos taikymas bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenėms per netradicines ugdymo formas“)

Taigi Lietuvos švietimo sistemoje veikia pakankamai institucijų, viešųjų ir ne pelno siekiančių institucijų ir organizacijų, kurios organizuoja verslumo skatinimo programas, kursus, skatina

moksleivių ir studentų iniciatyvumą, didina motyvaciją, supažindina su praktiniais verslo organizavimo ir vykdymo aspektais. Šiuolaikiškiausiais verslo ugdymo modeliais laikomi praktinio pritaikymo modeliai, tokie kaip imitacinis verslo įmonės modelis, moksleivių mikroįmonės. Plačiai taikomas „Junior Achievement“ modelis pritaikytas ir kryptingai vykdomas bei įgyvendinamas Lietuvos mokyklose jau ilgą laiką, organizuojant įvairias verslumo programas. Įvertinant ir akcentuojant vis didesnę verslumo ugdymo svarbą (visose mokymosi ir raidos pakopose), diegiami ir nauji verslumo ugdymo modeliai tokie, kaip „TOC of Education“, taip pat skatinamos moksleivių ir studentų iniciatyvos įvairiais konkursais.

Remdamiesi atlikta literatūros analize sudarėme lentelę (žr. 9 lent.)

9 lentelė. Verslumo ugdymo metodų, priemonių ir modelių sąveika

Verslumo ugdymo metodai	Verslumo ugdymo priemonės	Verslumo ugdymo modeliai, programos
Patirtinis mokymasis	Verslo planų rengimas Verslo įmonės imitavimas Konsultacijos su verslininkais, mentorystė, interviu Kompiuterinis modeliavimas Elgesio imitavimas Atvejų analizė Problemų sprendimų metodai Vizitai verslo įmonėje	<ul style="list-style-type: none"> • Kompiuteriniai imitaciniai verslo žaidimai: „Kietas riešutėlis“ „Ecosys“ „Merkis“ • Imitacinė verslo įmonė; • Junior Achievement modelis; • Mokomoji parduotuvė (mikroįmonės); • Junior Enterprise modelis; • Jaunimo verslumo skatinimas gerąja praktika
Veiklos mokymasis	Projektai Seminarai „Minčių lietus“ „Smegenų šturmas“ Atvejo analizė Vaidmenų žaidimai Diskusija, debatai Sąvokų (konceptijų) žemėlapis Darbas grupėse	<ul style="list-style-type: none"> • Kompiuteriniai imitaciniai verslo žaidimai: „Ecosys“ „Merkis“ • Imitacinė verslo įmonė; • Junior Achievement modelis; • Mokomoji parduotuvė (mikroįmonės); • Junior Enterprise modelis; • Jaunimo verslumo skatinimas gerąja praktika
Mokymasis bendradarbiaujant	Projektai Seminarai „Minčių lietus“ „Smegenų šturmas“ Atvejo analizė Vaidmenų žaidimai Diskusija, debatai Sąvokų (konceptijų) žemėlapis	<ul style="list-style-type: none"> • Kompiuteriniai imitaciniai verslo žaidimai: „Ecosys“ • Imitacinė verslo įmonė; • Junior Achievement modelis; • Mokomoji parduotuvė (mikroįmonės); • Junior Enterprise modelis; • Jaunimo verslumo skatinimas gerąja praktika

Šaltinis: autorizuota lentelė pagal: Župerka A., 2011; Jelagaitė A., Lukoševičius V., 2011; Župerka A., Župerkienė E., 2011; Strazdienė, 2009.; Hytti, O'Gorman, 2004; Jocienė J., 2007; Sanchez, 2010; Kozlinska, 2011; Arasti et al, 2011; Nab et al., 2010; Junior Achievement model; Strazdienė, Garalis, 2008; Strazdienė, Geležinienė, 2007.

9 lentelėje išskirti pagrindiniai verslumo mokymosi metodai, juos apibūdinančios verslumo ugdymo priemonės ir verslumo ugdymo modeliai bei programos, kuriose šie mokymosi metodai ir priemonės yra realizuojamos.

Apibendrinami pastebime, jog dažnai verslumo ugdymo metodai yra taikomi kompleksiskai, taip pat kartu taikomos tiek pasyvios, tiek aktyvios verslumo ugdymo priemonės. Verslumo ugdymo

modeliai paprastai vienu metu ugdo kelis gebėjimus ir taiko kelis metodus ir priemones, pvz., imitacinė verslo įmonė taiko tris svarbiausius verslumo ugdymo metodus – veiklos ir patirtinį mokymąsi, mokymąsi bendradarbiaujant, formuojant bendradarbiavimo, komunikacinius, bendruosius, asmeninius, profesinius moksleivių ir studentų įgūdžius bei kompetencijas.

2.3. Kritinis mąstymas ugdant verslumą

Kritinis mąstymas yra vienas įgūdžių, kurio kryptingas vystymas padeda formuoti bendrąsias kompetencijas ir ugdyti verslumą. Kritinis mąstymas kaip koncepcija remiasi konstruktyvizmo teorija, akcentuojančia mokymąsi, kurio pagrindinė dimensija – nauja mąstymo kokybė. Kaip pabrėžia Visockienė O. ir Šiaučiukėnienė L. (2000, p. 148), konstruktyvizmo teorija akcentuoja mokymąsi šiais aspektais:

- kaip apimantį mąstymą, emocijas ir veiklą, t.y. toks akcentavimas reiškia, jog žmogus geriau pajėgia spręsti savo asmenines bei socialines problemas;
- kaip tenkinantį besimokančiųjų poreikius, šios teorijos požiūriu, mokymosi kokybės rodiklis yra mokinio pasitenkinimas;
- kaip pasižymintį kūrybiškumu, aktyvumu, mokantį naujų mąstymo ir veiklos būdų – tampa svarbūs analitiniai, informacijos sisteminimo sugebėjimai;
- kuriam svarbu žinias pritaikyti naujose situacijose;
- kuriam svarbus bendradarbiavimas;
- kuriame kinta mokytojo vaidmuo, t.y. nuo tradicinio kontroliuojančio į trenerį ar vadovą.

Taigi konstruktyvizmo teorijos požiūriu, akcentuojamas holistinis požiūris į ugdomojo jausmus ir mąstyseną, jo atvirumas ugdytinio pažintinių jėgų vystymuisi, kūrybiškumo skatinimas, žinių platus pritaikymas, mokymasis bendradarbiaujant ir mokytojo vaidmes ugdymo procese pasikeitimas.

Literatūra apie kritinį mąstymą pasiskirsčiusi dviejose mokslinėse disciplinose – filosofijoje ir psichologijoje. Stenberg (1986), taip pat pažymėjo trečiąją kritinio mąstymo kryptį, susijusią su ugdymu. Būtent šios skirtingos mokslinės kryptys lemia skirtingus požiūrius į kritinio mąstymo apibrėžimą.

Toluetienė (2010, p. 65) taip pat teigia, jog kritinio mąstymo sąvoką galima aiškinti kaip apimančią du aspektus: kognityvinį ir motyvacinį, kitaip tariant, besimokantysis ne tik turi gebėti kritiškai mąstyti, bet ir nuolat norėti tai daryti. Kritinį mąstymą suvokiant kaip gebėjimą įvairiapusiškai analizuoti ir įvertinti situaciją bei idėjas, norint pasirinkti protingą ir pagrįstą poziciją, galima apibrėžti kaip protingą ir refleksyvų mąstymą, sutelktą į apsisprendimą, kuo tikėti ir ką daryti, reikalaujantį žinių bei žinojimo, ką su jomis daryti. Kritiškai mąstyti – tai apsvarstyti kitokius

požiūrius ir priimti pagrįstą sprendimą. Antra vertus, kritiškai mąstyti – tai būti smalsiam ir taikyti tiriamąsias strategijas, kelti probleminius klausimus ir nuosekliai bei sistemingai ieškoti atsakymų.

Analizuodami verslumo ugdymo filosofines kryptis, Strazdienė ir Garalis (2006) taip pat akcentavo konstruktyvizmo teoriją, kuri remiasi patirtiniu mokymusi ir mokymusi bendradarbiaujant, problemų sprendimu, susiliejančiu ugdymu, tai rodo filosofinį požiūrį į kritinį mąstymą.

Kognityvinis psichologinis požiūris, remiasi behavioristine tradicija ir eksperimentinio tyrimo paradigma, kuri koncentruojasi į tai, kaip iš tikrųjų žmogus galvoja, lyginant su tuo, kaip jis turėtų galvoti idealiomis sąlygomis. Įprastai kritinis mąstymas šios koncepcijos rėmuose apima įgūdžių ir kritiškai mąstančiojo atliekamų procedūrų sąrašą.

Trečiasis ugdomasis požiūris į kritinį mąstymą remiasi Bloom mokymo tikslų taksonomija. Šioje sistemoje pažymėti 6 galimi kognityviniai (pažinimo, žinių, įgijimo) tikslų lygiai. Trys aukščiausiai esantys lygiai – analizė, sintezė ir įvertinimas geriausiai reprezentuoja kritinį mąstymą (Fahim, Masouleh, 2012).

Tuo tarpu Halpern (1998) sukūrė keturių dalių kritinio mąstymo mokymo modelį. Šis modelis apima kritinio mąstymo įgūdžių ir būdų mokymą, mokymo struktūrą ir metakognityvinį stebėjimą. Metakognityvumas - tai žinios apie savo paties pažinimo sistemą ir jos kontroliavimas.

Analizuojant kritinio mąstymo ugdymo metodus, pateikėme Karabulut (2012) lentelę, kurioje autorius pateikia kritinio mąstymo mokymo metodų pasiskirstymą literatūroje trijų dešimtmečių laikotarpyje.

10 lentelė. Kritinio mąstymo mokymo metodų pasiskirstymas literatūroje trijų dešimtmečių laikotarpyje

1977-1986	1987-1996	1997-2006
Diskusija Rašymas Klausymų taikymas	Diskusija Rašymas Klausimo “kodėl” kėlimas Apklausa/tyrimas Technologijų naudojimas Vaidmenų žaidimai, projektai atvejų analizė	Diskusija Rašymas Klausimų uždavimas Apklausa/tyrimas Technologijų naudojimas Vaidmenų žaidimai, projektai, simuliacijos, veikla grsta literatūra, praktinis mokymasis

Šaltinis: Karabulut, 2012, p. 202.

Vienas dažniausiai mokslinėje literatūroje per visus tris dešimtmečius minimų kritinio mąstymo ugdomųjų metodų - diskusijos. Diskusijos naudingos kritinio mąstymo vystymui, kadangi remiasi socialine sąveika, per kurią studentai gali įgyti gilesnį supratimą apie tam tikrą temą, ištirti daug nesuderinamų alternatyvų, išmokti analizuoti, bendrauti ir bendradarbiauti.

Šiuo metu siūlomas modifikuotas variantas, pvz., diskusijos internete ir pokalbių diskusijų grupės, kurios ypač gerai realizuojamos aukštosiose mokyklose. Diskusijų internete privalumas, jog studentai priversti mąstyti, stengiantis panaikinti neatitikimus ir prieštaravimus savo mąstymo procese.

Tai darydami, porose, jie svarsto galimybes ir tokiu būdu gali apžvelgti visus klausimo aspektus (Karabulut, 2012).

Kritinio mąstymo ugdymas, pasak leidinio „Aktyvaus mokymosi metodai“ (1998) autorių, gali būti skatinamas ir tokiais metodais, kaip „minčių lietus“, debatai, vaidmenų atlikimas, darbas grupėse, „tinklo nėrimas“, dvipusis dienoraštis ir kt.

„Minčių lietus“ - tai spontaniškai kylančių minčių fiksavimas, skatinant per tam tikrą laiką pateikti kuo daugiau idėjų. Šis metodas ugdo kūrybiškumą ir mąstymo įgūdžius.

Vaidmenų atlikimo metodas ugdo gebėjimą įsijausti į kitų žmonių požiūrius, pritaikant asmeninį patyrimą.

Debatams pasirenkama problema, į kurią yra du vienodai galimi, bet vienas kitam prieštaraujantys požiūriai. Analizuojama kiekviena pozicija ir daroma išvada, pagrindžianti vieną požiūrį ir atmetanti kitą. Leidinyje „Kritinio mąstymo ugdymas: teorija ir praktika“ (2001) apibūdinami kiti kritinio mąstymo ugdymo metodai: mokymasis bendradarbiaujant, „Tinklo nėrimas“, abipusio dienoraščio metodas.

„Tinklo nėrimas“ – „minčių lietaus“ metodu pasiūlytos idėjos išdėstomos grafiškai. Šis metodas skatina mąstyti apie ryšius tarp idėjų.

Dvipusio dienoraščio metodas padeda atskleisti studento ryšį su nagrinėjama tema. Per puslapio vidurį nubrėžiama vertikali linija. Kairėje pusėje studentai žymi faktus ar mintis, kurios jų nuomone reikšmingos. Dešinėje pusėje studentai faktus komentuoja: kodėl juos užrašė, kokių klausimų kilo. Yra ir daugiau įdomių metodų, skatinančių kritinį mąstymą: devyniabriaunis deimantas, kompozicijos metodas, trigubas interviu, T lentelė ir kt. (Stunžėnienė, 2004, p. 57)

Apibendrinami pastebime, jog tiek verslo ugdymui, tiek kritinio mąstymo vystymui yra būdingos panašios charakteristikos (galima nagrinėti, remiantis konstruktyvizmo teorija), taikomi beveik tie patys ugdymo metodai ir priemonės, t.y. akcentuojamas patirtinis, probleminis mokymasis, taip pat mokymasis bendradarbiaujant, akcentuojamas ugdymo sistemiškumas ir holistinis pobūdis, taikomos tokios ugdymo priemonės kaip – debatai, „minčių lietus“, vaidmenų atlikimas, darbas grupėse. Todėl galime daryti išvadą, jog tiek kritinio mąstymo, tiek verslumo kompetencija yra vystoma lygiagrečiai, padeda formuoti reikiamus socialinius ir profesinius įgūdžius.

3. VERSLUMO UGDYMO YPATUMŲ VERTINIMAS: X PROFESINĖS MOKYKLOS ATVEJIS

3.1. Verslumo ugdymo ypatumų X profesinėje mokykloje tyrimo metodika

Išanalizavus verslumo ugdymo teorinius aspektus ir aptarus praktinį jo pritaikymą Lietuvos švietimo sistemoje, trečiojoje darbo dalyje atliekamas tyrimas, siekiant atskleisti verslumo ugdymo ypatumus X profesinėje mokykloje.

Tyrimo tikslas - įvertinti verslumo ugdymo ypatumus X profesinėje mokykloje iš mokinių perspektyvos.

Tyrimo objektas – verslumo ugdymo X profesinėje mokykloje ypatumai.

Tikslinė grupė (generalinė visuma): X profesinės mokyklos mokiniai (150 žmonių).

Empirinio tyrimo metodas: anketinė apklausa.

Imties dydis: 90 - 110 mokinių (5-7 proc. paklaida), kurie atspindi 60 - 73 proc. generalinės visumos.

Anketos klausimai buvo sudaryti, atsižvelgiant į teorinius verslumo ugdymo aspektus pagal nagrinėtus autorius (Župerka A., 2011; Jelagaitė A., Lukoševičius V., 2011; Župerka A., Župerkienė E., 2011; Strazdienė, 2009.; Hytti, O'Gorman, 2004; Jocienė J., 2007; Sanchez, 2010; Kozlinska, 2011; Arasti et al, 2011; Nab et al., 2010; Strazdienė, Garalis, 2008; Strazdienė, Geležinienė, 2007) ir praktinį verslumo ugdymo įgyvendinimą Lietuvos švietimo sistemoje bei tobulinimo rekomendacijas.

Siekdami iširti verslumo ugdymo ypatumus X profesinėje mokykloje, išsikėlėme tris probleminius klausimus, į kuriuos turėtų būti gauti atsakymai iš anketoje pateiktų 12 klausimų:

1. iširti moksleivių požiūrį į verslumą ir jo efektyvumą (1 – 5 klausimai);
2. charakterizuoti mokykloje taikomų ugdymo priemonių, ugdomų kompetencijų vertinimą (6 – 9 klausimai);
3. įvertinti kaip kinta požiūris į verslumo ugdymą ir jo efektyvumą priklausomai nuo respondentų mokomosios specialybės.

Respondentų imtį patikslina 10–12 klausimai.

Anketa pateikta 1 Priede. Gauti statistiniai duomenys apdoroti, taikant kompiuterinę MS Excel programą. Susisteminta informacija pateikta grafikuose.

Tyrimas atliekamas tokiais etapais:

1. Identifikuojama tyrimo problema, suformuluojamas tyrimo tikslas;
2. Parengiamas tyrimo planas (apibrėžiama hipotezė, tyrimo instrumentas, imčių atrinkimas);
3. Renkami duomenys. Atliekama respondentų apklausa;
4. Analizuojami duomenys;
5. Pateikiamas išvados apie tirtą problemą, apie hipotezės teisingumą, pateikiamos galimos

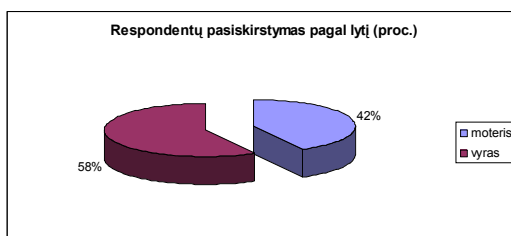
rekomendacijos.

Mokyklos specifika:

X mokykla yra valstybinė profesinio mokymo įstaiga (vidurinis ugdymas; profesinis mokymas; suaugusiųjų profesinis mokymas; perkvalifikavimas; ūkininkų mokymas; automobilių, traktorių vairavimo mokymas). Mokykla rengia paklausių profesijų specialistus: automobilių mechanikus, kaimo turizmo organizatorius, technikos priežiūros verslo darbuotojus, virėjus. Baigus pasirinktą mokymo programą įteikiamas profesinio mokymo diplomas ir suteikiama tos mokymosi srities kvalifikacija.

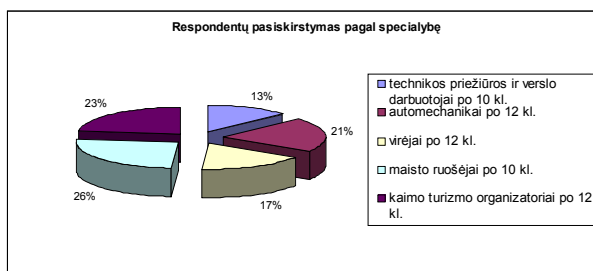
3.2. Tyrimo imties apžvalga

Siekiant atlikti verslumo ugdymo profesinėje mokykloje išsamesnį vertinimą, tikslinga apžvelgti respondentų charakteristikas, kuriomis remiantis bus atliekama tolimesnė analizė. Apklausoje dalyvavo 110 respondentų, 10 anketų buvo atmestos, kaip neteisingai užpildytos, todėl buvo neįtrauktos į bendrą vertinimą. Iš viso buvo susisteminti 100 anketų duomenys. Apklausoje dalyvavo 42 moterys (kas atitinka 42 proc.) ir 58 vyrai (žr. 3 pav.)

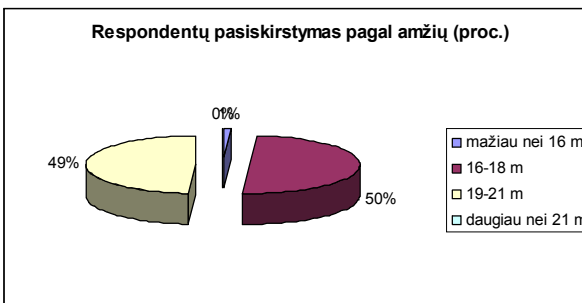
3 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį, proc.

Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. bei automechanikos po 12 kl. specialybėse dominuoja absoliuti vaikinių dauguma, kitose dviejose specialybėse – virėjų po 12 kl., maisto ruošėjų po 10 kl. ir kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybėse santykis tarp vaikinių ir merginų pasiskirsto daugmaž tolygiai arba studijuoja daugiau merginų. Apibendrintai respondentai pagal specialybę pasiskirstė taip – technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. sudaro 13 proc. respondentų, automechanikų po 12 kl. – 21 proc., virėjų po 12 kl. – 17 proc., maisto ruošėjų po 10 kl. – 26 proc., kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. – 23 proc. (žr. 4 pav.)

4 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal specialybę, proc.

Šiose specialybėse mokosi skirtingų amžiaus grupių mokiniai. Respondentai pagal amžių buvo suskirstyti į keturias grupes: mažiau nei 16 m., 16-18 m., 19-21 m., daugiau nei 21 m. Absoliuti dauguma respondentų yra dviejų amžiaus grupių mokiniai, ką ir atspindi specialybės dėstomos profesinėje mokykloje (specialybės skirstomos į tas, kurių mokomasi po 10 klasės ir 12 klasės). Iš 5 pav. matome, jog 16-18 m. ir 19-21 m. respondentų apklausoje dalyvavo beveik po lygiai. Apklausoje nedalyvavo nei vienas mokinys, kuriam daugiau nei 21 m., taip pat tik vienas, kurio amžius iki 16 m.

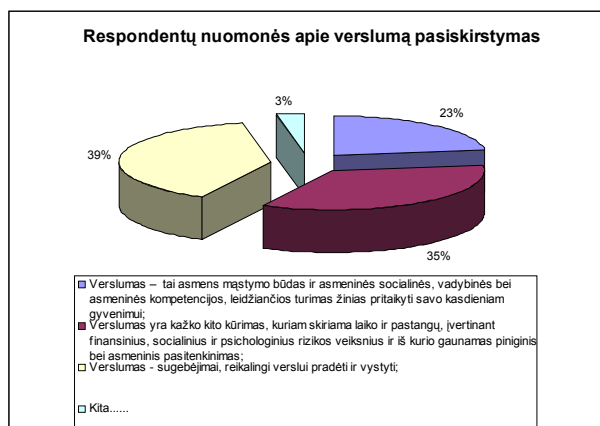

5 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal amžių, proc.

Taigi apibendrinant reikia akcentuoti, jog apklausoje dalyvavo visų specialybių mokiniai. Respondentai pagal lytį apklausoje pasiskirstė beveik vienodai, taip pat apklausoje vyrauja dvi amžiaus grupės – 16-18 m. ir 19-21 m. mokiniai. Toks lygiavertis respondentų pasiskirstymas leidžia daryti prielaidą apie duomenų tikslumą, taip pat suteikia galimybes tolimesnei analizei.

3.3. Bendrasis verslumo ugdymo vertinimas

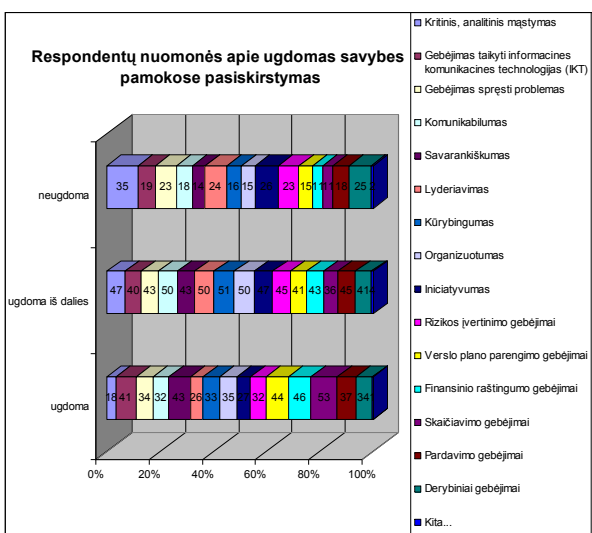
Toliau darbe bus apžvelgiamas kiekvienas anketos klausimas ir pateikiamas bendras respondentų vertinimas. Į pirmąjį klausimą, apie tai, kaip mokiniai supranta verslumą, jiems reikėjo pasirinkti vieną iš galimų atsakymų. Atsakymai į klausimą pasiskirstė taip: 39 proc. respondentų mano, jog verslumas yra sugebėjimai, reikalingi kurti, plėtoti verslą, t.y. verslumą mato iš siauros pozicijos, 35 proc. respondentų atsakė, jog verslumas yra kūrybinis procesas, orientuotas į asmeninę finansinę naudą, 23 proc. teigia, jog verslumas, apima mąstymo būdą, kompetencijas ir gebėjimus, kurie panaudojami kasdieniame gyvenime, 3 respondentai mano, jog verslumas tai yra kažkas kita. (Žr. 6 pav.) Pasirinkti atsakymai atspindi teorinę verslumo sampratą įvairovę, kadangi netgi mokslininkai nesutaria dėl sampratos vieningumo, t.y. verslumas vertinamas iš asmenybės pozicijos, vertinamas kaip procesas ir kaip veikla (šiuo atveju kaip kūrybinė). Įvertinant nagrinėjamą problemos kontekstą, t.y. tai, jog vertinamas profesinės mokyklos verslumo ugdymas, teorinėje dalyje buvo remtasi Ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategija (2004), pagal kurią verslumui priskiriamas pirmasis apibrėžimas.

6 pav. Respondentų nuomonės apie verslumą pasiskirstymas, proc.

Respondentų paprašius nurodyti, kokios asmeninės savybės ir gebėjimai ugdomi pamokose, atsakymai pasiskirstė taip (žr. 7 pav.): asmeninės savybės, kurios labiausiai ugdomos šioje profesinėje mokykloje yra šios – skaičiavimo gebėjimai (sudaro 10 proc. atsakymų kategorijoje „ugdomos savybės“), finansinio raštingumo gebėjimai (9 proc.), savarankiškumas, verslo plano rengimo gebėjimai, IKT taikymo gebėjimai (po 8 proc.), tik 3 proc. respondentų mano, jog mokykloje ugdomas kritinis, analitinis mąstymas. Nurodydami savybes, kurios iš dalies yra ugdomos mokykloje, respondentai akcentavo kūrybingumą (9 proc.), komunikabilumą, lyderiavimą, organizuotumą, iniciatyvumą, rizikos vertinimo gebėjimus (po 7 proc.). Taip pat reikia pažymėti, jog atsakymas „ugdoma iš dalies“ yra vyraujantis, vertinant beveik visas ugdomąsias savybes ir gebėjimus. Šiame kontekste galima išskirti skaičiavimo gebėjimus, kadangi respondentai sutiko, jog mokykloje ši savybė yra ugdoma (atitinkamai 53 proc. respondentų teigia, jog ugdoma, 36, jog ugdoma iš dalies, 11 – neugdoma). Vertinant savybes, kurios, respondentų manymu, neugdomos, daugiausiai akcentuotas kritinis, analitinis mąstymas (sudaro 12 proc. atsakymų kategorijoje „neugdomos savybės“), taip pat gebėjimas spręsti problemas, lyderiavimas, rizikos vertinimo gebėjimai, derybiniai gebėjimai (po 8 proc.).

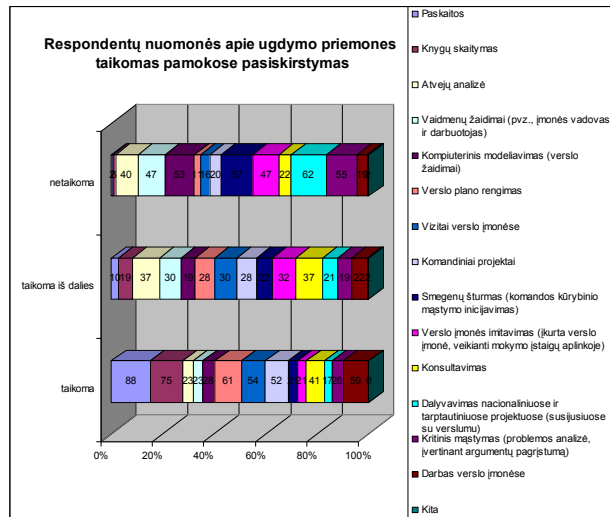
Apibendrinant reikia pabrėžti, jog respondentai dažniausiai rinkosi atsakymą „ugdoma iš dalies“, tačiau jeigu sudėsime atsakymus „ugdoma iš dalies“ ir „neugdoma“ visgi gausime, jog daugeliu atvejų vyrauja neigiamas atsakymas, t.y. respondentai linkę manyti, jog asmeninių savybių ir gebėjimų, reikalingų verslumui, ugdymas mokykloje neįgyvendinamas iki galo.

7 pav. Respondentų nuomonės apie ugdomasias savybes ir gebėjimus pamokose pasiskirstymas

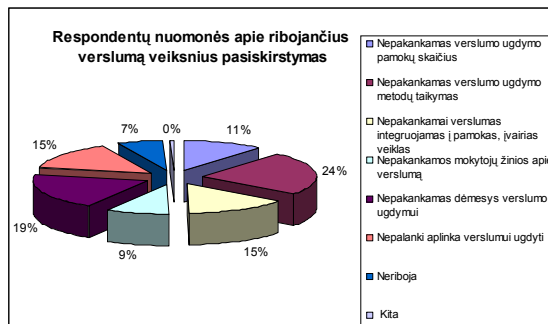
Trečiasis klausimas buvo užduotas, siekiant įvertinti, kokios verslumo ugdymo priemonės, būdai ir metodai yra taikomi pamokose (žr. 8 pav.). Apibendrinant, kokios verslumo ugdymo priemonės dažniausiai taikomos pamokose, respondentai daugiausiai minėjo – paskaitas (sudaro 14 proc. atsakymų kategorijoje „taikomos priemonės“), knygų skaitymą (13 proc.), verslo plano rengimą, darbą verslo įmonėse (po 10 proc.), vizitus verslo įmonėse, komandinius projektus (po 9 proc.), tik trys procentai respondentų pažymėjo, jog dalyvaujama nacionaliniuose ir tarptautiniuose su verslumu susijusiuose projektuose. Taigi galima pastebėti, jog respondentai pažymi, jog ugdant verslumą visa dar labiausiai taikomi pasyvūs ugdymo metodai – knygų skaitymas, paskaitos. Iš dalies, ugdant verslumą, mokykloje taikoma atvejų analizė, konsultavimas (sudaro po 11 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies taikomos priemonės“), verslo įmonės imitavimas (9 proc.), komandiniai projektai, vaidmenų žaidimai, vizitai verslo įmonėse, verslo plano rengimas (po 8 proc.). Mažiausiai, ugdant verslumą, taikomos šios priemonės – dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose (sudaro 15 proc. atsakymų kategorijoje „netaikomos priemonės“), kompiuterinis modeliavimas (13 proc.), kritinis mąstymas, smegenų šturmas (po 12 proc.), verslo įmonių imitavimas, vaidmenų žaidimai (po 10 proc.). Šalia minėtų ugdymo priemonių vienas respondentas pažymėjo papildomą priemonę – seminarus.

Apibendrinant reikia akcentuoti, jog daugiausiai taikomos pasyvios ugdymo priemonės, tradiciniai ugdymo metodai – paskaitos, knygų skaitymas, tuo tarpu aktyvaus ugdymo metodai taikomi gerokai rečiau arba netaikomi visai. Respondentų nuomone, labiausiai netaikomi smegenų šturmas ir dalyvavimas su verslumu susijusiuose konkursuose. Iš aktyviųjų metodų labiausiai taikomi – verslo plano rengimas, darbas verslo įmonėse.

8 pav. Respondentų nuomonės apie ugdymo priemones ir metodus, taikomus pamokose, pasiskirstymas

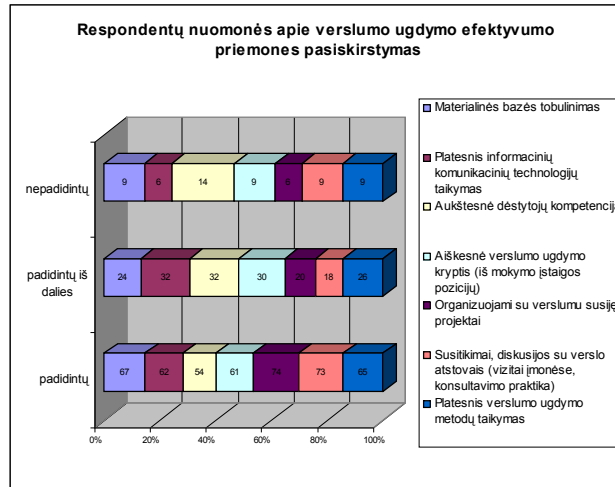
Respondentų paklaustus, kokie veiksniai, jų nuomone, riboja verslumo ugdymą, 24 proc. jų atsakė, jog nepakankamas verslumo ugdymo metodų ir priemonių taikymas (tai patvirtino ir ankstesnis klausimas), 19 proc. teigia, jog nepakankamas dėmesys skiriamas šiam dalykiui, 15 proc. mano, jog verslumas nepakankamai integruojamas į įvairias veiklas ir pamokas bei sudaryta nepalanki aplinka verslumui ugdyti, 11 proc. respondentų tvirtina, kad verslumui ugdyti yra nepakankamas pamokų skaičius, 9 proc. – nepakankamos mokytojų žinios apie verslumą ir 7 proc. teigia, jog apribojančių veiksnių nėra. (žr. 9 pav.) Taigi labiausiai mokiniai akcentavo būtent netinkamus ugdymo metodus, nesudarytas sąlygas mokykloje ugdyti verslumą, įskaitant ir nepakankamą pačios mokyklos dėmesį šiam dalykiui.

9 pav. Respondentų nuomonės, apie ribojančius verslumą veiksnius, pasiskirstymas, proc.

Bandant atsakyti į klausimą, o kokios priemonės ir būdai visgi sudarytų sąlygas efektyvesniam verslumo ugdymui mokiniai atsakė, jog labiausiai, jų nuomone, efektyvumą padidintų organizuojami su verslumu susiję projektai ir susitikimai su verslo atstovais (sudaro 10 proc. atsakymų kategorijoje „padidintų“), materialinės bazės tobulinimas (15 proc.), platesnis IKT taikymas ir platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas (po 14 proc.), aiškesnė verslumo ugdymo kryptis (13 proc.) ir mažiausiai

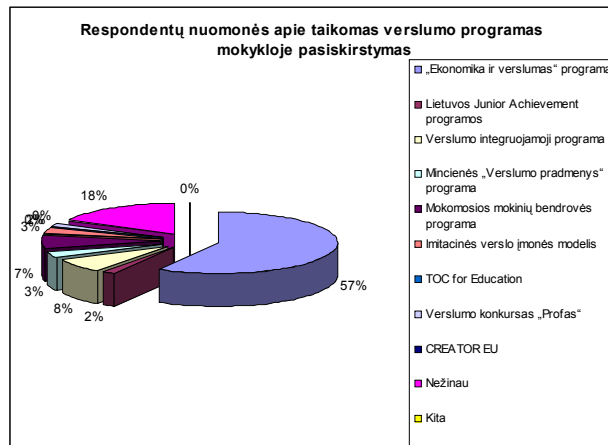
dėstytojų kompetencija (12 proc.). (žr. 10 pav.) Taigi mokiniai aukščiausiai įvertino tas priemones, kurios suteikia realias galimybes susipažinti su verslo procesu iš arčiau.

10 pav. Respondentų nuomonės apie verslumo ugdymo efektyvumo priemones, pasiskirstymas

Atitinkamai pasiskirstė ir respondentų nuomonė apie verslumo ugdymo priemones, kurios iš dalies padidintų verslumo ugdymo efektyvumą – po 18 proc. atsakymų kategorijoje „padidintų iš dalies“ sudaro platesnis IKT taikymas, taip pat aukštesnė dėstytojų kompetencija, 16 proc. - aiški mokymo įstaigos pozicija verslumo ugdymo atžvilgiu. Tuo tarpu kaip mažiausiai verslumo ugdymo procesą įtakojantį faktorių respondentai įvardijo dėstytojų kompetenciją, nes net 22 proc. atsakymų šioje kategorijoje priskiriama aukštesnei dėstytojų kompetencijai, po 15 proc. sudaro ir organizuojami vizitai su verslo atstovais, platesnis verslumo ugdymo metodų ir priemonių taikymas. (žr. 10 pav.) Taigi apibendrintai kaip svarbiausiomis priemonėmis, galinčiomis įtakoti verslumo ugdymo efektyvumą, respondentai įvardijo organizuojamus su verslumu susijusius projektus, susitikimus su verslo atstovais, o tai reiškia, jog mokiniams itin svarbus realus, visapusiškas, gyvenimiškas verslumo supratimas.

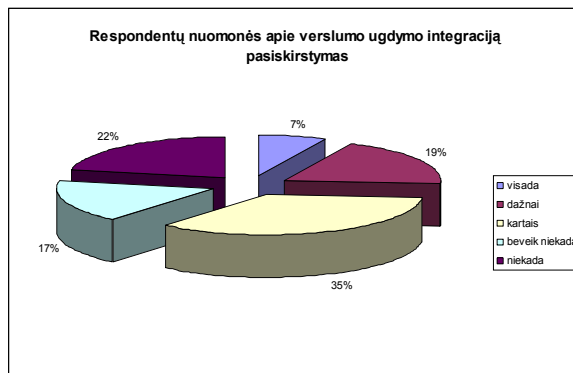
Į šeštą klausimą apie tai, kokios verslumo programos ir projektai vykdomi šioje mokykloje, 57 proc. respondentų atsakė, jog vykdoma programa „Ekonomika ir verslumas“ – bendroji ugdymo programa skirta supažindinti su pagrindiniais ekonomikos ir finansų aspektais, sąvokomis, 18 proc. teigia, jog apie vykdomas verslumo programas nieko nežino, 8 proc. teigia, jog vykdoma verslumo integruojamoji programa, 7 proc. – mokomosios mokinių bendrovės programa. (žr. 11 pav.)

11 pav. Respondentų nuomonės, apie taikomas verslumo programas mokykloje, pasiskirstymas, proc.

Kitų pažymėtų atsakymų procentas nulinis arba labai mažas. Taigi galima teigti, jog mokykloje vykdoma tik bendroji programa, orientuota į visas bendrojo lavinimo mokyklas ir supažindinanti daugiausiai su teoriniais ekonomikos ir verslumo aspektais.

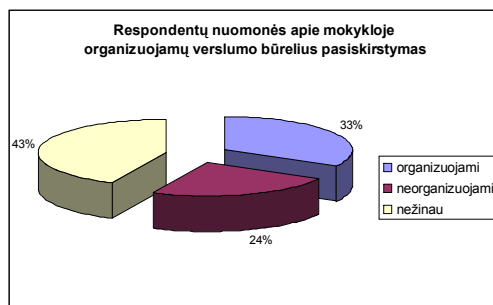
Paklausti apie tai, kaip dažnai mokytojai integruoja verslumą į kitus dalykus, respondentai atsakė, jog kartais (35 proc.), niekada (22 proc.), dažnai (19 proc.), beveik niekada (17 proc.), visada (7 proc.) (žr. 12 pav.). Iš atsakymų pasiskirstymo galime daryti išvadą, jog mokytojai patys neintegruoja verslumo į savo mokomuosius dalykus, o jeigu tai daro, apie tai mokinių neinformuoja.

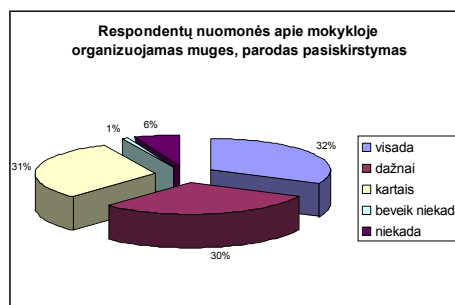
12 pav. Respondentų nuomonės, apie verslumo ugdymo integraciją, pasiskirstymas, proc.

Respondentų atskirai paklausus apie mokykloje organizuojamus būrelius, 43 proc. atsakė, jog apie tokius nežino, 33 proc. teigia, jog tokie būreliai organizuojami, o 24 proc. mano, jog ne (žr. 13 pav.). Taigi galima daryti išvadą, jog trūksta mokytojų iniciatyvos, skatinant mokinius dalyvauti ir domėtis, organizuojamomis veiklomis ir renginiais.

Taip pat respondentų buvo paklausta apie organizuojamas muges, šventes ir parodas, susijusias su verslumu. Apklausa parodė, jog didžioji dauguma apie tokius renginius žino arba juose dalyvauja, kadangi 32 proc. atsakė, jog tokie renginiai organizuojami nuolat, 30 proc. mano, jog dažnai, 31 proc, jog kartais ir tik 6 proc. teigia, jog niekada (žr. 14 pav.).

13 pav. Respondentų nuomonės apie mokykloje organizuojamus verslumo būrelius pasiskirstymas, proc.

14 pav. Respondentų nuomonės apie mokykloje organizuojamas mugės, parodas pasiskirstymas, proc.

Taigi verslumo organizavimas šioje mokykloje, mokinių nuomone, daugeliu aspektų yra tobulintinas, kadangi menkai ugdomos tokios asmeninės savybės ir gebėjimai, svarbūs verslumui, kurie skatina paties mokinio verslumo sampratos formavimąsi, t.y. kritinis, analitinis mąstymas, iniciatyvumas, derybiniai ir rizikos įvertinimo gebėjimai ir pan. Taip pat mokykloje vyrauja pasyviųjų mokymo metodų taikymas – knygų skaitymas ir paskaitos, gana ribotai taikant aktyvaus ugdymo metodus. Daugiausiai taikomais aktyvaisiais mokymo metodais respondentai įvardijo verslo plano rengimą ir darbą verslo įmonėse (tai galima sieti su atliekama specialybine praktika). Mokinių nuomone, labiausiai verslumo ugdymo efektyvumą padidintų realios priemonės, padėsiančios susipažinti su verslo procesu – dalyvavimas verslo projektuose, susitikimai su verslo atstovais. Reikia pastebėti, jog mokytojai nėra linkę verslumą integruoti į dėstomus dalykus, taip pat mokiniams nėra žinoma arba jie neinformuojami apie verslumo būrelius. Tačiau didžioji dauguma žino ir dalyvauja mokykloje organizuojamose mugėse, šventėse ir parodose.

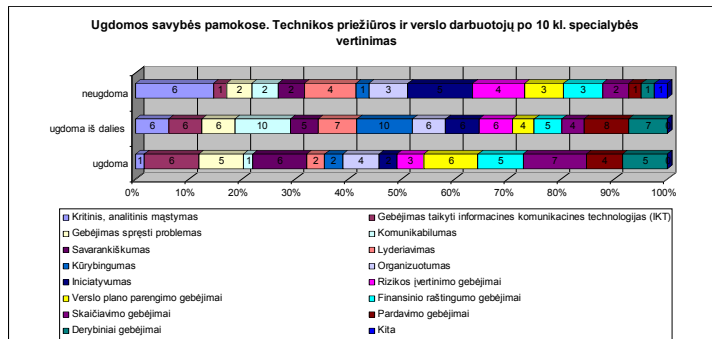
3.4. Verslumo ugdymo vertinimas pagal specialybes

Atlikus bendrąją apklausos rezultatų apžvalgą paaiškėjo, jog mokiniai mano, jog verslumo ugdymas mokykloje vykdomas netikslingai ir daugeliu požiūrių būtinas ugdymo suefektyvinimas. Siekiant detalesnio vaizdo buvo atlikta kertinių anketos klausimų – 2-5o analizė pagal specialybes.

Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 klasės specialybės mokinių verslumo ugdymo vertinimas

Vertinant technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 klasės specialybės mokinių požiūrį į ugdomas savybes pamokose, matyti, jog respondentai kaip labiausiai ugdomas pažymėjo šias savybes ir gebėjimus: skaičiavimo gebėjimai (sudaro 13 proc. atsakymų kategorijoje „ugdomos savybės“), IKT taikymo gebėjimai (11 proc.), verslo plano rengimo gebėjimai, savarankiškumo gebėjimai (po 10 proc.). Mažiausiai ugdomomis savybėmis respondentai įvardijo komunikabilumą ir kritinį, analitinį mąstymą (po 2 proc.). Iš dalies ugdomomis savybėmis mokiniai dažniausiai įvardijo kūrybingumą ir

komunikabilumą (po 11 proc.), pardavimo gebėjimus (9 proc.), lyderiavimą (8 proc.), derybinius įgūdžius (7 proc.). Tarp labiausiai neugdomų savybių dažniausiai buvo minimi kritinis, analitinis mąstymas (sudaro 16 proc. atsakymų kategorijoje „neugdomos savybės“), iniciatyvumas (13 proc.), rizikos įvertinimo gebėjimai, lyderiavimas (po 10 proc.) (žr. 15 pav.).

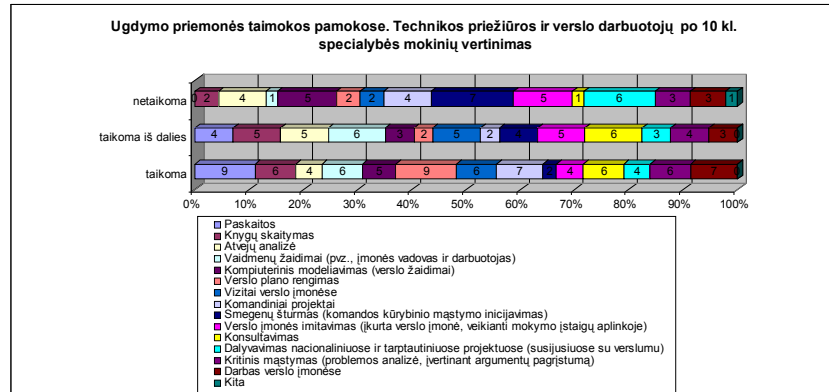
15 pav. Ugdomos savybės pamokose. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės vertinimas

Lyginant su bendru visų specialybių mokinių vertinimu, galima teigti, jog technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokinių nuomonė sutampa su bendru vertinimu dėl mokykloje ugdomų savybių – skaičiavimo gebėjimų, finansinio raštingumo, savarankiškumo, verslo plano rengimo gebėjimų, IKT taikymo gebėjimų. Tačiau vertindami ugdomas savybes iš dalies, šios specialybės mokiniai, kitaip nei rodo bendras vertinimas, labiau akcentavo komunikabilumą ir pardavimo gebėjimų ugdymą. Tuo tarpu tarp neugdomų savybių mokiniai dažniau nei bendro vertinimo atveju minėjo iniciatyvumą, lyderiavimą. Daugiausiai neigiamų vertinimų susilaukė kritinio, analitinio mąstymo stoka.

Vertindami ugdymo priemones taikomas pamokose, technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokiniai teigia, jog daugiausiai taikomos paskaitos ir verslo plano rengimas (sudaro po 12 proc. atsakymų kategorijoje „taikomos priemonės“), komandiniai projektai ir darbas verslo įmonėse (po 9 proc.), mažiausiai taikomas smegenų šturmas (2 proc.). Iš dalies mokykloje, ugdant verslumą, šios specialybės mokinių nuomone, taikomos: konsultavimas, vaidmenų žaidimai (po 10 proc.), knygų skaitymas, atvejų analizė, vizitai verslo įmonėse, verslo įmonės imitavimas (po 9 proc.). Respondentų nuomone, paprastai netaikomos šios ugdymo priemonės: smegenų šturmas (sudaro 15 proc. atsakymų kategorijoje „netaikomos priemonės“), dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose (13 proc.), verslo įmonės imitavimas, kompiuterinis modeliavimas (11 proc.) (žr. 16 pav.)

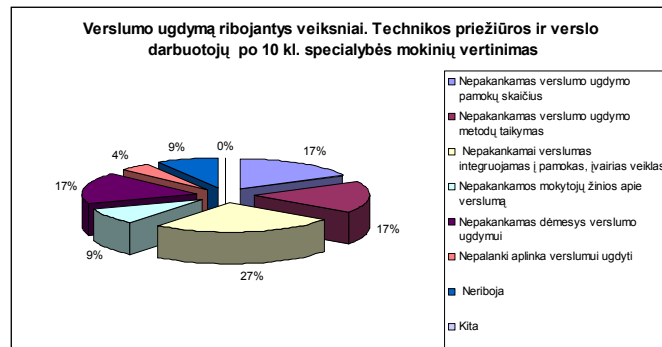
Lyginant bendrąjį ir šios specialybės mokinių taikomų ugdymo priemonių pamokose vertinimą, pastebimi tokie skirtumai: kalbant apie daugiausiai taikomas ugdymo priemones, šios specialybės mokiniai knygų skaitymo neįtraukė kaip vienos svarbiausių ugdymo priemonių, tuo tarpu bendrajame

vertinime šis atsakymas buvo vienas populiariausių. Šios specialybės mokiniai labiau akcentavo verslo plano rengimą ir komandinius projektus. Mokymo procese taikomų iš dalies ugdymo priemonių vertinimas sutampa, tuo tarpu netaikomų ugdymo priemonių pamokose vertinimas šiek tiek skirias, kadangi šios specialybės mokiniai, kitaip nei bendrame vertinime neakcentavo kritinio mąstymo ir vertino jį kaip labiau taikomą, nei netaikomą ugdymo priemonę, o labiausiai pabrėžė, kaip netaikomą - smegenų šturmą.

16 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas

Kaip labiausiai verslumo ugdymą ribojančius veiksnius technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokiniai įvardijo nepakankamą verslumo integraciją į pamokas ir kitas veiklas (27 proc.), nepakankamą verslumo pamokų skaičių, nepakankamą verslumo ugdymo metodų taikymą, nepakankamą dėmesį verslumo ugdymui (po 17 proc.), 9 proc. respondentų mano, jog ribojančių veiksnių nėra (žr. 17 pav.).

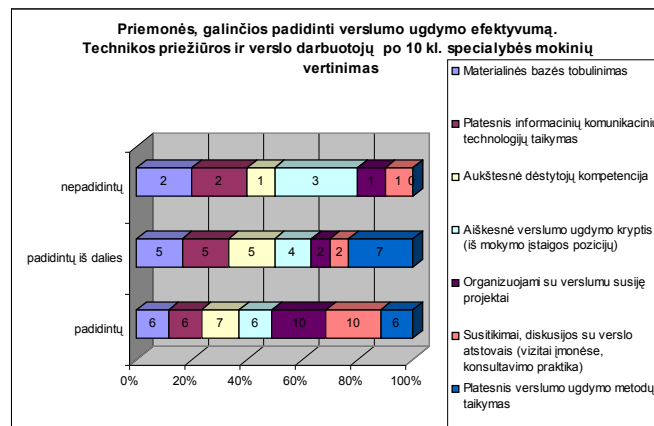

17 pav. Verslumo ugdymą ribojantys veiksniai. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant bendrąjį ir šios specialybės mokinių vertinimą, pastebėti šie skirtumai, jog skirtingai nei parodė bendrasis vertinimas, šios grupės respondentai svarbiausiu verslumo ugdymą ribojančiu veiksniu laiko nepakankamą verslumo integraciją į kitas disciplinas ir veiklas, kai tuo tarpu bendrajame vertinime svarbiausiu veiksniu buvo įvardintas nepakankamas verslumo metodų taikymas.

Taip pat tik 4 proc. šios specialybės mokinių mano, jog mokykloje yra nepalanki aplinka verslumui ugdyti, kai tuo tarpu bendrajame vertinime šį atsakymą pažymėjo 15 proc. respondentų. Šios specialybės mokiniai žymiu, verslumo ugdymą ribojančiu veiksniu, laiko ir nepakankamą verslumo pamokų skaičių, kai bendrajame vertinime jį pažymėjo tik 11 proc. respondentų.

Paprašyti įvardinti priemones, galinčias padidinti verslumo efektyvumą mokiniai pažymėjo, jog, jų manymu, labiausiai padėtų organizuojami susitikimai su verslo atstovais ir organizuojami su verslumu susiję projektai (sudaro po 19 proc. atsakymų kategorijoje „padidintų“ aukštesnė mokytojų kompetencija (14 proc.), likę po 12 proc. Taigi mokiniai visas priemones beveik lygiavertiškai linę vertinti kaip galinčias padėti ugdyti verslumą. Daugiausiai respondentų atsakymų, atsakymų grupėje apie verslumo ugdymo priemones, galinčias padidinti efektyvumą iš dalies, daugiausiai atsakymų surinko platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas (22 proc.), po 17 proc. – aukštesnė dėstytojų kompetencija, platesnis IKT taikymas, materialinės bazės patobulinimas. Mažiausiai galinčiomis įtakoti verslumo ugdymo efektyvumą priemonėmis buvo įvardinta aiškesnė verslumo kryptis (žr. 18 pav.).

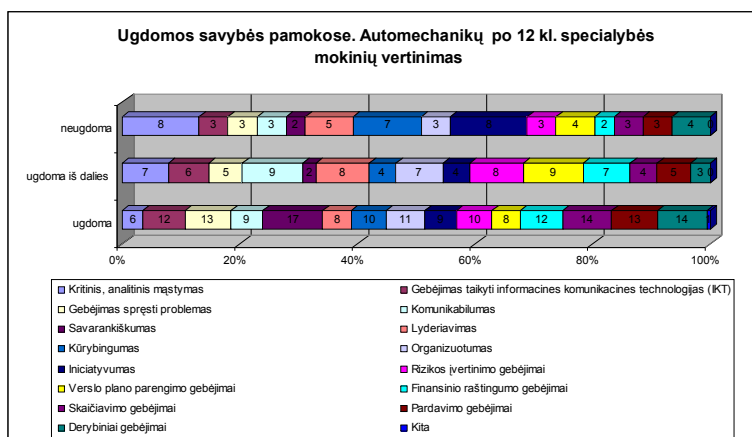
18 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendroju vertinimu, pastebimas bendrumas, tačiau šios specialybės mokiniai buvo labiau linę, nei bendrame vertinime akcentuoti mokytojų kompetencijos svarbą. Tuo tarpu nuomonė apie mažiausiai verslumo ugdymą galinčias su efektyvinti priemones išsiskyrė, kadangi šios specialybės studentai pažymėjo aiškesnę verslumo kryptį, o bendrame vertinime respondentai akcentavo aukštesnę dėstytojų kompetenciją, kaip galinčią mažiausiai nulemti verslumo ugdymo efektyvumą.

Automechanikos po 12 klasės specialybės mokinių verslumo ugdymo vertinimas

Analizuojant automechanikos po 12 kl. specialybės mokinių ugdomų savybių pamokose vertinimą, kaip labiausiai ugdomos savybės buvo pažymėtos šios: savarankiškumas (sudaro 10 proc.

atsakymų kategorijoje „ugdomos savybės“), gebėjimas spręsti problemas, derybiniai gebėjimai, pardavimo gebėjimai, skaičiavimo gebėjimai (po 8 proc.), gebėjimas taikyti IKT, organizuotumas, finansinio raštingumo gebėjimai (po 7 proc.). Iš dalies ugdoma – verslo plano rengimo gebėjimai (sudaro 10 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies ugdomos savybės“), rizikos įvertinimo gebėjimai, lyderiavimas, komunikabilumas (po 9 proc.), organizuotumas, kritinis, analitinis mąstymas, finansinio raštingumo gebėjimai (po 8 proc.). Kaip neugdomas savybes šios specialybės mokiniai dažniausiai žymėjo – kritinį analitinį mąstymą, iniciatyvumą, kūrybingumą (žr. 19 pav.).

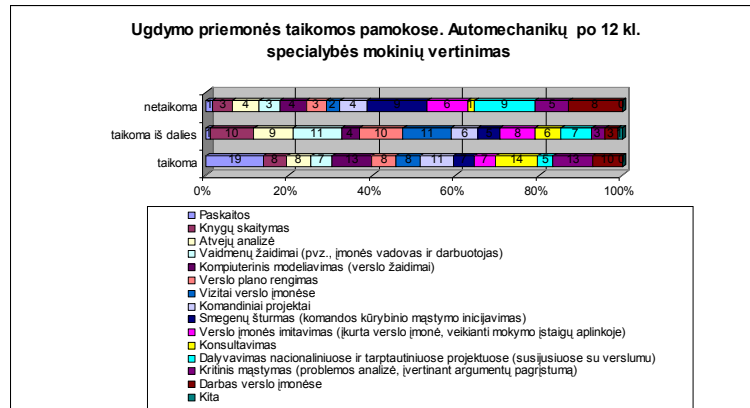
19 pav. Ugdomos savybės pamokose. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendroju vertinimu, šalia tokių savybių, kaip skaičiavimo gebėjimai, savarankiškumas, šios specialybės mokiniai pažymėjo tokias savybes kaip pardavimo gebėjimai, derybiniai igūdžiai ir kt., tuo tarpu bendrame vertinime išskirti verslo plano rengimo gebėjimai šios specialybės mokinių nebuvo įvertinti kaip ugdomi labiausiai (tai galima sieti su technine specialybės pakraipa). Bendrojo vertinimo ir automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių iš dalies ugdomų savybių vertinimas sutapo, tačiau vertindami neugdomas savybes šalia pažymėto kritinio mąstymo, respondentai akcentavo ir iniciatyvumą bei kūrybingumą, tuo tarpu bendrame vertinime labiau buvo akcentuoti lyderiavimas, rizikos įvertinimo bei derybiniai gebėjimai.

Paklausti apie ugdymo priemones taikomas pamokose, šios specialybės mokiniai labiausiai akcentavo paskaitas (sudaro 14 proc. atsakymų kategorijoje „taikomos priemonės“), konsultavimą (10 proc.), kompiuterinį modeliavimą, kritinį mąstymą, (po 9 proc.), komandinius projektus (8 proc.), darbą verslo įmonėse (7 proc.). Iš dalies taikomos šios priemonės – vaidmenų žaidimai (sudaro 13 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies taikomos priemonės“), vizitai verslo įmonėse (12 proc.), verslo plano rengimas, knygų skaitymas (po 11 proc.), atvejų analizė (9 proc.). Kaip labiausiai netaikomas priemonės šios specialybės mokiniai pažymėjo šias – dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose konkursuose (sudaro 15 proc. atsakymų kategorijoje „netaikomos priemonės“), smegenų šturmas (14

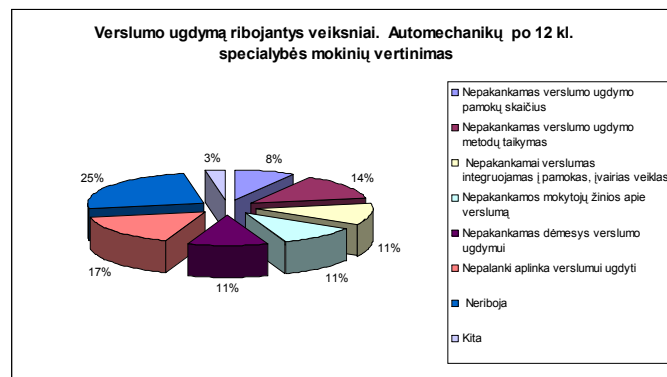
proc.), darbas verslo įmonėse (13 proc.), verslo įmonės imitavimas (10 proc.), kritinis mąstymas (8 proc.) (žr. 20 pav.)

Lyginant su bendruoju vertinimu, būtina pastebėti šiuos aspektus, jog šios specialybės mokiniai taip pat kaip labiausiai taikomą ugdymo priemonę įvardijo paskaitas, tačiau skirtingai nei bendruoju atveju kaip viena iš labiausiai taikomų priemonių įvardijo kompiuterinį modeliavimą ir kritinį mąstymą, kai tuo tarpu bendrame vertinime šios priemonės išskirtos kaip mažiausiai taikomos verslumui ugdyti. Minėdami mažiausiai taikomas ugdymo priemones abiem atvejais buvo paminėtas dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose konkursuose, smegenų šturmas.

20 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Ketvirtadalis automechanikos po 12 kl. specialybės mokinių pažymėjo, jog verslumo ugdymo neriboja jokie veiksniai, 17 proc. pažymėjo nepalankią aplinką verslumui ugdyti, 14 proc. – nepakankamą verslumo ugdymo metodų taikymą, po 11 proc. – nepakankamas mokytojų žinias apie verslumą, nepakankamą dėmesį verslumo ugdymui, nepakankamą verslumo integraciją į kitus dalykus. (žr. 21 pav.)

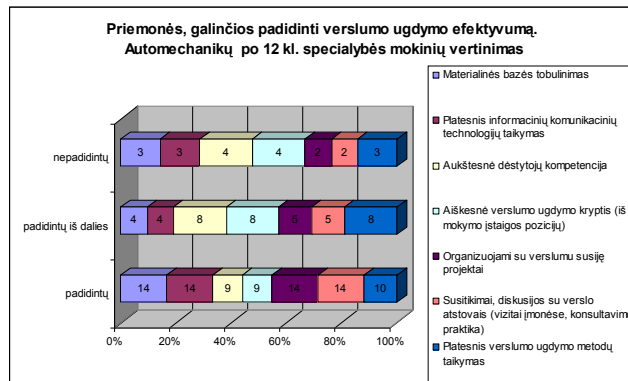

21 pav. Verslumo ugdymą ribojantys veiksniai. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendruoju vertinimu pastebime aiškų skirtumą, kadangi bendruoju atveju tik 7 proc. respondentų mano, jog verslumo ugdymo neriboja jokie veiksniai, taip pat bendruoju atveju

svarbesnis vaidmuo priskirtas ir nepakankamai verslumui skiriamam dėmesiui, verslumo ugdymo metodų taikymui. Tačiau šios specialybės mokiniai dažniau, kaip ribojantį veiksnį įvardijo nepakankamą mokytojų kompetenciją.

Vertindami priemones, galinčias padidinti verslumo ugdymo efektyvumą, automechanikos po 12 kl. specialybės mokiniai pažymėjo, jog labiausiai tam įtakos galėtų turėti susitikimai su verslo atstovais ir organizuojami su verslumu susiję projektai (sudaro po 17 proc. atsakymų kategorijoje „padidintų“), materialinės bazės tobulinimas, platesnis IKT taikymas (po 16 proc.), platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas (12 proc.), aukštesnė dėstytojų kompetencija, aiškesnė verslumo ugdymo kryptis (po 11 proc.). Iš dalies verslumo ugdymo efektyvumą, šios specialybės mokinių nuomone, gali padidinti platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas, aiškesnė verslumo ugdymo kryptis (po 19 proc.), aukštesnė dėstytojų kompetencija (18 proc.). Kaip mažiausiai reikšmingas verslumo ugdymo efektyvumui priemonės mokiniai įvardijo dėstytojų kompetenciją ir aiškesnę verslumo ugdymo kryptį. (žr. 22 pav.)

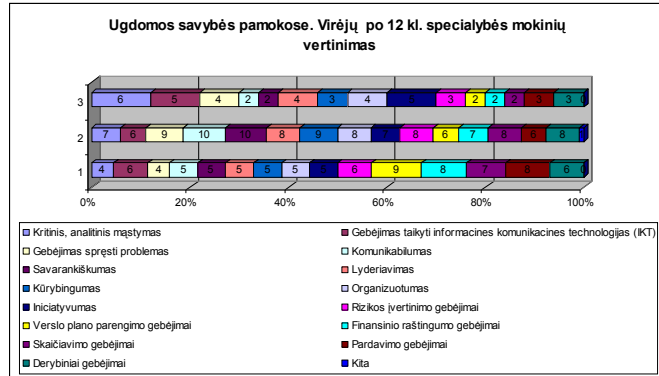
22 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendroju vertinimu, didesnių prieštaravimų nepastebėta, tačiau šios specialybės mokiniai, kitaip nei bendrojo vertinimo atveju kaip ne tokią reikšmingą verslumo ugdymo efektyvumui priemonę įvardijo aiškesnę verslumo ugdymo kryptį.

Virėjų po 12 klasės specialybės mokinių verslumo ugdymo vertinimas

Analizuojant virėjų po 12 kl. nuomonę apie ugdomas savybes ir gebėjimus pamokose, buvo pastebėta, jog labiausiai ugdomomis savybėmis mokiniai įvardijo šias: verslo plano rengimo gebėjimai (sudaro 9 proc. atsakymų kategorijoje „ugdomos savybės“), pardavimo, skaičiavimo, finansinio raštingumo gebėjimai (po 8 proc.), rizikos įvertinimo, derybiniai gebėjimai, gebėjimas taisyti IKT (po 7 proc.), iš dalies ugdomomis savybėmis mokiniai dažniausiai įvardijo šias: komunikabilumas, savarankiškumas, kūrybingumas (sudaro po 8 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies ugdomos savybės“), gebėjimas spręsti problemas, lyderiavimas, organizuotumas, rizikos įvertinimo gebėjimai,

skaičiavimo gebėjimai, derybiniai gebėjimai (po 7 proc.), neugdomomis savybėmis mokiniai dažniausiai minėjo – kritinį, analitinį mąstymą (12 proc.), gebėjimas taikyti IKT, iniciatyvumas (po 10 proc.), organizuotumas, lyderiavimas, gebėjimas spręsti problemas (po 8 proc.) (žr. 23 pav.). Reikia pastebėti, jog vertinant ugdomąsias savybes ir gebėjimus mokinių nuomonė pasiskirstė, t.y. nėra aiškiai, vienareikšmiškai dominuojančių išskirtų ugdomų ar iš dalies ugdomų savybių.

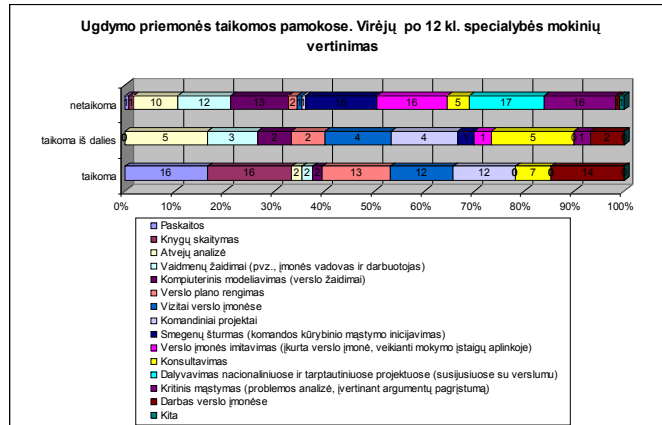
23 pav. Ugdomos savybės pamokose. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendroju vertinimu pastebima daug panašumų, išskirtų ugdomųjų savybių procentinis pasiskirstymas yra labai panašus, tačiau virėjų po 12 kl. specialybės mokiniai labiau akcentavo verslo plano rengimo gebėjimus. Kaip ir bendroju atveju, šios specialybės mokiniai, kaip labiausiai neugdoma savybe įvardijo kritinį analitinį mąstymą, tačiau labiau nei bendrame vertinime akcentavo neugdomus gebėjimus taikyti IKT (tai galima sieti su specialybės specifika).

Paklausti apie ugdymo priemones taikomas pamokose virėjų po 12 kl. specialybės mokiniai nurodė, jog, jų manymu, taikomos tik 5 ugdymo priemonės, nes kitų procentas labai mažas arba nulinis. Šiomis priemonėmis jie įvardijo: paskaitos, knygų skaitymas (sudaro po 16 proc. atsakymų kategorijoje „taikomos priemonės“), verslo plano rengimas (14 proc.), komandiniai projektai, vizitai verslo įmonėse (po 13 proc.). Iš dalies taikomomis ugdymo priemonėmis mokiniai įvardijo šias: atveju analizė, konsultavimas (sudaro po 17 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies taikomos priemonės“), komandiniai projektai, vizitai verslo įmonėse (po 13 proc.), vaidmenų žaidimai (10 proc.). Kaip netaikomomis priemonėmis dažniausiai buvo minimos: kritinis mąstymas, dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose konkursuose, verslo įmonės imitavimas, smegenų šturmas (sudaro po 14 proc. atsakymų kategorijoje „netaikomos priemonės“), kompiuterinis modeliavimas (12 proc.), vaidmenų žaidimai (11 proc.) (žr. 24 pav.)

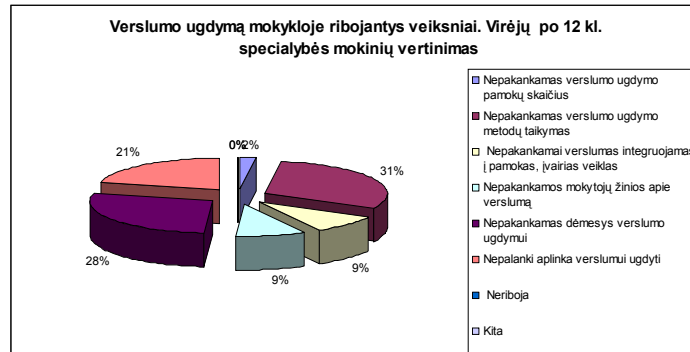
Lyginant su bendroju vertinimu, šios specialybės mokinių tarpe pastebimas mažiau išskaidytas vertinimas, t.y. mokinių nuomonė yra bendresnė ir koncentruojasi į keletą pagrindinių atsakymų. Kaip ir bendroju atveju, šios specialybės mokiniai teigė, jog dažniausiai taikomi pasyvūs ugdymo metodai – paskaitos ir knygų skaitymas, iš aktyvių metodų mokiniai dažniausiai minėjo komandinius projektus, vizitus verslo įmonėse, iš aktyvių ugdymo metodų buvo labiau akcentuoti

verslo plano rengimas ir darbas verslo įmonėse. Iš dalies taikomų ir netaikomų ugdymo priemonių vertinimas sutampa.

24 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Kaip labiausiai verslumo ugdymą ribojančiais veiksniais mokiniai įvardijo nepakankamą verslumo ugdymo metodų taikymą (31 proc.), nepakankamą dėmesį verslumo ugdymui (28 proc.), nepalankią aplinką verslumo ugdymui (21 proc.) (žr. 25 pav.). Taigi mokiniai linkę pagrindiniais ribojančiais veiksniais laikyti pačios mokyklos iniciatyvos stoka, nepakankamą pasirengimą šiam dalykui ir jo ugdymui.

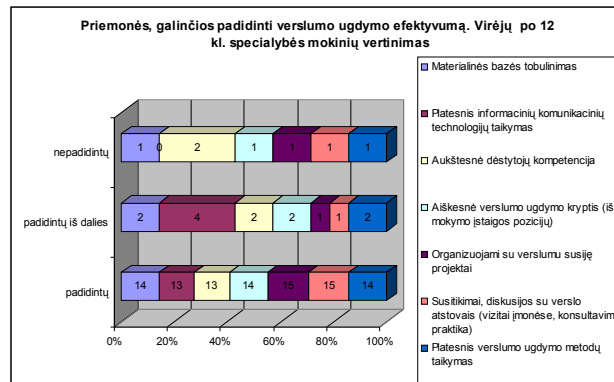

25 pav. Verslumo ugdymą mokykloje ribojantys veiksniai. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendruoju vertinimu, prieštaravimų nepastebėta, nes labiausiai ribojančiais veiksniais, abiem atvejais, buvo įvardintas taikomų verslumo ugdymo metodų ribotumas ir nepakankamas dėmesys šiam dalykui. Tačiau šios specialybės mokinių nuomone, nepakankama verslumo integracija į kitus mokomuosius dalykus nėra toks ribojantis veiksnys, taip pat nebuvo pažymėtas nei vienas atsakymas „neriboja“, kai bendruoju atveju šį atsakymą pažymėjo 7 proc. respondentų.

Virėjų po 12 kl. specialybės mokiniai priemonės, galinčias padidinti verslumo ugdymo efektyvumą įvertino tolygiai – susitikimai su verslo atstovais, organizuojami su verslumu susiję

projektai (sudaro po 16 proc. atsakymų kategorijoje „padidintų“), platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas, aiškesnė verslumo ugdymo kryptis, materialinės bazės tobulinimas (po 14 proc.), platesnis IKT taikymas, aukštesnė mokytojų kompetencija (po 13 proc.). Iš dalies galinčia padidinti verslumo ugdymo efektyvumą priemone dažniausiai buvo įvardintas platesnis IKT taikymas. Mokinių nuomone, mažiausiai efektyvumą padidintų aukštesnė dėstytojų kompetencija (žr. 26 pav.). Tačiau būtina pastebėti, jog didžioji dauguma šios specialybės studentų buvo linkę manyti, jog visos šios priemonės svarbios ir realiai galinčios įtakoti verslumo ugdymo procesą.

26 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Virėjų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

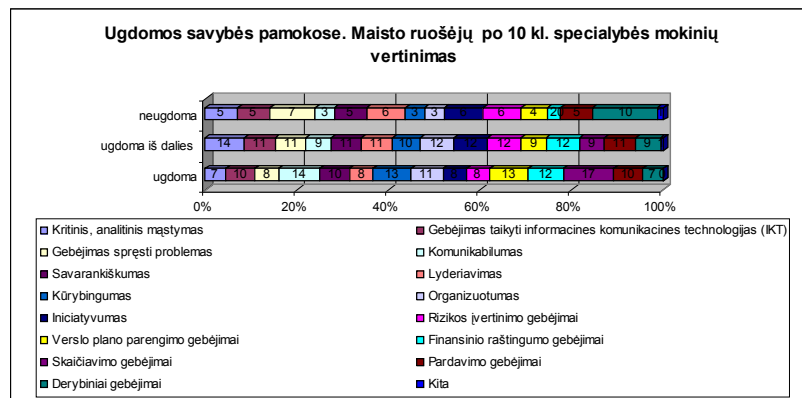
Lyginant su bendroju vertinimu prieštaravimų nepastebėta, atsakymų prioritentinė išsidėstymo tvarka tokia pati, taip pat panašus procentinis atsakymų pasiskirstymas. Tačiau nebuvo nei vieno respondento, kuris pažymėtų, jog platesnis IKT taikymas nepadidintų verslumo ugdymo efektyvumo.

Maisto ruošėjų po 10 klasės specialybės mokinių verslumo ugdymo vertinimas

Analizuojant maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių ugdomų savybių pamokose vertinimą pastebėta, jog labiausiai, kaip ugdomi buvo akcentuoti skaičiavimo gebėjimai (sudaro 12 proc. atsakymų kategorijoje „ugdomos savybės“), komunikabilumas (10 proc.), kūrybingumas (9 proc.), verslo plano rengimo gebėjimai, finansinio raštingumo gebėjimai (po 8 proc.). Rečiausiai kaip ugdomos savybės buvo įvardintas kritinis, analitinis mąstymas ir derybiniai įgūdžiai (po 4 proc.). Kaip iš dalies ugdomomis savybėmis dažniausiai buvo minimos: kritinis, analitinis mąstymas (sudaro 10 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies ugdomos savybės“), gebėjimai taikyti IKT, gebėjimas spręsti problemas, savarankiškumas, lyderiavimas, organizuotumas, iniciatyvumas, finansinio raštingumo ir pardavimo gebėjimai (po 7 proc.). Mažiausiai ugdomomis savybėmis šios specialybės mokiniai įvardijo derybinius įgūdžius (sudaro 15 proc. atsakymų kategorijoje „neugdomos savybės“), gebėjimą spręsti problemas (11 proc.), rizikos įvertinimo gebėjimus, iniciatyvumą, lyderiavimą (po 8 proc.) (žr. 27 pav.). Visgi reikia pastebėti, jog mokiniai dažniausiai buvo linkę rinktis tarpinį variantą ir daugeliu

atveju vyrauja atsakymas, jog „ugdoma iš dalies“, tačiau šiuo atveju pastebima visgi aiškesnė teigiama, nei neigiama tendencija.

Lyginant su bendroju vertinimu, pastebimi skirtumai, kadangi kitaip nei bendroju atveju, šios specialybės mokiniai šalia pirmaujančių skaičiavimo gebėjimų akcentavo ir komunikabilumą bei kūrybingumą. Netikėtai buvo įvertintos iš dalies ugdomos savybės, kadangi net 54 proc. šios specialybės mokinių pažymėjo kritinį, analitinį mąstymą, taip pat kitaip nei bendrame vertinime akcentuoti gebėjimas taikyti IKT ir gebėjimas spręsti problemas. Nors bendrame vertinime derybiniai įgūdžiai buvo minimi, kaip vienas iš mažiausiai ugdomų gebėjimų, tačiau šios specialybės studentai tai vertina, kaip labiausiai neugdomą, kai tuo tarpu visose specialybose vyrauja nuomonė, jog mažiausiai dėmesio skiriama kritiniam, analitiniam mąstymui.

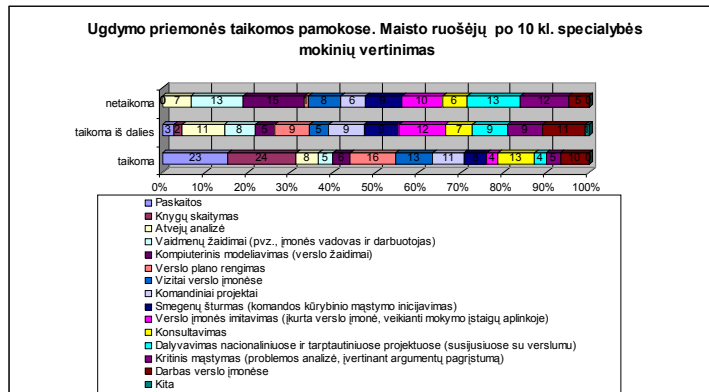
27 pav. Ugdomos savybės pamokose. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas

Kaip plačiausiai taikomas ugdymo priemonės šios specialybės mokiniai įvardijo knygų skaitymą (sudaro 16 proc. atsakymų kategorijoje „taikomos priemonės“) ir paskaitas (15 proc.), verslo plano rengimą (11 proc.), vizitus verslo įmonėse, konsultavimą (po 9 proc.). Kaip iš dalies taikomomis verslumo ugdymo priemonėmis dažniausiai buvo minimos verslo įmonės imitavimas, atvejų analizė, darbas verslo įmonėse. Mažiausiai taikomomis priemonėmis įvardintos šios: kompiuterinis modeliavimas (sudaro 13 proc. atsakymų kategorijoje „netaikomos priemonės“), dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose, vaidmenų žaidimai (po 12 proc.), kritinis mąstymas (11 proc.), verslo įmonės imitavimas (10 proc.) (žr. 28 pav.). Šios specialybės mokinių vertinime 92 proc. respondentų patvirtino, kad knygų skaitymas yra pagrindinis metodas taikomas verslumui ugdyti, taip pat beveik vienareikšmiškų vertinimų susilaukė ir paskaitos – 88 proc. respondentų.

Lyginant su bendroju vertinimu pastebimos analogijos vertinant tiek taikomas ir iš dalies taikomas, tiek netaikomas ugdymo priemones. Atsakymų pasiskirstymo tvarka ir procentinis paskiskirstymas panašus.

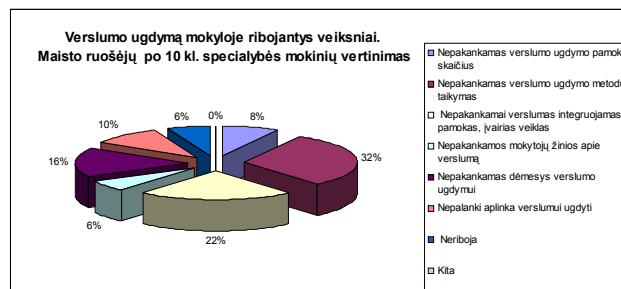
Labiausiai verslumo ugdymą mokykloje ribojančiais veiksniais maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokiniai pažymėjo nepakankamą verslumo ugdymo metodų taikymą (32 proc.),

nepakankamą verslumo integraciją į kitus dėstomus dalykus (22 proc.), nepakankamą dėmesį verslumo ugdymui (16 proc.), nepalankią aplinką verslumui ugdyti (10 proc.) (žr. 29 pav.).

28 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas

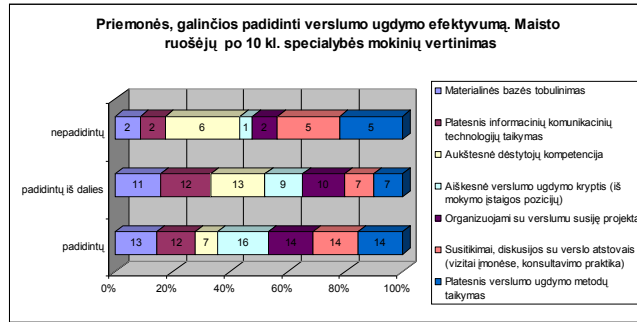
Lyginant su bendruoju vertinimu pastebime, jog svarbiausiu faktoriumi įvardijamas nepakankamai platus verslumo ugdymo metodų taikymas. Šios specialybės mokiniai nepakankamą verslumo integraciją į kitus dalykus pažymėjo, kaip antrą pagal svarbą, ribojantį veiksnį, kai tuo tarpu bendrame vertinime jį išskyrė tik 15 proc. respondentų.

29 pav. Verslumo ugdymą mokykloje ribojantys veiksniai. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas

Vertindami priemones, galinčias padidinti verslumo ugdymo efektyvumą šios specialybės mokiniai akcentavo aiškesnę verslumo ugdymo kryptį (sudaro 17 proc. atsakymų kategorijoje „padidintų“), susitikimus su verslo atstovais, organizuojamus su verslumu susijusius projektus, platesnį verslumo metodų taikymą (po 16 proc.), materialinės bazės tobulinimas (14 proc.), platesnis IKT taikymas (13 proc.), aukštesnę dėstytojų kompetencija (8 proc.). Kaip galinčias iš dalies padidinti ugdymo efektyvumą mokiniai įvardijo aukštesnę dėstytojų kompetenciją (sudaro 20 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies padidintų“), platesnis IKT taikymas (17 proc.), materialinės bazės tobulinimas (16 proc.), organizuojami su verslumu susiję projektai (14 proc.). Kaip galinčius mažiausiai padidinti efektyvumą mokiniai įvardijo – platesnį verslumo ugdymo metodų taikymą, susitikimus su verslo atstovais, aukštesnę dėstytojų kompetenciją (žr. 30 pav.). Mokiniai yra linkę pripažinti šių priemonių

svarbą verslumo ugdymo efektyvumui ir visais klausimais mano, jog šios priemonės arba padidintų arba bent iš dalies padidintų efektyvumą.

30 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginami su bendruoju vertinimu, pastebime skirtumą, jog šios specialybės mokiniai, kitaip nei bendrajame vertinime svarbiausia priemone, galinčia padidinti verslumo ugdymo efektyvumą laiko aiškesnę mokyklos verslumo ugdymo kryptį ir politiką, kai bendruoju atveju ši priemonė buvo įvardinta kaip ne tokia svarbi. Vertinant priemones galinčias padidinti efektyvumą iš dalies ir priemones, kurios nepadidintų efektyvumo, atsakymų pasiskirstymas sutampa.

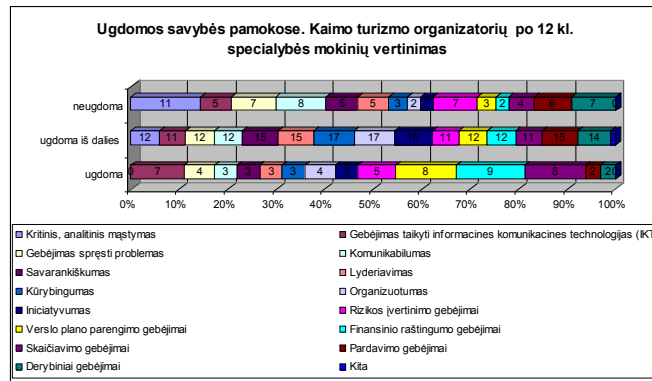
Kaimo turizmo organizatorių po 12 klasės specialybės mokinių verslumo ugdymo vertinimas

Analizuojant kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių ugdomų savybių pamokose vertinimą pastebėta, jog labiausiai, kaip ugdomi buvo akcentuoti finansinio raštingumo ir skaičiavimo gebėjimai (sudaro po 13 proc. atsakymų kategorijoje „ugdomos savybės“), verslo plano rengimo gebėjimai (12 proc.), gebėjimas taikyti IKT (11 proc.), rizikos įvertinimo gebėjimai (8 proc.). Iš dalies ugdomomis savybėmis dažniausiai buvo įvardintos organizuotumas, kūrybingumas (po 9 proc.), iniciatyvumas (8 proc.), pardavimo, derybiniai gebėjimai, lyderiavimas, iniciatyvumas (po 7 proc.). Kaip labiausiai neugdomas savybes mokiniai žymėjo šias: kritinis, analitinis mąstymas (sudaro 15 proc. atsakymų kategorijoje „neugdomos savybės“), komunikabilumas (10 proc.), gebėjimas spręsti problemas, derybiniai, rizikos įvertinimo gebėjimai (po 9 proc.) (žr. 31 pav.)

Lyginant su bendruoju vertinimu, šios specialybės mokiniai, kaip iš dalies ugdomas savybes, labiau nei bendruoju atveju, akcentavo pardavimo ir derybinius gebėjimus, taip pat mokiniai pažymėjo, jog komunikabilumą jie linkę vertinti, kaip neugdomą.

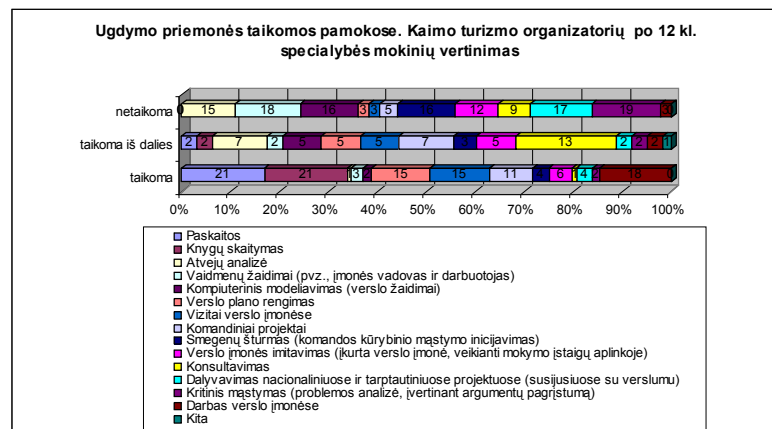
Vertindami ugdymo priemones taikomas pamokose (žr. 32 pav.) beveik absoliuti šios specialybės mokinių dauguma pažymėjo, jog taikomos paskaitos (sudaro 16 proc. atsakymų kategorijoje „taikomos priemonės“) ir knygų skaitymas (17 proc.), taip pat darbas verslo įmonėse (15 proc.), vizitai verslo įmonėse ir verslo plano rengimas (po 12 proc.). Iš dalies taikomomis mokiniai įvardijo konsultavimą (sudaro 21 proc. atsakymų kategorijoje „iš dalies taikomos priemonės“),

komandiniai projektai, atvejų analizė (po 11 proc.), verslo įmonės imitavimas, vizitai verslo įmonėse, verslo plano rengimas, kompiuterinis modeliavimas (po 8 proc.).

31 pav. Ugdomos savybės pamokose. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Kaip mažiausiai taikomas ugdymo priemones mokiniai pažymėjo – dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose konkursuose, vaidmenų žaidimai, kritinis mąstymas (sudaro po 13 proc. atsakymų kategorijoje „netaikomos priemonės“), kompiuterinis modeliavimas, smegenų šturmas (po 12 proc.), atvejų analizė (11 proc.)

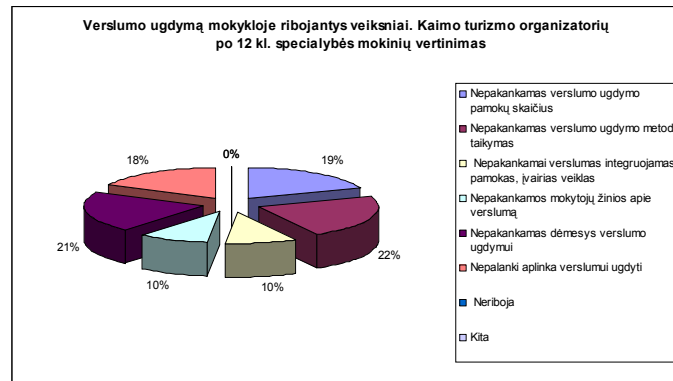

32 pav. Ugdymo priemonės, taikomos pamokose. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendroju vertinimu galima pastebėti, jog patvirtinama bendra tendencija – pasyvių mokymo metodų taikymas ir tokių aktyvaus mokymo metodų kaip kritinis mąstymas, dalyvavimas konkursuose ir kompiuterinis modeliavimas netaikymas mokymo procese.

Vertindami verslumo ugdymą mokykloje ribojančius veiksnius šios specialybės mokiniai išreiškė tokią poziciją: 22 proc. respondentų pažymėjo, jog riboja nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas, 21 proc. teigė, jog dėmesio verslumo ugdymui stoka, 19 proc. mano, jog

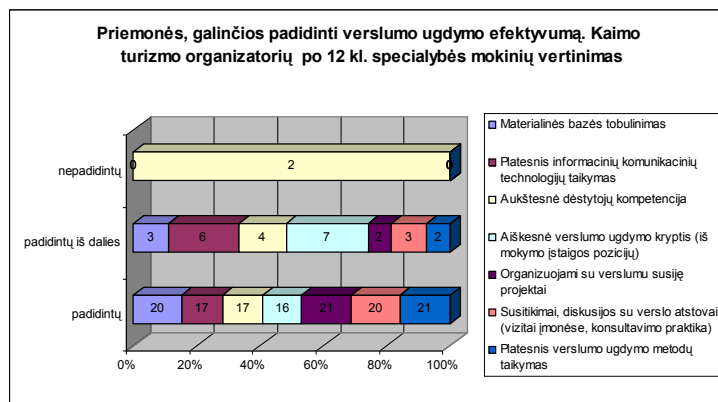
nepakankamas verslumo ugdymo pamokų skaičius, 18 proc. – nepalanki verslumo ugdymui aplinka. Nei vienas respondentas nepažymėjo atsakymo „neriboja“ (žr. 33 pav.)

33 pav. Verslumo ugdymą mokykloje ribojantys veiksniai. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Lyginant su bendruoju vertinimu, didesnių prieštaravimų nepastebėta, tačiau šios specialybės studentai kitaip nei bendruoju atveju nepažymėjo nei vieno atsakymo „neriboja“, taip pat bendruoju atveju respondentai nepakankamą verslumo integraciją į kitus mokomuosius dalykus įvertino kaip labiau ribojantį veiksnį.

Analizuojant kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių priemonių, galinčių padidinti verslumo ugdymo efektyvumą, vertinimą (žr. 34 pav.), pastebėtina, jog apie 85 proc. mokinių mano, jog visos šios priemonės svarbios ir galėtų padidinti ugdymo efektyvumą. Priemonėmis, galinčiomis iš dalies padidinti verslo ugdymo efektyvumą dažniausiai buvo įvardintos: aiškesnė verslumo ugdymo kryptis, platesnis IKT taikymas. Taip pat kitaip nei kitų specialybių mokiniai, tik 2 respondentai aukštesnę mokytojų kompetenciją įvertino kaip galimai neturėsiančią įtakos, visos kitos priemonės nebuvo pažymėtos.

34 pav. Priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą. Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokinių vertinimas

Taigi lyginant su bendruoju vertinimu prieštaravimų nepastebėta, tačiau šios specialybės studentai turi vieningą poziciją ir mano, jog visos priemonės tikrai galėtų padidinti verslumo ugdymo efektyvumą.

Remiantis šia atlikta analize, buvo sudaryta lentelė (žr. 11 lent.), kurioje pateikti visų specialybių mokinių ir bendrasis vertinimai pagal nagrinėtus klausimus.

11 lentelė. Ugdomų savybių, taikomų ugdymo priemonių, ugdymą ribojančių veiksnių ir priemonių, galinčių padidinti verslumo ugdymo efektyvumą vertinimas pagal specialybes

	Ugdomos savybės	Taikomos priemonės	Ribojantys veiksniai	Priemonės, galinčios padidinti efektyvumą
Technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 klases specialybė	Ugdomos: skaičiavimo gebėjimai; IKT taikymo gebėjimai; verslo plano rengimo gebėjimai; savarankiškumas Neugdomos: kritinis, analitinis mąstymas; iniciatyvumas; rizikos įvertinimo gebėjimai; lyderiavimas	Taikomos: paskaitos; verslo plano rengimo gebėjimai; komandiniai projektai; darbas verslo įmonėse Netaikomos: smegenų šturmas; dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose; verslo įmonės imitavimas; kompiuterinis modeliavimas	nepakankama verslumo integracija į pamokas ir kitas veiklas; nepakankamas verslumo pamokų skaičius; nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas; nepakankamas dėmesys verslumo ugdymui	organizuojami susitikimai su verslo atstovais; organizuojami su verslumu susiję projektai; aukštesnė mokytojų kompetencija
Automechanikos po 12 kl. specialybė	Ugdomos: Savarankiškumas; gebėjimas spręsti problemas; derybiniai gebėjimai; pardavimo gebėjimai; skaičiavimo gebėjimai Neugdomos: kritinis analitinis mąstymas, iniciatyvumas, kūrybingumas, lyderiavimas	Taikomos: paskaitos; konsultavimas; kompiuterinis modeliavimas, kritinis mąstymas; komandiniai projektai Netaikomos: dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose konkursuose; smegenų šturmas; darbas verslo įmonėse; verslo įmonės imitavimas;	nepalanki aplinka verslumui ugdyti; nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas; nepakankamos mokytojų žinios apie verslumą, nepakankamas dėmesys verslumo ugdymui; nepakankama verslumo integracija į kitus dalykus.	susitikimai su verslo atstovais; organizuojami su verslumu susiję projektai; materialinės bazės tobulinimas; platesnis IKT taikymas
Virėjų po 12 kl. Specialybė	Ugdomos: verslo plano rengimo gebėjimai; pardavimo gebėjimai; skaičiavimo gebėjimai; finansinio raštingumo gebėjimai Neugdomos: kritinis analitinis mąstymas; gebėjimas taikyti IKT; iniciatyvumas; gebėjimas spręsti problemas	Taikomos: paskaitos; knygų skaitymas; verslo plano rengimas; komandiniai projektai; vizitai verslo įmonėse Netaikomos: kritinis mąstymas, dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose konkursuose, verslo įmonės imitavimas, smegenų šturmas	nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas; nepakankamas dėmesys verslumo ugdymui; nepalanki aplinka verslumo ugdyti	susitikimai su verslo atstovais; organizuojami su verslumu susiję projektai; platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas; aiškesnė verslumo ugdymo kryptis
Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybė	Ugdomos: skaičiavimo gebėjimai; komunikabilumas; kūrybingumas; verslo plano rengimo gebėjimai Neugdomos: derybiniai įgūdžiai; gebėjimas spręsti problemas; rizikos įvertinimo gebėjimai; iniciatyvumas; lyderiavimas	Taikomos: knygų skaitymas; paskaitos; verslo plano rengimas; vizitai verslo įmonėse; konsultavimas Netaikomos: kompiuterinis modeliavimas; dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose; vaidmenų žaidimai; kritinis mąstymas	nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas; nepakankama verslumo integracija į kitus dėstomus dalykus; nepakankamas dėmesys verslumo ugdymui; nepalanki aplinka verslumui ugdyti	aiškesnė verslumo ugdymo kryptis; susitikimai su verslo atstovais; organizuojami su verslumu susiję projektai; platesnis verslumo metodų taikymas
Kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybė	Ugdomos: finansinio raštingumo gebėjimai; skaičiavimo gebėjimai; verslo plano rengimo gebėjimai; gebėjimas taikyti IKT Neugdomos: kritinis,	Taikomos: paskaitos; knygų skaitymas; darbas verslo įmonėse; vizitai verslo įmonėse; verslo plano rengimas Netaikomos: dalyvavimas nacionaliniuose ir	nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas, nepakankamas dėmesys verslumo ugdymui; nepakankamas verslumo ugdymo pamokų skaičius; nepalanki verslumo	platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas; organizuojami su verslumu susiję projektai; materialinės bazės

	analitinis mąstymas; komunikabilumas; gebėjimas spręsti problemas; derybiniai įgūdžiai	tarptautiniuose konkursuose; vaidmenų žaidimai, kritinis mąstymas; kompiuterinis modeliavimas	ugdymui aplinka	tobulinimas; susitikimai su verslo atstovais
Bendrasis vertinimas	Ugdomos: skaičiavimo gebėjimai; finansinio raštingumo gebėjimai; savarankiškumas; verslo plano rengimo gebėjimai; IKT taikymo gebėjimai Neugdomos: kritinis, analitinis mąstymas; gebėjimas spręsti problemas; lyderiavimas; rizikos vertinimo gebėjimai; derybiniai gebėjimai	Taikomos: paskaitos; knygų skaitymas; verslo plano rengimas, darbas verslo įmonėse Netaikomos: dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose; kompiuterinis modeliavimas; kritinis mąstymas; smegenų šturmas	nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas; nepakankamas dėmesys skiriamas šiam dalykui, nepakankama verslumo integracija į kitus dalykus; nepalanki aplinka verslumui ugdyti	organizuojami su verslumu susiję projektai; susitikimai su verslo atstovais; materialinės bazės tobulinimas; platesnis IKT taikymas; platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas

Šaltinis: sudaryta autorės

11 lentelėje išdėstytos daugiausiai ir mažiausiai ugdomos savybės bei gebėjimai, taikomos ugdymo priemonės pamokose, verslumo ugdymą ribojantys veiksniai ir priemonės, galinčios padidinti verslumo ugdymo efektyvumą.

Iš lentelės matome, jog, vertinant ugdomas savybes pamokose labiausiai bendrame kontekste išsiskiria maisto ruošėjų po 10 kl. vertinimas, kadangi labiausiai ugdomomis savybėmis jie įvardijo komunikabilumą, kūrybingumą, kurios kitų specialybių mokinių buvo įvertintos, kaip labiau neugdomos, nei ugdomos. Taip pat galima išskirti automechanikų po 12 kl. specialybės mokinių vertinimą, kurie šalia dažniausiai minimų savybių ir gebėjimų išskyrė pardavimo ir derybinius gebėjimus. Reikia pastebėti, jog derybiniai įgūdžiai, tiek bendruoju, tiek atskirais atvejais yra dažniau priskiriami prie neugdomų savybių ir gebėjimų. Neugdomomis savybėmis visų, išskyrus maisto ruošėjų po 10 kl., specialybių mokiniai pažymėjo kritinį, analitinį mąstymą, gebėjimą spręsti problemas, iniciatyvumą. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokinių vertinime kritinis analitinis mąstymas į mažiausiai ugdomų savybių sąrašą nepateko. Vertinant taikomas ugdomąsias priemones ir metodus pamokose, pastebimi bendrumai – vyrauja pasyvūs mokymo metodai, kurie tinkami teorinei medžiagai ir koncepciniam požiūriui perteikti, tačiau netinkami tokių savybių, kaip iniciatyvumas, kūrybingumas, kritinis mąstymas ir pan. ugdymui. Todėl galime išvesti aiškia paralelę tarp taikomų tradicinių mokymo metodų ir atitinkamai neugdomų minėtų savybių. Šiame vertinimo kontekste šiek tiek išsiskiria technikos priežiūros ir verslo darbuotojų po 10 kl. vertinimas, kurie knygų skaitymo nepažymėjo, kaip vyraujančios mokomosios priemonės. Kaip mažiausiai taikomos priemonės visų specialybių mokinių buvo žymimos šios: dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose konkursuose, verslo įmonės imitavimas, kompiuterinis modeliavimas, smegenų šturmas, t.y. tos priemonės, kurios labiausiai praktiškai priartintų moksleivius prie verslo procesų, skatintų tas savybes, kurios padėtų formotis asmenybei kasdieniame gyvenime, renkantis specialybę ar dirbant. Kalbant apie verslumo ugdymą ribojančius veiksnius, techninių specialybių – automechanikos ir techninės priežiūros specialybės mokinių nuomone verslumui ugdyti pirmiausiai trukdo nepalanki bendra aplinka ir

integracijos į kitus mokomuosius dalykus trūkumus, tuo tarpu kitų specialybių mokiniai labiau akcentavo nepakankamą taikomų verslumo ugdymo metodų įvairovę. Kalbant apie priemones, galinčias padidinti verslumo ugdymo efektyvumą, reikia pastebėti, jog visų specialybių mokiniai akcentavo visų minėtų priemonių svarbą. Visų specialybių mokiniai akcentavo susitikimų su verslo atstovais ir organizuojamų su verslumu susijusių renginių svarbą. Maisto ruošėjų po 10 kl. specialybės mokiniai pagrindine poveikio priemone įvardijo aiškesnę verslumo ugdymo kryptį, o kaimo turizmo organizatorių po 12 kl. specialybės mokiniai – platesnį verslumo metodų taikymą. Tačiau visgi labiausiai mokiniai pasigenda praktinės galimybės susipažinti su verslumo iniciatyvomis ir galimybės jose sudalyvauti.

Atlikus apklausą, buvo nustatyta, jog neefektyvus verslumo ugdymas pasireiškia:

- mažai ugdomomis bendromis kompetencijomis;
- taikomais pasyviais mokymo metodais;
- neintegruojama verslumo disciplina į kitus mokomuosius dalykus;
- per maža mokytojų iniciatyva ir kompetencija, pritaikant verslumo žinias;
- mokinių informuotumo apie vykdomas veiklas ir už jos ribų ribotumu;
- neįgyvendinamomis nacionalinėmis ir tarptautinėmis programomis, susijusiomis su verslumu.

Remiantis išskirtomis problemomis, buvo sudaryta lentelė (žr. 12 lent.), kurioje pateikiama problema ir rekomendacijos, nagrinėjamai problemai spręsti.

12 lentelė. X profesinės mokyklos verslumo ugdymo efektyvumo didinimo planas

Problema	Galimi sprendimo būdai ir priemonės
Mažai ugdomos bendrosios kompetencijos	Taikyti aktyvaus mokymo metodus: komandinius projektus, atvejų analizę, vaidmenų žaidimus, realius vizitus įmonėse ir pan.
Taikomi pasyvūs mokymo metodai	Atlikti mokinių apklausą ir ja remiantis suformuoti praktinį mokymosi planą, tokiu būdu pritaikant aktyvaus mokymo metodus, kurie padėtų ugdyti ne tik profesines, bet ir bendrąsias mokinių kompetencijas
Verslumo disciplina neintegruojama į kitus mokomuosius dalykus	Kelti mokytojų kvalifikaciją, surengti mokomąjį seminarą apie verslumo ugdymo svarbą ir jo integravimo į kitas disciplinas galimybes
Per maža mokytojų iniciatyva ir kompetencija, pritaikant verslumo žinias;	Skatinti mokytojus rengti iniciatyvas (galbūt papildomai juos motyvuojant), sudaryti sąlygas įgyvendinti projektus (suteikti reikalingas materialiąsias, mokomąsias priemones), sudaryti sąlygas kvalifikacijos kėlimui, mokytojams organizuoti susitikimus su verslo atstovais, kurie suteiktų praktinių žinių
Mokinių informuotumo apie vykdomas veiklas ir už jos ribų ribotumas	Stiprinti ryšį tarp mokytojų ir mokinių, siekiant atgalinio ryšio; skatinti mokinius domėtis tobulėjimo galimybėmis, papasakoti apie galimas perspektyvas ir įvairių su verslumu susijusių projektų naudą
Neįgyvendinamos nacionalinės ir tarptautinės programos, susiję su verslumu.	Skatinti moksleivius dalyvauti įvairiose programose, pvz., verslumo konkurse „PROFAS“, Junior Achievement programose. Mokyklai pasidomėti galimybėmis įgyvendinti projektus: TOC for Education ar CREATOR EU; palaikyti glaudesnius santykius su verslumą skatinančiomis ir ugdančiomis institucijomis bei verslo atstovais.

Tyrimo išvados leidžia teigti, kad:

1. ištyrus moksleivių požiūrį į verslumą ir jo efektyvumą, buvo nustatyta, jog:
 - tarp mokinių vyrauja požiūris, jos verslumas susijęs su verslo vystymu ir asmenine finansine nauda, o ne asmeniniais gebėjimais ir savybėmis, pritaikomomis kasdienėje veikloje;
 - menkai ugdomos bendrosios kompetencijos, svarbios verslumui, skatinančios paties mokinio verslumo sampratos formavimąsi, t.y. kritinis, analitinis mąstymas, iniciatyvumas, derybiniai ir rizikos įvertinimo gebėjimai ir pan.;
 - mokykloje dažniausiai taikomi pasyvūs mokymo metodai – knygų skaitymas ir paskaitos;
 - verslumo ugdymo efektyvumą labiausiai padidintų priemonės, kurios suteiktų realios praktikos ir padėtų susipažinti su verslo procesu — dalyvavimas verslo projektuose, susitikimai su verslo atstovais.
2. charakterizuodami mokykloje taikomų ugdymo priemonių, ugdomų kompetencijų vertinimą, teigiame, kad:
 - mokykloje vykdoma tik bendroji programa, orientuota į visas bendrojo lavinimo mokyklas, skirta supažindinti su teoriniais ekonomikos ir verslumo aspektais;
 - mokytojai patys neintegruoja verslumo į savo mokomuosius dalykus, o jeigu tai daro, apie tai mokinių neinformuoja;
 - trūksta mokytojų iniciatyvos, skatinant mokinius dalyvauti ir domėtis, organizuojamomis, su verslumu susijusiomis, veiklomis ir renginiais;
 - dauguma mokinių žino ir dalyvauja mokykloje organizuojamose mugėse, šventėse ir parodose.
3. Įvertinus, kaip kinta požiūris į verslumo ugdymą ir jo efektyvumą priklausomai nuo respondentų mokomosios specialybės, galima teigti, kad didelių prieštaravimų tarp skirtingų specialybių mokinių vertinimo, nepastebėta. Visų specialybių mokiniai sutinka, jog mokykloje menkai ugdomos bendrosios kompetencijos, taikomi pasyvūs mokymo metodai, trūksta aiškios mokyklos verslumo ugdymo krypties.

IŠVADOS

1. Verslumas kaip reiškinytis yra vertinamas, kaip dinaminė holistinė sistema, kurios elementai tarpusavyje sąveikauja, kinta ir remiasi sudėtinėmis funkcijomis. Verslumas yra neatsiejamas nuo nuolatinio mokymosi koncepcijos, todėl verslumo ugdymas turi būti pradedamas įgyvendinti dar ikimokykliniam amžiui, tokiu būdu formuojant vaiko socialinius įgūdžius, į verslumą orientuotą mąstymą.
2. Šiuo metu verslumo ugdymas yra apibrėžtas ir aiškiai reglamentuotas tik 9-10 klasėms, tuo tarpu pradinėms, 5-8 klasėms verslumas nėra reglamentuotas ir siūlomas mokytojams integruoti į socialinį ugdymą, 11-12 klasėse verslumas (tik kai kuriose mokyklose) yra kaip pasirenkamas dalykas. Profesinėse mokyklose verslumo ugdymas taip pat nėra sistemiškas, nuolatinis, aiškiai apibrėžtas ir vystomas.
3. Lietuvos švietimo sistemoje paprastai yra ugdomos dalykinės kompetencijos, tačiau vis labiau pabrėžiama bendrųjų kompetencijų svarba, formuojant asmenybę ir atskleidžiant tokias verslumo kompetencijas kaip iniciatyvumas, kritinis mąstymas, organizuotumas, gebėjimas mokytis ir kt. Nors egzistuoja programos ir strategijos verslumo kompetencijai ugdyti, tačiau vis dar trūksta aiškaus plano, mokytojų pasirengimo, valstybinių struktūrų dėmesio ir sisteminio požiūrio į verslumo ugdymą.
4. ES vykdo aiškią socialinę ir švietimo politiką, orientuojantis į jaunimo užimtumo didinimą, nuolat besimokančios visuomenės kūrimą ir ugdymą, mokyklose didelis dėmesys skiriamas moksleivių bendrųjų kompetencijų vystymui, ypač akcentuojant verslumą, kaip galimybę praplėsti įprastą suvokimą apie kasdienę veiklą, verslą, profesinius pasiekimus. Remdamasi ES nuostatomis ir veiklomis kryptimis, Lietuva formuoja savo švietimo, socialinę ir ekonominę politiką, įteisintą nacionaliniais teisės aktais ir strategijomis.
5. Siekiant maksimalaus efektyvumo, reikalingas kompleksinis, sisteminis požiūris į ugdymo metodus, aktyvių ir pasyvių mokymo priemonių taikymą ir įtaką moksleivių kompetencijų vystymui ir įgūdžių tobulinimui. Šiuolaikiškiausiais verslo ugdymo modeliais laikomi praktinio pritaikymo modeliai, tokie kaip imitacinis verslo įmonės modelis, moksleivių mikroįmonės. Nors praktinį moksleivių įgūdžių formavimą Lietuvoje inicijuoja nemažai institucijų, organizuodamos konkursus, įvairias skatinimo programas, tačiau moksleiviams trūksta informuotumo ir pirminės informacijos suteikiamos iš bendrojo lavinimo mokytojų. Siekiant verslumą integruoti į visas mokymosi pakopas, kuriamos tokios programos kaip CREATOR EU ir „TOC of Education“.
6. Verslumo kompetencijų X profesinėje mokykloje ugdymo galimybės yra, tačiau mokykloje neišnaudojamos galimybės, taikant aktyvius mokymo metodus; pagrindinis dėmesys skiriamas

profesinių kompetencijų ugdymui, mažai vystant bendrąsias kompetencijas, būtinas verslumui; mokytojams trūksta kvalifikacijos ir iniciatyvos, ugdant bei integruojant verslumą į kitus mokomuosius dalykus; mokykla neturi aiškios verslumo ugdymo krypties ir strategijos – neskatina mokinių dalyvauti verslumo projektuose, vykdo tik bendrą ekonomikos ir verslumo programą, orientuotą į visas bendrojo lavinimo mokyklas. Iškelta hipotezė, kad X profesinėje mokykloje menkai ugdomos bendrosios kompetencijos, taikomi pasyvūs mokymo metodai, trūksta aiškios mokyklos verslumo ugdymo krypties, pasitvirtino.

REKOMENDACIJOS

Įvardijus verslumo ugdymo problemas, buvo pasiūlytos trys pagrindinės verslumo ugdymo tobulinimo kryptys ir jas apibūdinančios sprendimo priemonės:

1. suformuoti X profesinės mokyklos verslumo ugdymo strategiją:
 - pasidomėti mokyklos galimybėmis įgyvendinti projektus: TOC for Education ar CREATOR EU;
 - palaikyti glaudesnius santykius su verslumą skatinančiomis ir ugdančiomis institucijomis bei verslo atstovais;
 - didinti mokinių informuotumą, apie galimybes dalyvauti programose ir konkursuose, karjeros perspektyvas;
2. kelti mokytojų kvalifikaciją ir skatinti iniciatyvumą bei bendradarbiavimą, ugdant verslumą:
 - kelti mokytojų kvalifikaciją, surengti mokomąjį seminarą apie verslumo ugdymo svarbą ir jo integravimo į kitas disciplinas galimybes;
 - organizuoti mokytojų susitikimus su verslo atstovais (siekiant suteikti praktinių verslumo žinių), skatinti su verslumu susijusias iniciatyvas;
 - stiprinti ryšį tarp mokytojų ir mokinių, siekiant atgalinio ryšio;
3. taikyti įvairesnius verslumo ugdymo metodus:
 - plačiau taikyti aktyvaus mokymo metodus;
 - atlikti mokinių apklausą ir ja remiantis suformuoti, mokinių lūkesčius atitinkantį, praktinį mokymosi planą;

LITERATŪRA

1. 2010 m. gruodžio 28 d. Europos Sąjungos 2020 m. strategijos įgyvendinimo nacionalinių rodiklių tarpusavio suderinamumas ir atitikimas nacionaliniams strateginiams tikslams tyrimo galutinė ataskaita – Prieiga per internetą. - http://www.lrv.lt/bylos/LESSED%20projektas/Dokumentai/Vasiliausko%20tyrimo%20ataskaita_final.pdf [žiūrėta 2012-12-15].
2. 2010 m. kovo 3 d. Europos Komisijos komunikatas „2020 m. Europa. Pažangaus, tvaraus ir integracinio augimo strategija“ (COM(2010)2020)
3. 2011 m. kovo 17 d. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas Nr. XI-1281. (Žin., 1991, Nr. 23-593; 2003, Nr. 63-2853; 2004, Nr. 103-3755, Nr. 120-4437; 2006, Nr. 73-2758; 2007, Nr. 43-1628, Nr. 77-3045, Nr. 81-3324; 2009, Nr. 89-3802, Nr. 93-3975; 2010, Nr. 15-701) http://www.mprc.lt/file/svietimo%20istatymas/Svietimo%20istatymas_2011.pdf
4. 2012 m. Tarybos ir Komisijos bendra ataskaita apie Europos bendradarbiavimo švietimo ir mokymo srityje strateginės programos („ET 2020“) įgyvendinimą „Švietimas ir mokymas pažangioje, tvarioje ir integracinėje Europoje“ (2012/C 70/05).
5. Arasti Z., Falavarjani K.M., Imanipour N. A Study of Teaching Methods in Entrepreneurship Education for Graduate Students // Higher Education Studies. – 2012. Nr. 1(2). – 1-10 p. ISSN 1925-4741.
6. Augienė, D. Ankstyvasis vaikų ugdymas verslumui ir karjerai. – 2011. Prieiga per internetą <http://ef.distance.su.lt/> [žiūrėta 2012-12-20].
7. Bendrosios ugdymo programos. Vidurinis ugdymas. Socialinis ugdymas. Ekonomika ir verslumas. Įsakymas Nr. V-269. - 2011 – http://portalas.emokykla.lt/bup/Puslapiai/vidurinis_ugdymas_socialinis_ugdymas_ekonomika_ir_verslumas_bendrosios_nuostatos.aspx [žiūrėta 2012-11-30].
8. Cheetham G., Chivers G. Towards a holistic model of professional competence // Journal of European Industrial Training – 1996. Nr. 5(20) 20. - 20 – 30 p.
9. Čiburienė J., Guščinskienė J. Jaunimo verslumas: lyčių aspektas // Ekonomika ir vadyba. – 2009. Nr. 1(14). – 62-69 p. - ISSN 1648-9098.
10. Čiegis R. ir kt. Verslo žaidimų samprata ir paskirtis žinių visuomenėje // Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai. – 2005. Nr. 35. – 53-63 p. – ISSN 1392-1142.
11. Dudaitė J., Žibėnienė G. Verslumo edukologijos studijų programą įgyvendinančių dėstytojų samprata apie verslumą ir verslumo ugdymą // Socialinis darbas. – 2012. Nr. 1(11). - 165–176 p. - ISSN 1648-4789.

12. Ekspertų grupės galutinė išvada. Profesinis rengimas ir verslumas. - 2009. Prieiga per internetą. <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/smes/vocational/entr_voca_lt.pdf> [žiūrėta 2013-01-10].
13. ESF Projektas „TOC for education „, metodikos taikymas bendrojo lavinimo mokyklos bendruomenėms per netradicines ugdymo formas“. Prieiga per internetą. <<http://vvdk.lt/projektai/esf-projektas-toc-for-education-metodikos-taikymas-bendrojo-lavinimo-mokyklos-bendruomenems-per-netradicines-ugdymo-formas.html>> [žiūrėta 2012-11-30].
14. Fahim M., Masouleh N. Critical Thinking in Higher Education: A Pedagogical Look // Theory and Practice in Language Studies. – 2012. Nr. 2(7). - 1370-1375 p. ISSN 1799-2591
15. Garavan T., O'Cinneide B. Entrepreneurship Education and Training Programmes: A Review And Evaluation - Part 1 // Journal of European Industrial Training. - 1994. Nr. 8(18). - 3 – 12 p.
16. Geriausias procedūros projektas „Mikroįmonės viduriniame mokyme“: galutinė ekspertų grupės ataskaita. – 2005. Prieiga per internetą. <http://ec.europa.eu/enterprise/newsroom/cf/_getdocument.cfm?doc_id=3554> [žiūrėta 2012-12-05].
17. Gîmbuța A. Entrepreneurial competences from syntegrative perspective // Journal Plus Education. – 2010. – Nr. 2. – 262 - 272 p. ISSN: 1842-077X
18. Higgins D., Elliott Ch. Learning to make sense: what works in entrepreneurial education? // Journal of European Industrial Training. – 2011. Nr. 4(35). - 345 – 367 p.
19. Hytti U., O'Gorman C. What is "enterprise education"? An analysis of the objectives and methods of enterprise education programmes in four European countries // Education + Training. – 2004. Nr. 1(46). - 11 – 23 p.
20. Informacija apie „Lietuva Junior Achievement“ programą. Prieiga per internetą. <http://www.lja.lt/naujas/programs/programos.htm>
21. Integruojamųjų (papildomųjų) programų gairės. - 2005. Prieiga per internetą. <<http://www.pedagogika.lt/puslapis/Integruojamuju%20programu%20gaires%202005.pdf>> [žiūrėta 2012-11-15].
22. Jakiūnienė R., Rekašiūtė L. Bendrųjų kompetencijų ugdymo svarba rengiant vadybos specialistus // Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje: Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos, įvykusios Alytaus kolegijoje pranešimų medžiaga. – 2011. 64-69 p. - ISSN 2029-2813 (online).
23. Jaunimo verslumo mentorystė. Prieiga per internetą. <<http://verslovirusas.lt/apie/mentoryste2011/>> [žiūrėta 2012-12-10].

24. Jelagaitė A., Lukoševičius V. Mokinių verslumo ugdymas bendrojo ugdymo mokykloje: mokytojų požiūris // *Pedagogika*. – 2011. Nr. 104. – 86-96 p. - ISSN 1392-0340.
25. Jelagaitė A., Vijeikis J. Verslumo ugdymas Lietuvos švietimo sistemoje // *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*. – 2012. Nr. 3(32). – 40-49 p. - ISSN 1822-6760.
26. Jocienė J. Bendrųjų kompetencijų ugdymas kaip edukologinė teorinio ir praktinio mokymo integravimo prielaida // *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*. – 2007. Nr. 13. – 82-89 p.
27. Jucevičienė P., Lepaitė D. Kompetencijos sampratos erdvė // *Socialiniai mokslai*. – 2000. Nr. 1(22). – 44-51 p. – ISSN – 13392- 0758.
28. Karabulut, .S. How to teach critical-thinking in social studies education: an examination of three NCSS journals // *Egitim Arastirmalar i Eurasian Journal of Educational Research*. -2012. Nr. 49. - 197-212 p.
29. Komisijos komunikatas Europos parlamentui, tarybai, Eruopos ekonomikos ir socialinių reikalų komitetui ir regionų komitetui. Europos bendradarbiavimo jaunimo reikalų srityje atnaujintos sistemos (2010–2018 m. ES jaunimo strategijos) įgyvendinimo 2012 m. Tarybos ir Komisijos bendros ataskaitos projektas. Prieiga per internetą. <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0495:FIN:LT:HTML>> [žiūrėta 2012-12-15].
30. Kozlinska I. Contemporary Approaches to Entrepreneurship Education // *Journal of Business Management*. – 2011. Nr. 4. – 205 – 220 p. ISSN 1691-5348.
31. Lans T. et al. Entrepreneurship Education and Training in a Small Business Context: Insights from the Competence-Based Approach // *Journal of Enterprising Culture*. – 2008. Nr. 4(16). – 363 – 383 p.
32. Laužackas R., Teresevičienė M., Stasiūnaitienė E. Kompetencijų vertinimas neformaliajame ir savaiminiame mokymesi. - Kaunas: VDU leidykla, 2005.
33. Le Deist D., Winterton, J. What is competence? // *Human Resource Development International*. – 2005. Nr. 1(8). – 27 – 46 p.
34. Lietuvos nacionalinės kvalifikacijų sistemos metodologija: monografija.- 2008. - ISBN 978-9955-647-47-8 <<http://www.kta-lt.eu/attachments/File/Metodologija.pdf>> [žiūrėta 2012-12-20].
35. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. ISAK– 970. „Bendrojo lavinimo ugdymo turinio formavimo, vertinimo, atnaujinimo ir diegimo strategija“. – prieiga per internetą <<http://www.smm.lt/ugdymas/docs/uts/2007%2005%2023%20UT%20strategija.pdf>> [žiūrėta 2012-12-20].

36. Lietuvos Respublikos Seimo 2002 m. lapkričio 12 d. nutarimas Nr. IX-1187 „Dėl valstybės ilgalaikės raidos strategijos“ (Žin., 2002, Nr. 113-5029)
37. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. gruodžio 4 d. nutarimas Nr. IX-1871 „Lietuvos Respublikos jaunimo politikos pagrindų įstatymas“ (Žin., 2003, Nr. 119-5406).
38. Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gegužės 15 d. nutarimas Nr. XIP-3889 „Dėl Valstybės pažangos strategijos „Lietuvos pažangos strategija „Lietuva 2030“ patvirtinimo”.
39. Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. XII-51 „Dėl Lietuvos Respublikos vyriausybės programos“ (Žin., 2012, Nr. 149-7630).
40. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2004 m. birželio 2 d. įsakymas Nr. ISAK-835 „Dėl ekonominio raštingumo ir verslumo ugdymo strategijos patvirtinimo“ (Žin., 2004, Nr. 96-3555)
41. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2007 m. sausio 15 d. įsakymas Nr. ISAK-54 „Dėl mokytojo profesijos kompetencijos aprašo patvirtinimo“ (Žin., 2007, Nr. 12-511)
42. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2008 m. rugpjūčio 26 d. įsakymas Nr. ISAK-2433 „Pradinio ir pagrindinio ugdymo bendrosios programos“ (Žin., 2008, Nr. 99-384).
43. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. gruodžio 1 d. nutarimas Nr. 1715 „Dėl nacionalinės jaunimo politikos 2011-2019 metų plėtros programos patvirtinimo“ (Žin., 2010, Nr. 142-7299)
44. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2010 m. vasario 17 d. nutarimas Nr. 163, „Dėl Lietuvos inovacijų 2010-2020 metų strategijos“ (Žin., 2008, Nr. 124-4718)
45. Lietuvos Respublikos vyriausybės 2012 m. nutarimo projektas „Dėl valstybinės švietimo 2013-2022 metų strategijos patvirtinimo“.
46. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. birželio 12 d. nutarimas Nr. 853 „Dėl Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos“ (Žin., 2002, Nr. 60-2424)
47. Lipinskienė D. Edukacinė studentą įgalinanti studijuoti aplinka: daktaro disertacija. Kaunas: KTU, 2002.
48. Mwasalwiba E. S. Entrepreneurship education: a review of its objectives, teaching methods, and impact indicators // Education and Training. – 2010. Nr. 1(52). - 20 – 47 p.
49. Nab J. Et al. Authentic competence-based learning in university education in entrepreneurship // International Journal of Entrepreneurship and Small Business. – 2010. Nr. 1(9). – 20 – 35 p. ISSN 1741-8054.
50. Oganisjana K., Koke T. Does competence-Oriented Higher Education Lead to Students' Competitiveness? // Engineering Economics. – 2012. Nr. 1(23). – 77-82 p. ISSN 2029-5839 (online)

51. Raposo M.; do Paco, A. Entrepreneurship education: relationship between education and entrepreneurial activity // *Psicothema*. – 2011. Nr. 3(23). – 453-457 p. ISSN 0214 – 9915.
52. Ribašauskienė E., Šalengaitė D. Jaunimo dalyvavimas Lietuvos kaimo plėtros procesuose: mokslo studija. – Vilnius: Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas, 2010. – 79 p. – ISBN 978-9955-481-20-1 (online).
53. Sánchez C. J. University training for entrepreneurial competencies: Its impact on intention of venture creation // *International Entrepreneurship and Management Journal*. – 2011. Nr. 2(7). – 239 – 254 p.
54. Savanevičienė A., Stukaitė D., Šilingienė V. Development of Strategic Individual Competences // *Engineering Economics*. – 2008. Nr. 3(58). – 81-88 p. - ISSN 1392-2785.
55. Stoof A. et al. The Boundary Approach of Competence: A Constructivist Aid for Understanding and Using the Concept of Competence // *Human Resource Development Review*. – 2002. Nr. 1. – 345-365 p.
56. Strazdienė G. Imitacinės verslo įmonės modelio veiksmingumas ugdant verslumo gebėjimus // *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*. – 2009. Nr. 6. – 93-100 p.
57. Strazdienė G. Verslumo ugdymo metodai: skaidrės.
58. Strazdienė G., Garalis A. Imitacinės verslo įmonės modelis: teoriniai ir praktiniai aspektai // *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai*. – 2008. Nr. 46. – 133-147 p. - ISSN 1392-1142.
59. Strazdienė G., Garalis A. verslumo ugdymo filosofinės kryptys: klasifikacija ir raiška // *jaunųjų mokslininkų darbai*. – 2006. Nr. 1 (8). – 123-133 p. - ISSN 1648-8776.
60. Strazdienė G., Geležinienė R. Mokymosi modelių taikymo prioritetai imitacinėje verslo įmonėje // *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*. – 2007. Nr.15. – 102-115 p. - ISSN 1392-6241.
61. Strunga A., Martin C. Mentoring and eMentoring in entrepreneurial education: CReBUS perspective // *Journal of Educational Sciences*. – 2012. Nr. 1(14). – 54 - 59 p.
62. Stunžėnienė D. kritinio mąstymo ugdymas Utenos kolegijoje // *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*. – 2004. Nr. 1. – 56-61 p. ISSN 1822-1068.
63. Tarpkultūrinis mokymasis „T-kit. Nr. 4“. – 2004. Prieiga per internetą. <<http://www.lijot.lt/lt/i-pagalba-jnvo/metodiniai-leidiniai>> [žiūrėta 2012-12-10].
64. Tarptautinėje verslumo savaitėje – išskirtinis dėmesys Lietuvos verslininkams. Prieiga per internetą. <http://www.ism.lt/index.php/titulinis_puslapis/virsutinis_meniu/apie_ism/naujienos/tarptautin_eje_verslumo_savaiteje_isskirtinis_demesys_lietuvos_verslininkams_/81097> [žiūrėta 2013-01-05].

65. Tolutienė G. Andragogikos specialybės studentų kritinio mąstymo ugdymosi galimybės universitetinių studijų procese // Mokytojų ugdymas. – 2010. Nr. 1 (14). – 63-76 p. - ISSN 1822-119X.
66. Vázquez-Burgete J.L. et al. Entrepreneurship Education in Humanities and Social Sciences: are Students Qualified to Start a Business? // Verslas: Teorija ir Praktika. – 2012. Nr. 1(13). – 27 – 35 p. ISSN 1822-4202 (online).
67. Verslumo gebėjimų ugdymas 9-10 klasėse: metodinės rekomendacijos. – Ugdymo plėtotės centras, 2012. - ISBN 978-609-95185-8-9.
68. Verslumo ugdymo modelio Junior Enterprise įgyvendinimas Lietuvoje. Prieiga per internetą. <<http://www.mparkas.lt/page/12>> [žiūrėta 2012-11-15].
69. Verslumo ugdymo pozicijos tvirtėja. Prieiga per internetą. <http://ec.europa.eu/lietuva/ziniasklaidai/13042012_verslumo_ugdymas_lt.htm> [žiūrėta 2012-11-25].
70. Visockienė O., Šiaučiukėnienė L. Kritinio mąstymo ugdymo būdų pagrindimas konstruktyvizmo teorijos požiūriu // Socialiniai mokslai. – 2000. Nr. 3 (24). – 147-156 p. – ISSN 1392-0758.
71. VŠĮ „Profat“ veikla. Prieiga per internetą. <<http://www.profat.lt/veikla/>> [žiūrėta 2012-12-10].
72. Zaleskienė, I., Žadeikaitė, L. Mokytojų požiūris į verslumo ugdymo prielaidas // Pedagogika. – 2008. Nr. 89. – 99-106 p. - ISSN 1392-0340.
73. Žadeikaitė L., Railienė A. Socialinio pedagogo kaip profesijos patarėjo veiklos funkcijos ir kompetencijos: teorinės prielaidos // Socialinis ugdymas. – 2009. Nr. 8(19). – 35-47 p. - ISSN 1392-9569.
74. Žirgulevičienė R. Verslo praktinis mokymas Vilniaus statybininkų mokykloje: vaidmenų metodas, ugdant svarbiausius gebėjimus // In Verslo praktinio mokymo firmos: aktualijos ir perspektyvos: straipsnių rinkinys. - 2002, p. 49–52.
75. Žiurkutė N. ir kt. Verslumo ugdymas: Creator EU metodika // Studijos besikeičiančioje verslo aplinkoje: Respublikinės mokslinės-praktinės konferencijos, įvykusios Alytaus kolegijoje pranešimų medžiaga. – 2011. 94-102 p. - ISSN 2029-2813 (online).
76. Župerka A. Moksleivių verslumo ugdymo tobulinimo kryptys Lietuvoje // Verslas, vadyba ir studijos. – 2009. - 299-311 p.
77. Župerka A. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje // Management theory and studies for rural business and infrastructure development. – 2011. Nr. 2 (26). - ISSN 1822-6760.
78. Župerka A. Studentų verslumo ugdymo plėtra Lietuvoje [daktaro disertacija]. – Kaunas: VDU. 2010. - ISBN 978-9955-12-628-7.

79. Župerka A., Župerkienė E. Lietuvoje taikomų studentų verslumo ugdymo metodų veiksmingumo vertinimas // Tiltai. – 2011. Nr. 4. – 139-153 p. - ISSN 1392-3137.

SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA

Jurgelevičiūtė J. Verslumo kompetencijos ugdymo ypatumai mokykloje / magistro baigiamasis darbas. Vadovas prof. dr. R. Bieliauskienė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, 2013. – 76 p.

SANTRAUKA

Magistrinio darbo temos aktualumą pagrindžia plačiai pabrėžiamas ir analizuojamas verslumo vaidmuo bei jo įtaka socialiniam ir profesiniam gyvenimui. Taip pat būtinybė į verslumo ugdymą žiūrėti kompleksiskai, akcentuojant verslumo kompetencijos ugdymą visose mokymosi pakopose, pradedant pradiniu ugdymu.

Pagrindinis darbo tikslas - ištirti verslumo kompetencijos ugdymo ypatumus mokykloje.

Darbe tirta mokslinė problema – verslumo kompetencijų profesinėje mokykloje ugdymo galimybių pagrindimas, įvertinant ypatumus.

Darbe naudoti metodai: mokslinės literatūros analizė; teisės aktų analizė; kiekybinis tyrimo metodas – apklausa.

Magistro darbo autorė rėmėsi moksliniais užsienio ir lietuvių autorių moksliniais straipsniais, atliktais moksliniais tyrimais, ES ir LR teisės aktais.

Atliekant tyrimą buvo iškelta hipotezė, jog profesinėje mokykloje menkai ugdomos bendrosios kompetencijos, taikomi pasyvūs mokymo metodai, trūksta aiškios mokyklos verslumo ugdymo krypties. Hipotezė pasitvirtino.

Magistro darbe buvo analizuojama verslumo ir verslumo ugdymo samprata, verslumo ugdymo aspektai, kompetencijų sąvoka ir svarba, ugdant verslumą. Atliekant verslumo ugdymo Lietuvos švietimo sistemoje apžvalgą, buvo aptarti pagrindiniai su verslumu susiję ES ir LR teisės aktai bei dokumentai, išskirti verslumo ugdymo metodai ir programos. Remiantis atlikta teorine analize ir praktinio verslumo ugdymo įgyvendinimo Lietuvos švietimo sistemoje gairėmis, buvo sudaryta anketa ir apklausti X profesinės mokyklos mokiniai. Tyrimo rezultatai parodė, jog verslumas mokykloje ugdomas neefektyviai: trūksta mokytojų iniciatyvos, taikomi pasyvūs ugdymo metodai, neskiriamas pakankamas dėmesys verslumo ugdymui. Remiantis išskirtomis problemomis, buvo pasiūlytos sprendimo priemonės, pagrindinės jų – aktyvaus mokymo metodų taikymas, verslumo programų mokykloje diegimas, mokytojų ir mokinių iniciatyvos didinimas.

Darbą sudaro dalys: įvadas, teorinė, metodologinė – analitinė, praktinė dalys, išvados, literatūros sąrašas.

Darbo apimtis – 76 psl. be priedų, 34 paveiklų, 12 lentelių, 79 bibliografiniai šaltiniai.

Atskirai pridedami darbo priedai.

SUMMARY IN ENGLISH

Jurgelevičiūtė J. Peculiarities of Entrepreneurship Competency Development at School / Master's thesis. Supervisor prof. dr. R. Bieliauskienė. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Social Politics, 2013. – 76 p.

SUMMARY

The relevance of this Master's thesis research is reasoned by a widely emphasized and analysed entrepreneurship role and its influence on the social and professional life. It is necessary to look at the entrepreneurship education in a complex manner, highlighting the entrepreneurship competency development in all stages of learning starting from primary education.

The main aim of the research – to examine the peculiarities of the entrepreneurship competency development at school.

The scientific issue analysed in the research – to reason the entrepreneurship competency development opportunities in a vocational school while evaluating peculiarities.

The methods used in the research: scientific literature analysis; legislation analysis; quantitative research – survey.

The author based her Master's thesis on foreign and Lithuanian scientific articles, scientific research, the legislation of EU and the Republic of Lithuania.

While doing the research, a hypothesis was raised that general competencies are little developed in vocational schools, there are passive teaching methods used, there is no explicit direction of school's entrepreneurship education. The hypothesis was confirmed.

The present Master's thesis analyses the concepts of enterprise and entrepreneurship education, the aspects of the entrepreneurship education, the notion and importance of the entrepreneurship education competencies. While doing the review of the entrepreneurship education in the Lithuanian education system, main legislation and documents of EU and the Republic of Lithuania related to entrepreneurship were discussed, and methods and programmes of the entrepreneurship education were distinguished. In accordance with theoretic analysis and practical guidelines for the entrepreneurship education implementation in the Lithuanian education system, a questionnaire was structured and X students of the vocational school were interviewed. The results showed that entrepreneurship in the school is developed inefficiently: lack teacher initiative, passive teaching methods are applied, insufficient attention is showed towards the entrepreneurship education. On the basis of the distinguished problems, some solutions were suggested, the main measures are as follows – to apply active teaching methods, to implement entrepreneurship programmes in schools, to increase initiative of teachers and students.

The paper consists of 5 parts: introduction, methodological-analytic part, practical part, conclusions, list of references.

The size of the paper is 76 pages without appendixes, 34 pictures, 12 tables, 79 bibliographic sources.

The appendixes are added separately.

ANKETA

Gerb. studente,

Esu Jurgita Jurgelevičiūtė, Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto, verslumo edukologijos iššestinių studijų magistrantė. Atlikdama tyrimą tema „Verslumo kompetencijos ugdymo ypatumai mokykloje“, norėčiau iširti ir sužinoti Jūsų požiūrį į verslumo kompetenciją ir verslumo kompetencijos ugdymo ypatumus mokykloje. Prašau nuoširdžiai atsakyti į pateiktus klausimus. Anketa anonimiška, atsakymų konfidencialumas garantuojamas. Atsakydami į klausimą Jums tinkantį atsakymą pažymėkite varnele (v) arba įrašykite atsakymą. Tyrimo rezultatai bus skelbiami tik statistiškai apibendrinti.

1. Kas, Jūsų nuomone, yra verslumas?

- Verslumas – tai asmens mąstymo būdas ir asmeninės socialinės, vadybinės bei asmeninės kompetencijos, leidžiančios turimas žinias pritaikyti savo kasdieniam gyvenimui;
- Verslumas yra kažko kito kūrimas, kuriam skiriama laiko ir pastangų, įvertinant finansinius, socialinius ir psichologinius rizikos veiksnius ir iš kurio gaunamas piniginis bei asmeninis pasitenkinimas;
- Verslumas - sugebėjimai, reikalingi verslui pradėti ir vystyti;
- Kita.....

2. Kokios Jūsų savybės, gebėjimai ugdomi pamokose? Kiekvienai savybei, gebėjimui apibūdinti pažymėkite vieną atsakymą – ugdoma, ugdoma iš dalies, neugdoma.

Ugdomos savybės, gebėjimai	Ugdoma	Iš dalies ugdoma	Neugdoma
Kritinis, analitinis mąstymas			
Gebėjimas taikyti informacines komunikacines technologijas (IKT)			
Gebėjimas spręsti problemas			
Komunikabilumas			
Savarankiškumas			
Lyderiavimas			
Kūrybingumas			
Organizuotumas			
Iniciatyvumas			
Rizikos įvertinimo gebėjimai			
Verslo plano parengimo gebėjimai			
Finansinio raštingumo gebėjimai			
Skaičiavimo gebėjimai			
Pardavimo gebėjimai			
Derybiniai gebėjimai			
Kita.....			

3. Kokios verslumo ugdymo priemonės yra taikomos pamokose? Kiekvienai priemonei apibūdinti pažymėkite vieną atsakymą – taikoma, taikoma iš dalies, netaikoma.

Ugdymo priemonės, būdai, metodai	Taikoma	Taikoma iš dalies	Netaikoma
Paskaitos			
Knygų skaitymas			
Atvejų analizė			
Vaidmenų žaidimai (pvz., įmonės vadovas ir darbuotojas)			
Kompiuterinis modeliavimas (verslo žaidimai)			
Verslo plano rengimas			
Vizitai verslo įmonėse			
Komandiniai projektai			
Smegenų šturmas (komandos kūrybinio mąstymo inicijavimas)			
Verslo įmonės imitavimas (įkurta verslo įmonė, veikianti mokymo įstaigų aplinkoje)			
Konsultavimas			
Dalyvavimas nacionaliniuose ir tarptautiniuose projektuose (susijusiuose su verslumu)			
Kritinis mąstymas (problemos analizė, įvertinant argumentų pagrįstumą)			
Darbas verslo įmonėse			
Kita.....			

4. Kas, Jūsų nuomone, riboja mokykloje ugdyti Jūsų verslumo kompetenciją?

- Nepakankamas verslumo ugdymo pamokų skaičius
 Nepakankamas verslumo ugdymo metodų taikymas
 Nepakankamai verslumas integruojamas į pamokas, įvairias veiklas
 Nepakankamos mokytojų žinios apie verslumą
 Nepakankamas dėmesys verslumo ugdymui
 Nepalanki aplinka verslumui ugdyti
 Neriboja
 Kita(įrašykite).....

5. Kokios priemonės padidintų verslumo ugdymo efektyvumą Jūsų mokykloje? Kiekvienai ugdymo priemonei apibūdinti pažymėkite vieną atsakymą – padidintų, padidintų iš dalies, nepadidintų.

Priemonės	padidintų	padidintų iš dalies	nepadidintų
Materialinės bazės tobulinimas			
Platesnis informacinių komunikacinių technologijų taikymas			
Aukštesnė dėstytojų kompetencija			
Aiškesnė verslumo ugdymo kryptis (iš mokymo įstaigos pozicijų)			
Organizuojami su verslumu susiję projektai			
Susitikimai, diskusijos su verslo atstovais (vizitai įmonėse, konsultavimo praktika)			
Platesnis verslumo ugdymo metodų taikymas			

6. Kokios verslumo ugdymo ir mokymo programos vykdomos Jūsų mokykloje?

- „Ekonomika ir verslumas“ programa
- Lietuvos Junior Achievement programos
- Verslumo integruojamoji programa
- Mincienės „Verslumo pradmenys“ programa
- Mokomosios mokinių bendrovės programa
- Imitacinės verslo įmonės modelis
- TOC for Education
- Verslumo konkursas „Profas“
- CREATOR EU
- Nežinau
- Kita(įrašykite).....

7. Kaip dažnai mokytojai (dėstytojai) integruoja verslumą į savo ugdomąjį dalyką?

- Visada
- Dažnai
- Kartais
- Beveik niekada
- Niekada

8. Ar mokykloje organizuojami būreliai verslumo kompetencijai ugdyti?

- Organizuojami
- Neorganizuojami
- Nežinau

9. Kaip dažnai mokykloje organizuojamos šventės, parodos, mugės?

- Visada
- Dažnai
- Kartais
- Beveik niekada
- Niekada

10. Jūsų lytis:

- moteris
- vyras

11. Jūsų amžius:

- mažiau nei 16
- 16 - 18
- 19 – 21
- daugiau nei 21

12. Jūsų studijuojamas dalykas:

Įrašykite.....

Dėkoju už atsakymus!